

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»**

На правах рукопису

ОСТРОВСЬКИЙ ВАЛЕРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 94 (477) : 364.467 “1929/1991”

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗІНОВІЯ КРАСІВСЬКОГО
(1929–1991 рр.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник
Галицька-Дідух Тамара Вячеславівна,
кандидат історичних наук, доцент

Івано-Франківськ – 2015

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень.	3
Вступ.	5
Розділ 1. Історіографія, джерела та методологія дослідження.	9
1.1 Історіографія проблеми.	9
1.2 Джерельна база.	24
1.3 Методологія наукової роботи.	38
Розділ 2. Формування світогляду Зіновія Красівського.	51
2.1 Становлення поглядів.	51
2.2 Український націоналістичний чин у 1944–1962 рр.	63
Розділ 3. Антирадянська діяльність Зіновія Красівського у 1964-1988 рр.	80
3.1 Участь у підпільній організації – Український національний фронт.	80
3.2 Спротив тоталітарній системі в умовах позбавлення волі.	98
3.3 Внесок у правозахисний рух.	117
Розділ 4. Зіновій Красівський в українському національному процесі кінця 1980-х – початку 1990-х рр.	137
4.1 Громадсько-політична і релігійна активність.	137
4.2 Українська націоналістична проблематика у творчій спадщині. ...	159
Висновки.	179
Список використаних джерел.	184
Додатки.	249

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ВК – Виконавчий комітет Української Гельсінської спілки
- ВТК – виправно-трудова колонія
- ВТТ – виправно-трудоий табір
- ВУКР – Всеукраїнська координаційна рада Української Гельсінської спілки
- ВУПО ДСУ – Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України»
- ВУТР – Всеукраїнське товариство репресованих
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України
- ЗП УГВР – Закордонне представництво Української головної визвольної ради
- ЗП УГГ – Закордонне представництво Української Гельсінської групи
- ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка
- КДБ – Комітет державної безпеки при Раді Міністрів Союзу Радянських Соціалістичних Республік (Української Радянської Соціалістичної Республіки), з 1978 р. – Комітет державної безпеки
- КзУГКЦ – Комітет захисту Української греко-католицької церкви
- КзУКЦ – Комітет захисту Української католицької церкви
- КК – Кримінальний кодекс
- КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України
- КПУ – Комуністична партія України
- ЛДУ – Львівський державний університет імені Івана Франка
- МА – Міжнародна амністія
- МВС – Міністерство внутрішніх справ
- МДБ – Міністерство державної безпеки
- МНКЗП – Міжнаціональний комітет захисту політв'язнів
- НРУ – Народний рух України
- НТШ – Наукове товариство імені Тараса Шевченка

ООН – Організація Об'єднаних Націй
ОУН – Організація українських націоналістів
ОУН(б) – Організація українських націоналістів (бандерівці)
ПЛ – психіатрична лікарня загального типу
РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
СБУ – Служба безпеки України
СПЛ – спеціальна психіатрична лікарня
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
ТУМ – Товариство української мови імені Тараса Шевченка
УГА – Українська Галицька армія
УГГ – Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод (Українська Гельсінська група)
УГКЦ – Українська греко-католицька церква
УГС – Українська Гельсінська спілка
УНС – Українська народна самооборона
УНФ – Український національний фронт
УПА – Українська повстанська армія
УРП – Українська республіканська партія
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УССД – Українська Самостійна Соборна Держава
ЦК КПУ – Центральний Комітет Комуністичної партії України
ІІІ Збір – ІІІ Великий надзвичайний збір ОУН(б)

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасні реалії російської політичної, воєнної, інформаційної агресії проти України вимагають від держави перегляду ідеологічних орієнтирів. Потрібне також корегування національної ідентифікації, що зазнала глибинних деформацій унаслідок багатолітнього згубного впливу комуністичної системи. Такі переформатування неможливі без повернення з небуття імен, які залишили помітний слід в історії українських визвольних змагань. У їх числі – Зіновій Красівський (1929–1991 рр.), який незмінно сповідував ідеї та утверджував практику «чинного націоналізму», персоніфікуючи окремі сегменти опозиційного руху другої половини ХХ ст. Його погляди, громадянська позиція, посвята Батьківщині варті слугувати прикладом для наслідування. З іншого ракурсу, вивчення окремих дій людини, як складової соціуму, уможливорює реконструювання загального процесу історичного розвитку.

Гостре й неоднозначне сприйняття теперішніми українцями націоналізму та його персоналій засвідчує недостатність фахових інтерпретацій цих дражливих контрверсійних питань. На жаль, пострадянський синдром, що довгий час позначався на розвитку вітчизняної історіографії, негативно впливав на пріоритетність тематики, пов'язаної з особами, які дотримувалися праворадикальних переконань. А отже, постать З. Красівського: його життєвий шлях, напрями, зміст чину, місце і роль в історії України другої половини ХХ ст. не ставали об'єктом і предметом наукового зацікавлення. Тому є актуальною необхідність провести таке ґрунтовне неупереджене дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках загальної наукової теми «Історія Галичини. Український національний рух у Галичині: політичний, економічний, духовно-культурний аспекти» (номер державної реєстрації 0109U005847) кафедри історії України ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Метою дослідження є об'єктивне й комплексне вивчення суспільно-політичної діяльності З. Красівського в контексті подій українського опозиційного руху другої половини ХХ ст.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- охарактеризувати історіографію проблеми, її джерельну базу і методологію;

- з'ясувати фактори, що впливали на становлення та еволюцію світогляду З. Красівського, розглянути його націоналістичний чин у 1944–1962 рр.;

- розкрити етапи, напрями і сутність його участі в Українському національному фронті (далі – УНФ), факти опору тоталітарній системі в умовах позбавлення волі та внесок у правозахисний рух;

- окреслити його громадську, політичну і релігійну діяльність наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр., проаналізувати відображення ним української націоналістичної проблематики у творчій спадщині;

- установити його місце та роль в історії України другої половини ХХ ст.

Об'єктом дослідження є постать З. Красівського і його діяльність.

Предмет дослідження – життєвий шлях, етапи, зміст його громадської, політичної, релігійної і творчої активності як складової національно-визвольного руху другої половини ХХ ст. в Україні.

Хронологічні рамки обумовлені специфікою персоналістики і визначаються роками життя З. Красівського (1929–1991), у той час як його суспільно-політична діяльність почалася з 1944 р. – дати вступу до юнацтва Організації українських націоналістів (бандерівців) (далі – ОУН(б)) і в Українську повстанську армію (далі – УПА).

Територіальні межі охоплюють території України, Казахстану, Росії, Великої Британії, Німеччини в історичній ретроспективі.

Методологічною основою слугувала цивілізаційна парадигма, принципи об'єктивності, історизму, всебічності, системності, понятійний. Застосовано філософський – діалектичний; загальнонаукові – аналізу і синтезу, індукції і дедукції, історичний, логічний, описовий; спеціально-наукові – проблемно-

хронологічний, генетичний, порівняльний (компаративний); джерелознавчі – польових досліджень, класифікаційний, критичний методи.

Наукова новизна дисертації зумовлена поставленими завданнями та результатами їх розв’язання. У роботі:

вперше:

– уведено до наукового обігу масив різновидових джерел, що розкривають життєвий шлях З. Красівського;

– здійснено системне вивчення його суспільно-політичної діяльності в контексті подій національно-визвольного руху другої половини ХХ ст. в Україні;

– зібрано і систематизовано його твори, осмислено їх тематику, визначено перспективи використання на сучасному етапі; доведено незмінність його ідейних переконань;

удосконалено:

– знання про участь З. Красівського в УНФ, правозахисних організаціях, політичних партіях правого спектра, легалізації та утвердженні Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ);

– наявний матеріал, що стосується персоналій українського опозиційного руху другої половини ХХ ст.;

новий рівень розвитку отримали:

– характеристики особливостей боротьби українських націоналістів в умовах радянської тоталітарної системи другої половини ХХ ст.;

– осмислення місця і ролі особи у вітчизняному державному будівництві.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали дисертації можуть використовуватися в науково-дослідницькій (для підготовки праць з історії України, краєзнавства, політології); у навчально-виховній (для створення навчальних програм, підручників і посібників, планування заходів національно-патріотичного виховання молоді); практично-політичній (для укладання програм політичних партій, планування заходів державних структур щодо формування самосвідомості громадян України) роботі.

Апробація результатів дослідження. Ключові положення виносилися на обговорення конференцій: Всеукраїнської наукової – «Традиційна українська культура Прикарпаття у контексті глобалізаційних процесів» (м. Івано-Франківськ, 25 вересня 2009 р.); Всеукраїнської наукової – «Українська повстанська армія – феномен вітчизняної і світової історії ХХ століття» (м. Івано-Франківськ, 11 жовтня 2012 р.); Всеукраїнської науково-практичної – «Галицьке боярство-шляхта на тлі історії України і світу в ХІХ – ХХІ століттях» (м. Івано-Франківськ – с. Середній Березів Косівського району Івано-Франківської області, 16 листопада 2013 р.). Окремі тези і висновки обговорювались на засіданнях та науково-звітних конференціях кафедри історії України ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, 2009–2012 рр.), під час заходів, що проводилися Івано-Франківським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти для вчителів та працівників галузі.

Публікації. Основні твердження і висновки викладено в семи публікаціях, з яких шість – у фахових виданнях.

Структура та обсяг дисертації обумовлені її метою та завданнями. Вона побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, чотирьох розділів (які містять десять підрозділів), висновків, списку використаних джерел (632 позиції) і додатків (20 найменувань). Обсяг основного тексту становить 182 сторінки. Загальний обсяг роботи – 274 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія проблеми

Кожен історик, готуючи наратив, обирає загальноприйнятий, але адаптований до себе порядок представлення проблеми в досягненнях науки. З'ясовуючи стан історіографії, що має опосередкований чи безпосередній стосунок до особистості З. Красівського, вирішено відмовитися від її звичної класифікації (радянська, вітчизняна, зарубіжна) і використано запропоновану Наталією Яковенко (тут і далі – перше повне згадування імені. – *В. О.*) модель «конуса» пріоритетності [602, с. 317]. У даному випадку, виходячи з особливостей мети й завдань дослідження, структурне і змістове наповнення «конуса» дещо скореговано.

Праці, які проаналізовано під час реконструювання суспільно-політичної діяльності З. Красівського, розмежовано в чотири групи. Першу – основу «конуса» – становлять ті, які осмислюють генезис та розвиток націоналізму, зокрема українського, ідейні основи Організації українських націоналістів (далі – ОУН), ОУН(б) та УПА. Друга група об'єднує роботи, що розкривають історію Європи ХХ ст., Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР), Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР), незалежної України. Третя – монографії, колективні видання, статті, які розглядають український опозиційний рух другої половини ХХ ст. Четверта – вершина «конуса» – книги, публікації, що висвітлюють життєпис З. Красівського. Матеріали кожної групи розглянуто з дотриманням хронологічно-проблемного принципу: спочатку в хронологічній послідовності представлено імена та розвідки зарубіжних учених, потім – науковців діаспори і так само – українських.

Для розуміння поглядів З. Красівського виникла потреба в знаннях новітніх ідеологій. Тут, найперше, заслуговують на увагу праці американського

політолога Джона Армстронга [604] й американського історика українського походження Романа Шпорлюка [591]. Монографія Д. Армстронга цінна тим, що підготовлена із залученням сучасних йому джерел і оглядає український націоналізм періодів Другої світової війни та повоєнного, саме тих, коли починав діяти З. Красівський. Робота Р. Шпорлюка присвячена історіософії виникнення, еволюції, протистояння і взаємовпливів світоглядних конструкцій ХХ ст. – комунізму і націоналізму. Дослідник на основі творів зарубіжних теоретиків двох ідеологій спростовує твердження про безперспективність націоналізму. Навпаки, це комунізм виявився неуспішним і тому відбулася його «націоналізація». А націоналізм, набравши сили в середині ХІХ ст., розпочав «успішний похід Європою та іншими континентами, створюючи нові національні держави» [591, с. 420]. З тезою Р. Шпорлюка про те, що національна держава не належить до завершених, усталених утворень, потребує «постійної економічної, політичної і культурної розбудови» [591, с. 437] співзвучні думки З. Красівського.

Кілька фундаментальних публікацій, що розкривають світоглядні засади націоналізму та українських націоналістичних організацій, підготовлено вітчизняним істориком Георгієм Касьяновим [547–550; 552]. Він докладно обґрунтовує спільні й відмінні ознаки націоналізму, нацизму і фашизму, трансформацію політичної програми ОУН(б) у повоєнний період, підкреслюючи її відданість принципам, що склалися раніше, але не відповідали зміненим реаліям. Представники організації в еміграції погано уявляли ситуацію в УРСР, а тому ті, які залишилися на рідних теренах, як З. Красівський, змушені були діяти або в руслі відозв ІІІ Надзвичайного великого збору (далі – ІІІ Збір), ІV–VІІ Великих зборів ОУН(б) [550, с. 45–51], або приймати рішення самостійно. Так утворювалися підпільні групи, що опиралися на традиційні «бандерівські» ідеологеми.

Упродовж 2004–2005 рр. видано дві колективні книги, які стосуються ОУН і УПА. Перша – під назвою «Український визвольний рух» – об'єднала доробки вчених різних установ [586]. Друга – підготовлена співробітниками

Інституту історії НАН України за результатами роботи групи істориків, створеної при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА [573]. В обох, окрім хронологічного огляду, пояснено концепції української національно-визвольної боротьби впродовж 1930–1940 рр. Оскільки З. Красівський входив до ОУН(б), перебував у лавах УПА, то розуміння їх теоретичних основ дає можливість з'ясувати й окреслити ідеологічні фактори його суспільних дій.

Не можна оминати збірки есе, укладеної Ярославом Грицаком у 2004 р. (доповнена у 2011 р.) [524]. Вона пропонує контроверсійні бачення розвитку націоналістичної ідеології та визвольного руху в Україні. Учений вважає, що наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. «войовничий український націоналізм», уособлений іменами С. Бандери та Р. Шухевича, відображений у «галицькій моделі», не знайшов розуміння і підтримки більшості громадян УРСР [524, с. 270]. А тому його апологети (зрозуміло, З. Красівський серед них числився) опинялися на задвірках політичної гри [524, с. 15–16]. Проте, як свідчать факти, відомі націоналісти постійно перебували в епіцентрі суспільного життя, а їх ідеї завжди оживають у кризових ситуаціях.

У 2013 р. історіографія поповнилася авторитетною монографією, що її підготував Олександр Зайцев [529] і захистив як докторську дисертацію [530]. У ній розкрито історичні умови зародження та формування українського інтегрального націоналізму, його моделі не лише для націй, що мали власні держави, а й для «пригноблених». Таких моделей автор виокремив три: «чинний націоналізм» (Д. Донцов та його послідовники); «організований націоналізм» (у вигляді ОУН) і «творчий націоналізм» [530, с. 2]. Пізнавальним є матеріал, де розглядається «чинний націоналізм» Д. Донцова. Адже ця доктрина впливала на З. Красівського, що згодом проявилось в програмових документах УНФ та Всеукраїнського політичного об'єднання «Державна самостійність України» (далі – ВУПО ДСУ). Промовистим доказом донцовських впливів може слугувати теза про українську європейську націю, якій належить зберігати єдність з Європою та боротися з Росією [530, с. 16]. Саме це одвічне протистояння домінує у творах З. Красівського. Зрештою,

навіть у зовнішніх проявах видно запозичення ним ідей Д. Донцова. Скажімо, друкованим органом Стрийського осередку ВУПО ДСУ стала газета «Заграва».

Важливими для трактування поглядів і дій З. Красівського є визначення О. Зайцевим ідеології «організованого націоналізму». Її найточніше можна окреслити як «революційний інтегральний націоналізм», що в 1930-х рр. модифікувався в «революційний тоталітарний націоналізм» [530, с. 19–20]. Останній «прагнув охопити собою все українське суспільство, змобілізувати його на національну революцію та збудувати нову українську державу на засадах націократії» [530, с. 20]. У баченнях З. Красівського Національна революція полягала в щоденній жертівній праці, яка мала набрати загального характеру і стати запорукою здобуття і розбудови своєї держави.

Підбиваючи підсумки аналізу праць першої групи, треба засвідчити їх спроможність надати вичерпну інформацію про ті ідеологічні чинники, які впливали на становлення світогляду З. Красівського.

Для відображення контексту його діяльності використано загальні дослідження історії Європи ХХ ст., СРСР, УРСР, незалежної України. Насамперед, треба відзначити наукову цінність книг британця Нормана Дейвіса [527] і німецького історика Андреаса Каппелера [546], що надруковані українською мовою впродовж 2006–2007 рр. Перша – пропонує короткі інформативні описи новітньої історії Європи, доводить закономірності існування і падіння радянської влади. Друга – крім усього, написана неупереджено і водночас прихильно до України, позбавлена ознак «росієцентризму», що властиві схожим західним розвідкам.

Корисними стали напрацювання українських істориків діаспори Івана Лисяка-Рудницького [564] та Богдана Кравченка [559]. В «есе» (І. Л.-Р. – В. О.) показано розгортання подій в УРСР у розрізі європейського процесу, перспективи політичної думки «українських підрадянських дисидентів» [564, с. 477]. У Б. Кравченка відображено суть колоніального статусу України в ХХ ст., охарактеризовано взаємозалежність між соціальним становищем та зростанням національної самосвідомості українців.

Академічними підходами вирізняються роботи сучасних українських дослідників. Їх перелік досить чисельний: Володимир Баран [513; 514], Віктор Даниленко [514], Юрій Зайцев [544], Володимир Литвин [563], Мирослав Попович [578], Валерій Смолій [610], Ігор Андрухів [507], Володимир В'ятрович [519], згадані Я. Грицак [523], Г. Касьянов [553]. Вони, відійшовши від комуністичної методології, скрупульозно аналізують різногалузеві процеси в СРСР й УРСР другої половини ХХ ст. і в Україні, пропонують раніше невідомий фактичний матеріал, актуальні трактування та висновки. Зважаючи на кількість, варто проаналізувати ті, що найповніше ілюструють тло активності З. Красівського.

У 1992 р. з'явилася праця В. Барана [513], де описано історію УРСР післясталінської доби. Вчений охарактеризував політичну ситуацію, економіку, духовне життя в означений період. Висвітлено спроби реформ, реванш неосталіністів, зародження і становлення опозиції. Схожим за змістом є том В. Барана та В. Даниленка [514] із серії «Україна крізь віки». Він написаний з урахуванням пріоритетності різновидових джерел, відзначається незаангажованістю, поєднує досягнення зарубіжної та вітчизняної науки.

Від часу першої появи звернув на себе увагу підручник, створений колективом під керівництвом Ю. Зайцева, що став своєрідною історіографічною розвідкою [544]. Вона характеризується всебічним представленням процесів українського минулого. Багато зафіксованих фактів щодо подій другої половини ХХ ст. вводяться до наукового обігу вперше. Це стосується підпільних груп періодів «відлиги» і «застою», з-поміж яких УНФ. У його контексті ім'я З. Красівського згадується неодноразово.

Із дотриманням традицій українського історіописання підготовлено колективне видання «Політичний терор і тероризм в Україні...», що опубліковано 2002 р. [577]. Автори тлумачать ключові поняття та розглядають їх вживання в українських реаліях. На їх думку, «довге» ХІХ ст. – це, головним чином, сторіччя тероризму, коли «дрібна» сторона залякувала «крупну». І навпаки – «коротке» ХХ ст. – це період терору, коли «крупна» сторона –

держава – лякала «дрібну» [577, с. 4]. Для вивчення життєвого шляху З. Красівського цінним є розділ, де розкрито прояви терору радянської влади проти «українських буржуазних націоналістів» [577, с. 723], інакомислячих, описано репресивні дії Комітету державної безпеки (далі – КДБ) проти УНФ та Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод (далі – УГГ) [577, с. 809].

Інформаційно значущими є написані Г. Касьяновим нариси історії України (2007 р.) [553]. У них змальовано широку панораму процесів і подій, що відбувалися після проголошення вітчизняної незалежності. Попри те, що виходять за хронологічні межі біографії З. Красівського, вони показують, під яким кутом зору сучасники оцінюють проблеми націєтворення, діячів опозиційного руху.

Окремо слід поставити роботу І. Андрухів та А. Француза [507]. У ній на основі вперше введених у науковий обіг фондів архіву управління Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України в Івано-Франківській області відтворено події націоналістично-більшовицького протистояння на теренах Станіславщини, де проходило підліткове визрівання З. Красівського. Як доводять автори, радянська влада утверджувалася репресивними методами. Але це викликало зворотну реакцію, зумовлювало несприйняття населенням комуністичної ідеології, сприяло започаткуванню адекватних форм опору.

Не можна оминати об'ємної збірки «Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси», впорядкованої вченими Інституту історії України НАН України [570]. Автори відстежують становлення української національної ідеї, зміни ставлення різних державних та ідеологічних систем до вітчизняного національного питання, порушують проблеми розвитку української державної ідеї та розгортання визвольного руху на межі 1980-х – 1990-х років; аналізують масив фактів.

Відомо, що чимало таємниць приховують архіви КДБ. Ініціатором розсекречення їх фондів виступив керівник Галузевого державного архіву Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ) В. В'ятрович. Саме з оприлюднених

справ складається його книга [519], де на основі повідомлень репресивних органів розповідається про минуле УСРР–УРСР 1918–1991 рр. Водночас читач ознайомиться з оперативними методами, що використовувалися радянською владою для упокорення опозиції.

Підсумовуючи огляд праць другої групи, треба визнати їх репрезентативність в об'єктивному висвітленні історичного контексту політичної, громадської, релігійної і творчої активності З. Красівського.

У ході вивчення його життєдіяльності простудійовано історіографію загальносоюзного і, насамперед, українського руху опору (поняття розглядатимуться в підрозділі «Методологія наукової роботи». – В. О.). На жаль, в СРСР дослідники майже не торкалися цієї проблематики. Як зазначають сучасні історики, «...до першої половини 1980-х рр. тема була забороненою. <...> При радянській владі дисидентів оголошено антирадянськими елементами і офіційна історіографія не визнавала інакомислення темою наукових досліджень» [618, с. 1–2]. Тільки по двох–трьох роках «перебудови» знято заборону, й оскільки перші публікації радянських, а згодом російських учених з'являлися або за кордоном, або після 1991 р., то логічно буде вважати їх зарубіжними.

Одна з перших видана в 1979 р. у Нью-Йорку. Це книга Александра Подрабинека «Каральна медицина» [616], де розповідається про застосування радянською владою «лікувального» терору як засобу політичних переслідувань. Автору вдалося з'ясувати сутність питання, відобразити різні його аспекти – історичний, правовий, медичний. Видання корисне тим, що допомагає реконструювати умови перебування З. Красівського в спеціальній психіатричній лікарні (далі – СПЛ) та психіатричних лікарнях загального типу (далі – ПЛ).

У 1984 р. у США побачила світ ґрунтовна праця Людмили Алексєєвої [603]. Як зазначила авторка у передмові: «Ця книга – початкова спроба систематизованого огляду сучасного інакомислення в Радянському Союзі» [603, с. 5]. У ній пояснено причини, класифіковано напрями і форми, висвітлено

найяскравіші події та прояви протистояння владі в СРСР. Українському національному рухові присвячено однойменний розділ, а ім'я З. Красівського згадано у двох епізодах: участь в УНФ [603, с. 11] та УГГ [603, с. 37]. Обидва – констатуючі, без деталізацій. Коментуючи сміливість активістів УГГ, Л. Алексеева називає їх «справжніми камікадзе» [603, с. 37], адже вступ до групи означав негайний арешт і засудження.

Окреслена тематика є популярною серед науковців сучасної Росії. Інтернет-сторінка Російської національної бібліотеки (м. Санкт-Петербург) містить електронні версії авторефератів, дисертацій, монографій тощо. Серед вартих уваги – колективні видання [611; 615], книга та докторська дисертація Юрія Лукіна [612–613], стаття Лариси Богораз і Александра Даниеля [607], кандидатські дисертації В'ячеслава Бакланова [605], Ольги Бересневої [606], Ко Ка Йона [617], Александра Лушина [614], Ірини Романкіної [618] та ін. У них ґрунтовно представлено історіографічні й методологічні розділи, простежується академічне ставлення до понять, грамотно визначено передумови, причини, сутність та наслідки опозиційного руху в СРСР. Всі автори наводять багато фактів, подій, імен.

Водночас вони успадкували прорадянські підходи періоду «перебудови». Вивчаються тільки явища дисидентства та правозахисництва, але не охоплюються питання, що стосуються самовизначення радянських республік. Не розкриваються оперативні заходи КДБ, що спрямовувалися проти опозиції. За винятком Петра Григоренка, Миколи Руденка інші відомі постаті українського спротиву, тим більше націоналісти, майже не згадуються.

Подібними недоліками характеризуються матеріали деяких білоруських учених. Для прикладу, доцент Білоруського державного університету (м. Мінськ) Ольга Бригадіна переважно описує російське дисидентство [608–609]. З-поміж українських об'єднань згадує УГГ та її керівника М. Руденка.

На інших парадигмах ці питання розглядають українські історики. Вже в перші місяці незалежної України з'явилися дослідження, де висвітлювалася антирадянська діяльність. Зокрема, газета «Молодь України» помістила статтю

Ю. Зайцева «Дисиденти: опозиційний рух 60–80-х рр.» (згодом передрукована в інших виданнях. – В. О.) [537]. У ній зміст розкрито за проблемним принципом, ототожнюються поняття «опозиційний рух» та «дисидентський рух», повідомляється про участь З. Красівського в УНФ, його арешт, ув'язнення, застосування щодо нього каральної психіатрії.

Подібною за змістом стала розвідка історика «Український опозиційний рух 60-х років» (1993 р.) [536]. Автор визнає З. Красівського співзасновником УНФ, але про подальші його дії повідомляє мимохідь. Водночас УНФ названо однією з організацій, яка «ставила за мету незалежність України» [536, с. 231]. Інша публікація Ю. Зайцева «Опозиція 60–80-х рр. про українську державність» (1994 р.) [533] вирізняється політологічною направленістю. В ній викладено ідеї опозиційних утворень 1960–1980 рр. в УРСР. Епізодів біографії З. Красівського не наведено.

Того ж 1994 р. своє бачення проблематики запропонував Юрій Курносов [561–562]. Його монографія, стаття-тези повідомляють про етапи розгортання інакомислення на тлі політичної історії УРСР. Привернуто увагу до застосування владою контрзаходів проти опозиціонерів, протестів українських політичних в'язнів у місцях позбавлення волі. Оскільки З. Красівський значну частину життя перебував у тюрмах, таборі, колонії, засланні, публікації Ю. Курносова є важливими для відтворення побуту, поведінки засудженого, його протидії пенітенціарному режимові.

Фаховим рівнем відзначається робота Г. Касьянова, видана 1995 р. [551]. Вона написана з використанням комплексу історичних джерел: матеріалів державних та особистих архівів, фондів ГДА СБУ; українських і зарубіжних публікацій; мемуарів; записаних автором інтерв'ю. В ній докладно розглянуто передумови, причини, закономірності виникнення руху незгодних, підкреслена виняткова роль інтелігенції – виразника і основного рушія протестних подій того часу. Важливо те, що Г. Касьянов відстежує становище цієї соціальної верстви в УРСР, формування поглядів її кращих представників і роль в утвердженні загальнолюдських цінностей. Постає З. Красівського теж

знайшла місце на сторінках книги. Зафіксовано його участь в УНФ і вказано на засадничість націоналізму в програмних документах організації. У монографії описано застосовані до нього й опозиціонерів методи протидії [551, с. 154], згадано про його вступ в УГГ, арешт [551, с. 170–171], але не проаналізовано мотивів вибору націоналістом правозахисної діяльності.

У 1995 р. Ю. Зайцев розпочав представлення результатів свого ґрунтового дослідження діяльності УНФ [535]. Кілька років публікувалися його статті [531–532], що згодом увійшли до однойменної книги, яка побачила світ у 2000 р. [587]. Вона впорядкована спільно з Миколою Дубасом та об'єднує розвідки різних авторів, добірки матеріалів із архівів обласних управлінь Служби безпеки України (далі – СБУ), передруки чисел журналу «Воля і Батьківщина», спогади, біографії діячів УНФ. У виданні викладено передумови, причини, хід та наслідки функціонування організації. Відомі політолог Мирослав Панчук та історик Ярослав Дашкевич здійснили зіставлення і порівняння ідеологічних концепцій ОУН(б) та УНФ [587, с. 5–13, 48–54]. Деталізований історичний нарис про УНФ помістив Ю. Зайцев. Він називає З. Красівського співзасновником УНФ та укладачем його базисного документа. Позаяк той належав до ОУН(б) і брав участь у боротьбі УПА, їх світоглядні конструкції відображено в «Тактиці Українського Національного Фронту» (далі – «Тактика»). Як зазначає Ю. Зайцев: «Єдність ідей і поколінь у національно-визвольній боротьбі українського народу чітко простежується в <...> УНФ» [587, с. 16]. Проте потребує уточнення роль З. Красівського в започаткуванні фронту, розгортанні його мережі, архівуванні самвидаву.

Тема УНФ знайшла місце в статтях, докторській дисертації, монографії А. Русначенка [580–582]. До книги він залучив джерела, що зберігаються в архівах СБУ. Тому вона складається з двох томів, де другий – поєднує вперше оприлюднені документи, що вдало ілюструють трактування автора. Події зазначеного періоду він називає «національно-визвольним рухом» і визначає передумови його поживлення, зміст та етапи. В монографії висвітлено відкриті форми боротьби проти системи та підпільні – у вигляді груп чи організацій.

УНФ відведено окремий розділ [582, с. 105–140], де розкрито передумови, його діяльність, проаналізовано програмні засади.

Вчений епізодично відтворив життєпис З. Красівського до 1964 р., навів факти його участі в УНФ, проте не уточнив місця та ролі на різних етапах існування таємної структури [582, с. 107, 109–111, 118–120, 132, 134–135]. Він також не зафіксував вступу З. Красівського в УГГ, хоча докладно описав дії групи. Натомість згадав його внесок у створення Української Гельсінської спілки (далі – УГС) [582, с. 262], а в другому томі праці помістив його виступ на установчих зборах ВУПО ДСУ [582, с. 676–678]. Загалом, достатня увага до постаті націоналіста засвідчена числом покликань в іменному покажчику.

Кілька публікацій з історії українського опозиційного руху надруковано впродовж 1999–2000 рр. Вартує уваги стаття Степана Кобути [556] про перебіг політичної боротьби у Прикарпатті в 1989–1990 рр. У ній розглянуто питання піднесення руху за легалізацію УГКЦ, утворення громадських організацій, розгортання «мітингової демократії», проведення виборів до Верховної Ради УРСР. Ім'я З. Красівського названо в контексті заснування УГС.

З-поміж книг треба виокремити три спільні праці Олега Бажана і Юрія Данилюка. Перші дві – представляють правозахисний та релігійний рухи, український національний та найбільш чисельних меншин в УРСР [511; 525]. Постать З. Красівського фігурує у двох епізодах: під час заснування УНФ [511, с. 123, 190] та приєднання до УГГ [511, с. 137]. (Деталізуючи перший епізод, допущено фактичну помилку. Автори вказують, що УНФ – це організація, яка постала в результаті перейменування Української загальнонародної організації (далі – УЗНО), створеної в 1961 р. [511, с. 122, 123]. Насправді з УЗНО виник УНФ–2, до якого З. Красівський не належав [272].) У третій книзі досліджено взаємозв'язки релігійного та політичного чинників, участь віруючих у боротьбі за права своїх церков [510]. Виокремлено один із потужних релігійних рухів в УРСР – за легалізацію УГКЦ, посилення якого припало на кінець 1980-х – початок 1990-х рр. Він розглядається як невід'ємна складова українського національного руху.

Інтенсивність наукових розвідок опозиційної тематики зростає від початку третього тисячоліття. Свідченням цього є кандидатські дисертації Інни Кривдіної [560], Івана Стасюка [584], публікації О. Бажана [512], С. Кобути [555], книга Бориса Захарова [539]. В останній, використовуючи опубліковані документи та усноісторичні матеріали, пропонується авторське розуміння значення, вживання поняття «дисидентство»; обґрунтовується його періодизація; виокремлюються напрями і течії; здійснюється хронологічний опис шістдесятництва, українського визвольного та гельсінського рухів. Що ж до особи З. Красівського, то він, як і попередньо, згадується в описах діяльності УНФ та УГГ [539, с. 68–70, 72, 122, 124]. Правда, Б. Захаров по-своєму оцінює його ідеологічну й організаторську функції в УНФ. На думку дослідника, саме час входження З. Красівського в УНФ треба вважати датою його створення [539, с. 68]. Також підкреслюється демократичний, а не націоналістичний характер документів УНФ [539, с. 68–70]. Автор указує відомі факти життєвого шляху З. Красівського, зокрема його дитячих і юнацьких років [539, с. 68].

Упродовж 2003–2008 рр. підготовлено ще кілька розвідок з історії опозиційного руху в УРСР. У їх числі – посібник Ярослава Калакури [545], статті М. Панчука [575], Івана Мишака [567], Ю. Зайцева [534], Юрія Котляра [558], Катерини Ніколаєць [571]; кандидатські роботи Ярослава Секи [583], Юлії Браїлко [516], Дмитра Зінчука [542] тощо. Варто відзначити своєрідне зміщення пошукових акцентів: від загальних вивчень проблеми до деталізованих досліджень її складових. Теми звужуються, стають більш конкретними.

Прикладом може слугувати монографія Олеся Обертаса «Український самвидав...» [572]. У ній викладено хронологію, сутність та місце самвидаву в українському опорі 1960-х – початку 1970-х рр. Ім'я З. Красівського згадується як співавтор та друкаря видань і документів УНФ. Загалом, робота, виконана філологом, пропонує літературознавчі характеристики творів інакомислячих і вартісна тим, що базується на аналізі описаних пам'яток, позаяк автор має безпосередній доступ до первинних примірників.

Історію громадської, політичної та релігійної опозиції в УРСР висвітлюють статті теперішнього п'ятиліття. Студент-історик Запорізького національного університету Едуард Андрющенко оприлюднює перші результати вивчення ВУПО ДСУ [508–509]. Історіографію опору узагальнює Людмила Ведмідь [518], питання легалізації та утвердження УГКЦ – Теодор Бублик [517], Ярослав Стоцький [585], створення Івано-Франківської філії УГС – С. Кобута [554]. Але у їх інтерпретаціях З. Красівському також відведено другорядне місце.

На сьогодні гідним представленням теми може вважатися видана у Львові книга Івана Геля «Виклик системі...» [521]. Автор обґрунтував поняття «український визвольний рух» та змалював всеохоплюючу картину його розгортання. Книга цінна тим, що написана учасником подій, і тому вони розглядаються та оцінюються ніби «ізсередини» [521, с. 48]. Вартісними є розділи, де розкрито методи боротьби КДБ з діячами спротиву. У праці використано багато джерел, але, на жаль, відсутні покликання, що виводить її за межі академічної. Функції З. Красівського традиційно пов'язано з участю в УНФ, УГГ, УГС, наведено кілька маловідомих фактів його біографії.

Підбиваючи підсумки аналізу наукових робіт третьої групи, треба визнати їх спроможність до всебічного висвітлення опозиційного руху в УРСР, проте системно діяльність З. Красівського в них не розкривається.

Слід зауважити, що досі його постать не знаходила спеціального місця в історіографії [628]. Дослідницею його творчості є філолог Марія Якібчук. У 1992 р. лондонський місячник ОУН(б) «Визвольний шлях» умістив її замітку [597], а через три роки – розлогу тематичну статтю [599–601]. Обидва тексти підготовлено на основі джерел: мемуарів, автобіографій, листів, інтерв'ю. Авторка детально проаналізувала вірші З. Красівського. Власне, через їх прочитання розкрито ставлення поета до оточення, бачення ним актуальних питань української націоналістичної проблематики. А велика кількість введеного в обіг епістолярію демонструє невгамовність натури, повідомляє раніше невідомі факти суспільної активності та оцінки його постаті рідними і

соратниками. Взагалі, М. Якібчук створила позитивний образ З. Красівського, який мав головний «Божий дар – мистецтво бути людиною» [601, с. 1376].

Перші невеликі розвідки М. Якібчук знайшли продовження у подальшій науковій роботі. У 2010 р. вона захистила кандидатську дисертацію «Творчість Зеновія Красівського та Ярослава Лесіва: дискурс національної ідентичності» [598]. До читача праця потрапила у вигляді книги «І в храм свободи увійти...» [596], що оглядово презентує життєпис З. Красівського, детально аналізує його поезії, листування в розрізі тем, жанрів, засобів вираження. Зрозуміло, що його політична і громадська діяльність не стала предметом уваги.

У 1994 р. часопис «Українські проблеми» (друкований орган ВУПО ДСУ) помістив публікацію громадського діяча періоду «перебудови» Якова Мостепана [569], що пізніше передрукована «Визвольним шляхом» [568]. Вона є цілісним описом життя З. Красівського, де розповідається про його дитинство, юність, роки боротьби і позбавлення волі. Наголошується на значущості творчої спадщини, що втілилася в збірці «Невольницькі плачі», підкреслено його ідейну стійкість, вірність націоналістичним переконанням. Однак розповідь Я. Мостепана опирається на автобіографію З. Красівського й оформлена в публіцистичному стилі. Автор не зміг використати альтернативних джерел, щоби підтвердити або спростувати достовірність наведених фактів, сформулювати об'єктивні узагальнення та висновки.

В середині 1990-х рр. у м. Вінниця появилася брошура «За Україну, за її волю: політичний портрет Зеновія Красівського», підготовлена представниками громадських організацій та політичних партій правого спектра [538]. Вона укладена з використанням матеріалів М. Якібчук та Я. Мостепана, а тому не містить нових даних про життя З. Красівського. Її призначення – вшанування його пам'яті та пропагування діяльності.

У м. Івано-Франківськ вийшла книга письменника Дмитра Юсипа «Зіновій Красівський. Сторінками життя і творчості» [595] – художньо-публіцистичний нарис про долю і творчість З. Красівського. Туди включено спогади друзів і знайомих про нього, кілька поезій, листи до першої дружини,

синів і товаришів, факти біографії, що стосуються його дитячих літ, перебування у Владимирській тюрмі, СПЛ. Взагалі, видання адресоване широкому загалу читачів, а тому має просвітницьке значення.

Таким же спрямуванням відзначається стаття Віктора Рога [89; 579], що ввійшла до книги «Жага і терпіння...», упорядкованої Романом Ковалем і В. Рогом та надрукованої у 2005 р. [528]. Вона пропонує спогади З. Красівського, його «Владимирський централ», твори публіцистики, мемуари друзів і знайомих. Більшість матеріалів раніше публікувалися на сторінках періодики, дещо оприлюднено вперше. Серед останнього – інтерв'ю Мирослава Меленя, спогади Євгена Дацюка, Івана Гнатюка, Андрія Парубія. Усе старанно відредаговано упорядниками, супроводжується коментарями, біографічними довідками згаданих постатей та авторів, що вводить читача в коло оточення З. Красівського [32]. Проте не вміщено опису його життєвого шляху і, в силу особливостей, видання не повністю задовольняє дослідницьких вимог.

Постать З. Красівського представлена в енциклопедичних та довідкових виданнях. Деякі з них підготовлені працівниками вітчизняних наукових установ [622, с. 294; 623, с. 589–590; 628; 630, с. 245–246; 631, с. 48], інші – українськими громадськими інституціями, які перебувають в еміграції або повернулися [625, с. 351–355; 626; 629, с. 350–352; 632, р. 657–658]. І перші, і другі пропонують хронологічний виклад подій його біографії. Але в них допущено неточності. Для прикладу, «Міжнародний біографічний словник дисидентів...» повідомляє, що З. Красівський перебував у психлікарні с. Бережниця Тернопільської області [625, с. 353], а насправді він «лікувався» в с. Бережниця Стрийського району Львівської області. Довідник «Українська багатопартійність...» подає датою його остаточного звільнення 1987 р. [630, с. 246], тоді як термін його заслання закінчився в листопаді 1985 р. Наявність схожих похибок укотре підтверджує затребуваність професійного вивчення його життя і чину.

Отже, узагальнюючи історіографію проблеми, варто зазначити, що суспільно-політична діяльність З. Красівського досліджувалася з використанням достатньої кількості доступних наукових напрацювань. Їх

класифіковано в чотири групи: 1) праці, у яких осмислено виникнення і розвиток націоналізму, зокрема українського, ідейні основи ОУН, ОУН(б) та УПА; 2) роботи, де розкрито перебіг історії Європи ХХ ст., СРСР, УРСР, незалежної України; 3) монографії, колективні видання, статті про український опозиційний рух другої половини ХХ ст.; 4) книги, публікації, у яких висвітлено життєвий шлях З. Красівського. Матеріали кожної групи проаналізовано з дотриманням хронологічно-проблемного принципу.

Наукові розвідки першої групи дають змогу з'ясувати, які ідеологічні теорії впливали на становлення поглядів З. Красівського, мотиви його вчинків. Роботи другої – висвітлюють історичний контекст його політичної, громадської, релігійної і творчої активності. Книги і публікації третьої – розкривають причини, зміст та наслідки опозиційного руху в УРСР, однак системно суспільно-політичну діяльність З. Красівського вони не репрезентують, окреслюючи епізоди його участі в УНФ, УГГ та УГС. Видання і статті четвертої групи, хоча й описують його біографію, мають літературознавче спрямування, написані публіцистичним стилем, хибують неточностями. Тому виникла необхідність проведення всеохоплюючого об'єктивного історичного дослідження.

1.2 Джерельна база

Загальновідомо, що об'єктивність історіографічної розвідки залежить від валідності джерел, опрацьованих у процесі дослідження. Для неупередженого вивчення життєвого шляху, змісту суспільно-політичної діяльності З. Красівського проаналізовано масив виявлених та доступних на даний час речових, писемних, усних і візуальних пам'яток. Їх класифіковано в такі групи: 1) неопубліковані матеріали державних архівних установ, музейних фондів та особистих архівів; 2) твори З. Красівського; 3) опубліковані документи; 4) мемуари й усноісторичні матеріали; 5) публікації періодики. Особливу цінність становлять ті, що вводяться в науковий обіг уперше.

Неопубліковані документи щодо теми зберігаються в архівах. Їх матеріали носять, певною мірою, «офіційний» статус і легітимізують факти та події, що відбувалися. Зважаючи на антирадянський характер учинків, «світські» державні архіви не містять окремих справ З. Красівського. Але, їх мають відповідні сховища репресивних органів СРСР і УРСР.

Кілька років тому ГДА СБУ розпочав оприлюднення раніше засекречених документів. Спочатку, і лише в електронному вигляді, стали доступними деякі аркуші фонду 16 «Секретаріат ГПУ–КДБ УРСР», що, з-поміж іншого, зберігає оригінали й копії доповідних, інформаційних та спецповідомлень КДБ до Центрального комітету Комуністичної партії України (далі – ЦК КПУ). Обстеження справ 13, 14 [7–11] допомогло з'ясувати внесок З. Красівського в підготовку та створення УГС.

У 2014 р., після перемоги революції Гідності, дослідники отримали змогу дізнаватися про таємниці 16-го фонду безпосередньо. Для з'ясування досі невідомих епізодів із життя З. Красівського опрацьовано справи 1964–1991 рр., зокрема №№ 0990 [1], 1078 [2], 1080 [3], 1118 [4], 1119 [5] та 1120 [6]. Їх складають доповідні, інформаційні записки та спецповідомлення до ЦК КПУ, до органів влади УРСР про слідчу роботу підрозділів КДБ; боротьбу з дисидентами, угрупованнями українських націоналістів в Україні; підготовку КДБ компрометуючих заходів проти представників антирадянських організацій, зокрема про «об'єктів» оперативної справи «Блок». Серед них є вилучені «антирадянські матеріали», «оригінали і копії документів, виготовлених зарубіжними антирадянськими центрами та членами антирадянських організацій і угруповань в УРСР» [1–6]. В оглянутих аркушах знайдено дані про опікування З. Красівським архівом УНФ, його роль в УГГ, діяльність у 1988–1990 рр., заходи КДБ щодо його дискредитації за участь в УГГ та в УГС. Всі документи мають ще й контекстну історичну цінність. Їх вивчення уможливило відновлення подій в УРСР другої половини ХХ ст., ознайомило з методами КДБ, які застосовувалися для стримування українського опозиційного руху.

На сьогодні відоме єдине повне дос'є на З. Красівського, що архівується управлінням СБУ в Івано-Франківській області. Воно зареєстровано під номером 7536 П і називається «Кримінальна справа № 64 звинувачення Квецка Дмитра Миколайовича, Красівського Зіновія Михайловича, Дяка Михайла Дмитровича, Кулинина Василя Івановича в злочинах, передбачених ст.ст. 56 ч. 1 і 64 КК Української РСР в 14 томах» (до т. 15 на час ознайомлення доступ заборонено. – В. О.) [22–28]. Томи комплектувалися під час проведення слідчих дій щодо арештованих активістів УНФ. Деякі їх матеріали публікувалися Ю. Зайцевим і А. Русначенком [582; 587]. Для написання цієї роботи використано неопубліковані аркуші, які об'єднані в тт. 1 [22], 5 [24], 8 [25], 12 [27], 14 [28]. Особливо пізнавальним є т. 3 [23], де зафіксовано проведення слідчих досудових дій виключно щодо З. Красівського. У томі зібрано документи про його затримання, арешт і перебіг слідства: анкети особистих даних; протоколи допитів звинуваченого, його рідних та свідків; інформаційні виписки, надіслані з місць попереднього покарання, виселення, праці; виробничі характеристики; медичні довідки. Вони висвітлюють не тільки хроніку кримінального процесу за участі арештованого, але й ключові факти від дня його народження до дати виголошення вироку суду (27 листопада 1967 р. – В. О.). У т. 10 [26] знаходяться його поетична збірка «Месник» і «Тактика» УНФ.

Всупереч надзвичайній скрупульозності КДБ, не всі матеріали справи відзначаються об'єктивною інформативністю. Передусім не можна вважати достовірними його показання, а також учасників УНФ та свідків. Адже, як зазначає Ю. Зайцев, хоча «більшість заарештованих та тих, що проходили свідками, розповідали на слідстві все, що знали (якщо знали мало), або те, що вважали меншим злом (якщо знали багато)» [532, с. 32], ніхто з них не прагнув погіршувати свого становища щиросердими зізнаннями, а також приносити неминучі неприємності для рідних і близьких. Тобто, очевидним є те, що вони не говорили правди або в силу інстинкту самозбереження, або через попередні домовленості про конспірацію.

Також не варто з цілковитою довірою сприймати тексти протокольних записів. Вони, в основному, писалися слідчими КДБ [521, с. 17]. І шаблонні вирази, як то «антирадянські націоналістичні документи», «націоналістична діяльність», «український буржуазний націоналізм», формулювали саме вони, а не допитувані [22; 23]. Слідчі називали оунівців і вояків УПА «бандитами» чи членами «банд» [22; 23]. Окрім цього, за словами І. Геля, вони «формулювали свої запитання та відповіді ув'язненого такими словами, що могли підсилити звинувачення. Зміст написаного в протоколі міг відповідати відповідям (тавтологія авт. – В. О.), якщо ув'язнений таки зламався й погоджувався з усім, чого прагнув домогтися слідчий. Але здебільшого між в'язнем і слідчим тривало протистояння, відбувалося зіткнення характерів» [521, с. 47]. Тому факти, зазначені щодо З. Красівського в протоколах та довідках, потребували перехресної перевірки іншими джерелами. Скажімо, під час допитів арештовані називали різні дати створення УНФ, кількість примірників «Волі і Батьківщини», видрукуваних у Моршині, применшували роль головних діячів організації, взагалі не згадували багатьох людей, які були учасниками чи симпатиками УНФ. Це все уточнювалося за допомогою інших джерел.

Матеріали, що стосуються політичної діяльності З. Красівського в період «перебудови», зберігає Державний архів Львівської області. Фонд П-3 «Львівський обком Компартії України» об'єднує документи, що готувалися по вертикалі Комуністичної партії України (далі – КПУ). Серед них – ті, які ілюструють поширення українського опозиційного руху кінця 1980-х рр. у Львівській області. Опрацьовані справи 301 [12], 327 [13], 349 [14], 366 [15] містять довідки та протокольні записи про створення громадських організацій, політичних партій національного спрямування, установчі та засадничі документи тих утворень. Особливо корисними стали справи 1082 [16], 1085 [17] і 1086 [18], у котрих підшито оригінали самвидавної періодики. Ті видання дозволили не лише реконструювати прояви активності З. Красівського в подіях українського національного пробудження, але й перевірити факти, описані ним в автобіографіях, і їх підтвердити або спростувати.

На жаль, у Державному архіві Івано-Франківської області не виявлено фондів, що мають прямий стосунок до дій З. Красівського. Але ф. 01-П «Станіславський обласний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України (обком КП(б)У). 1939–1952 рр.» уміщує документи, що є контекстними для вивчення його життя. Так, справи 151 [19] і 449 [20] «відтворюють» політичну ситуацію в Станіславській області в 1944-1947 рр. і підтверджують засвідчені спогадами епізоди його юнацьких років. Схожа інформація міститься у справі З фонду Р-4-П «Болехівський районний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України (Болехівський РК КП(б)У)» [21].

Важливі документи з історії опозиційного руху зберігає та експонує музей-архів і документаційний центр українського самвидаву при видавництві «Смолоскип». Там архівовано папки ДП-32: К [29–63] і ДП-32.1: К [64–92] з назвою «Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Красівський З.». У них – фото; публікації україно- та іншомовної періодики; інтерв'ю з незгодними, які емігрували з СРСР; оригінали й копії листів З. Красівського до відомих діячів вітчизняного спротиву, які проживали в Україні та за кордоном. Із вмісту папок можна дізнатися про чинники впливу на його погляди, участь в легалізації УГКЦ, відновленні структур ОУН(б) в УРСР, у заходах «мітингової демократії» кінця 1988 – першої половини 1991 рр. У «Смолоскипі» скупчено сотні екземплярів самвидаву, серед яких «Вісник репресій в Україні» [93–114], «Український вісник» [119–123], «Голос відродження» [115–116], «Інформаційний бюлетень Громадського комітету захисту Івана Макара...» [117], «Львівські новини» [118], «Хроніка Католицької церкви на Україні» [124–125] і т. п. У «Віснику репресій...» у хронологічній послідовності описано останній арешт З. Красівського, його доправлення у виправно-трудова колонію (далі – ВТК), заслання. В інших – внесок у творення УГС, громадських об'єднань, ВУПО ДСУ, оборону І. Макара, відзначення тисячоліття хрещення Київської Русі.

Надзвичайно значущим для встановлення точних дат перебування З. Красівського в тюрмі, СПЛ, ПЛ, ВТК, засланні є документ, надісланий

працівниками меморіального центру історії політичних репресій «Перм-36» (с. Кучино, Чусовський район, Пермська область, Росія. – *В. О.*). Це копія «Облікової картки Красівського Зіновія Михайловича» [126]. У ній вказано дні засідань різнорівневих судових органів УРСР і РРФСР, вироки яких відраховують початок і закінчення термінів позбавлення волі засудженого.

Недостатність архівних документів вдалося компенсувати завдяки фондам громадських музеїв. Ще в 1990 р. у с. Витвиця розпочалося створення історико-краєзнавчого музею. Натхненником ідеї став З. Красівський, а за наповнення експозиції взялася вчителька Ольга Витвицька. 2 вересня того ж року відбулося урочисте відкриття музею, де в одній із кімнат розгорнуто фотовиставку «Сибір очима Зеновія Красівського» [427]. Після смерті натхненника музеєві присвоєно його ім'я. Завідувачка О. Витвицька перетворила заклад в осередок культури, дбала про його належний рівень. Постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2000 р. № 1766 Витвицький краєзнавчий музей імені Зіновія Красівського внесено до переліку тих, де «зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України» [259]. В ньому експонуються, без перебільшення, унікальні предмети, які стосуються З. Красівського: схема родинного дерева і фото [156]; його твори [133–136], копії студентського квитка [158] та диплома [130], листи [134; 137–155], листівки [127–129]; інформаційні повідомлення громадських об'єднань [131]; фотоальбом [157]; книги [132]; особисті речі.

Тематична експозиція розгорнута і в краєзнавчому музеї «Верховина» (м. Стрий, Львівська область). Там представлено оригінали «Волі і Батьківщини» [159], статуту і програми ВУПО ДСУ [167]; фотографії [168], листи [164–166], скульптурні, портретні зображення, речі З. Красівського. Промовистими є запрошення, надіслані йому для участі у різних заходах [160–163], бо підтверджують вагомість у громадському житті періоду «перебудови».

Багато неопублікованих документів зберігають особисті архіви. Їх матеріали, на відміну від державних сховищ, проблемно вводити в обіг, вони

скептично сприймаються академічними істориками, але, попри все, є не менш інформативними. Так, архів Ю. Зайцева містить цінні українські та зарубіжні публікації [169; 171–174; 181; 186; 188–190]; неопубліковані тексти виступів З. Красівського і його товаришів [175–180; 187], його вітальні листівки і листи [170; 184–185]. Покійний Богдан Равлюк (про його роль у творенні УНФ – згодом. – *В. О.*) передав авторові цього дослідження десятків номерів самвидавного часопису «Альтернатива» [191–202], що виготовлявся Д. Квечком, першотвір статті останнього [203], оригінал самвидавного журналу «Наступ» [204]. У колекції Р. Ковалю зберігаються установчі й інформаційні документи, які висвітлюють початковий період існування ВУПО ДСУ [215; 214], стаття [205], листи [206–211], тексти інтерв'ю із З. Красівським з останніх днів його життя [328–329]. Саме завдяки приватним колекціям уточнено «білі плями» його біографії – найперше – діяльність у м. Караганда (Казахська РСР), Західній Україні в період «перебудови», за кордоном у січні – березні 1990 р.

Підсумовуючи аналіз джерел першої групи, треба відзначити незначну кількість тих, які зберігаються в державних архівах. Їх дефіцит компенсовано за рахунок музейних експозицій і фондів, особистих архівів, що дає змогу, підтверджуючи або заперечуючи дані інших свідчень, описати всі етапи суспільно-політичної діяльності З. Красівського.

Значний джерелознавчий потенціал мають його твори, які можна структурувати в чотири жанрові підгрупи: літературні; мемуари й епістолярій; публіцистика; фотографії. Відповідно до місць зберігання вони поміщені в різні класифікаційні групи загального списку використаних джерел.

Доля літературних творів З. Красівського була нелегкою. В автобіографії він згадував, що, переїжджаючи з Караганди, «привіз до Львова збірки поезій «На сполох» і «Литаври»» [229, с. 124]. Очевидно, це відбулося або в 1956 р., або в 1959 р. [229, с. 124]. На жаль, із тих збірок «лишилися в пам'яті та слідчих матеріалах тільки заголовки» [229, с. 124]. Близько 1965 р. він написав історичний роман «Байда», який надіслав Михайлові Стельмаху й отримав позитивний відгук з рекомендаціями доопрацювання та оприлюднення в

журналі «Жовтень» або видавництві «Каменяр» [23, арк. 32–33]. Але роман теж не дійшов до читача, бо конфіскований як речовий доказ у справі УНФ і, найвірогідніше, знищений [183]. У другій половині 1964 р. створено нонконформістську збірку «Месник», що поєднала 14 віршів антирадянської спрямованості. Вона, як і роман «Байда», вилучена, проте збережена [26, арк. 345–347 зв.]. Декотрі її вірші (8 поезій) опубліковано в журналі «Українські проблеми» [232].

Яскравим виявом літературної творчості З. Красівського вважаються збірка віршів «Невольницькі плачі» та поема «Тріумф сатани». Обидві народжені у Владимирському централі. Поема не збереглася, а вірші потрапили за кордон і в 1984 р. впорядковані й надруковані в м. Лондон, хоча з метою убезпечення автора від переслідувань КДБ на книжці зазначено Брюссельське видавництво «Література і мистецтво» [229]. На тепер існує сім (2 первинних і 5 перевиданих) варіантів «Невольницьких плачів», що містять від 56 до 80 поезій [135–136; 228–231; 239] української націоналістичної тематики.

Мемуаристика З. Красівського – це декілька варіантів автобіографій та спогади. Перші поміщені у вигляді передмов чи післямов до «Невольницьких плачів» [228–231; 239], у текстах виступів, заявах, розповідях [236; 266, с. 349–355; 242] і, фактично, є чи не єдиним джерелом даних про його дитячі роки. Спогади під назвою «Владимирський централ» (про перебування в цій в'язниці) написані упродовж листопада – першої половини грудня 1979 р. як своєрідний лист до другої дружини Олени Антонів. У 1991 р. їх опублікував журнал «Українські проблеми» [218], згодом видано окремо [216].

Декілька сотень примірників нараховує епістолярій З. Красівського. У Витвицькому музеї експонується збірка «Листи з неволі», оригінали листів, вітань до першої дружини (Стефанії Юрович), синів (Мирослава, Ярослава) і навзаєм [134; 137–155]. Видано книгою (українською та англійською мовами) його листування з представницею Міжнародної Амністії (далі – МА), американкою Айріс Акагоші [63; 240; 243]. У багатотомнику «Чорновіл В. Твори: у 10-ти т.» – з В'ячеславом Чорноволом та українськими

опозиціонерами [315–316], у книгах Д. Юсипа – з Д. Квецком [593, с. 98–102; 595, с. 91–92]. Приватні архіви зберігають кореспонденцію з Р. Ковалем [206–211], Раїсою Мороз [86–88], Галиною Солош [46–47], Нійоле Садунайте [49], Степаном Селешком [51–54], о. Іваном Чинченком [50; 85], Зіновією Бігун [68–79], Надією Світличною [80–83], Миколою Береславським [164–166] та ін. [48; 84]. Історична цінність цих листів у тому, що, крім особистих, у них постійно порушувалися суспільні проблеми. З іншого боку, написані рукою філолога, вони становлять літературознавчий інтерес.

Насичена подіями активність З. Красівського не відображається в показниках публіцистики, що налічує лише близько 20 статей. Характерно, що вони не підготовлені особисто, а відтворені товаришами чи послідовниками з доповідей і виступів під час масових зібрань. (Більшість оприлюднено на сторінках української періодики та в книзі «Жага і терпіння...» [528; 217; 219–222; 234–235; 237].) Безпосередньо з-під його пера вийшли статті, пов'язані з історією УНФ: «Тактика» [26, арк. 299–305], «Хто вони?» [587, с. 291–294], «Колонізатори і їх посіпаки» [224] (у матеріалах кримінальної справи – «Колонізатори і їх політика» [23, арк. 420], але в часописі «Воля і Батьківщина» – «Колонізатори і їх посіпаки» [159, с. 12–15]), а ще – «Становище України в сучасному світі» [233]. Також погляди З. Красівського висвітлено в офіційних заявах [266, с. 349–355], інтерв'ю [328–330], де порушено актуальні суспільні теми, особливості державотворчого процесу в Україні, запропоновано особистісні трактування української націоналістичної ідеології.

З юнацьких літ З. Красівський захоплювався фотографуванням. Він любив і вмів знімкувати. Перебуваючи у засланні, зробив цикл світлин сибірської природи та повсякдення [157]. Не полишив захоплення після виходу на волю. Відомо, що увічнював «людей нашого часу, що стоять на передньому краї віковичного змагу за кращу долю <...> народу» для тематичного альбому [50, арк. 1], архітектурні споруди Львова для часопису «Кафедра» [629, с. 287], довкілля для журналу «Хрест» [490]. Із фотоапаратом чи відеокамерою

супроводжував громадські, релігійні та мистецькі заходи, що відбувалися на західних теренах УРСР у період національного пробудження кінця 1980-х рр. [84]. На сьогодні музеї та приватні архіви зберігають сотні зроблених ним фото [91; 156–157; 168], які високо оцінюються знавцями, і за можливості публікування, увійшли би в історію вітчизняного фотомистецтва.

Підбиваючи підсумки аналізу джерел другої групи, треба визнати їх спроможність до всебічного висвітлення та обґрунтування поглядів З. Красівського і його вчинків.

Затребуваними в розкритті історичних тем є опубліковані документи. Для розв'язання завдань даного дослідження використано 40 документальних збірок і текстів. «Літературний збірник...» 1870 р. [279], шематизми Львівської греко-католицької митрополії (архієпархії) [277; 280–281] допомогли підтвердити достовірність спогадів З. Красівського про родину, сім'ю, дитячі роки. Без писемних джерел, що стосуються «організованого націоналізму» і змагань УПА [247; 254; 257; 262; 264], було би складно з'ясувати ідеологічні та історичні чинники формування його світогляду, перебування в ОУН(б), у повстанських рядах. Кілька сторінок документів, поміщених у різних збірках, доповнили уявлення про його роль в УНФ [252; 258], ВУПО ДСУ [630, с. 6, 11], про співпрацю з правими партіями [248; 630, с. 9, 11, 521–522, 540–542].

Переважно за межами України укладено добірки, що містять заяви, звернення міжнародних інституцій, активістів правозахисного руху, свідчення про факти їх ув'язнення, антирежимний опір у тюрмах і ВТК [244; 246; 250–251; 256; 260; 266; 268–271; 273–275]. У тих добірках є матеріали, що готувалися З. Красівським або мають безпосередній стосунок до нього. Для дослідження його громадської, політичної, релігійної активності періоду «перебудови» використано тексти, що створені за результатами установчих зборів міжнаціональних, українських громадських організацій та політичних партій 1989–1990 рр. [245; 248–249; 253; 255; 265; 267; 276; 278]. Також опрацьовано інструкції, постанови та укази органів влади, оприлюднені в історіографічних працях, на Інтернет-сторінках [259; 261; 263]. Не зважаючи на

те, що вже введені в науковий обіг, вони не використовувалися для реконструкції життєвого шляху З. Красівського та його різнобічної діяльності.

В цілому, підсумовуючи вивчення джерел третьої групи, треба зазначити, що вони виконували допоміжні функції, підсилюючи відомості, насамперед, матеріалів особистісного походження та періодики.

Останнім часом переглядається ставлення щодо місця і ролі мемуарів та усноісторичних матеріалів в історіографії. Поодинокі це суб'єктивні, не завжди достовірні виразники історичних фактів, які в комплексному залученні уможливають відновлення реального перебігу подій та об'єктивного їх трактування. Перелік щоденників, книг спогадів, де містяться дані про З. Красівського, налічує до чотирьох десятків позицій. Їх зіставлення і порівняння дало змогу відновити й описати епізоди його навчання у Львівському державному університеті імені Івана Франка (далі – ЛДУ), перебування в місцях позбавлення волі. Оскільки інформація про функціонування репресивної пенітенціарної системи на території РРФСР є важкодоступною, то спогади Михайла Гориня [282], Левка Горохівського [283], Івана Губки [284–285], Михайла Дяка [288], Опанаса Заливахи [213; 289–291], Василя Лісового [297], Левка Лук'яненка [299–300], Оксани Мешко [303], Василя Овсієнка [304–305], Стефанії Петраш-Січко [306; 309–310], о. Ярослава Лесіва [295–296], Євгена Дацюка [286], М. Руденка [308], В. Чорновола [294; 312–316], Йосефа Менделевича [293, с. 145–162; 301], Миколи Муратова [302], Анатолія Радигіна [293, с. 203–242; 307], Михайла Хейфеца [311] заповнюють брак потрібних архівних документів. Значущість мемуарів, написаних діячами українського, російського, єврейського опозиційних рухів, зумовлюється тим, що «вони належать конкретному автору, а відтак відображають безпосереднє сприйняття ним навколишнього світу, історичних подій і явищ» [543, с. 413]. Перехресна перевірка «безпосередніх сприйнять» різних авторів дозволила відтворити правдиву картину того, що досліджувалося.

Рівносильною з мемуарами науковою вартістю характеризуються усноісторичні джерела – інтерв'ю та усні розповіді-спогади. Їх записом,

текстовим оформленням, коментуванням займаються підготовлені інтерв'юери, що забезпечує готові матеріали від різночитань, притаманних творам мемуаристики, які написані непрофесіоналами. Велика «бібліотека» усної історії українського опозиційного руху розмішена на порталі Харківської правозахисної групи. Розробниками portalу, поміж яких В. Овсієнко, започаткована рубрика – віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні», де зібрано записи понад 50-ти розповідей та 150-ти інтерв'ю. Багато фактів, що стосуються З. Красівського, надають бесіди з І. Гелем [321], Д. Квецком [326], О. Заливахою [323], Мирославом Меленем [335], Василем Кулининим [331], Григорієм Прокоповичем [338], а також спогади Івана Кандиби [325], Люби Возняк-Лемик [320], Дмитра Гриньківа [322], Михайла Луцика [332], Мирослава Мариновича [333], Володимира Мармуса [334], О. Мешко [337], Євгена Сверстюка [339], Ірини Сенік [340], Івана Сокульського [341], Василя Стрільціва [342]. На сторінках інших електронних ресурсів розміщено діалоги з Володимиром Борейчуком [317], Михайлом Сімкайлом [319], І. Губкою [318], Л. Лук'яненком [343]. Автором цієї роботи проведено розмови з Р. Ковалем [327], Михайлом Зеленчуком [324], Михайлом Мельниковичем [336]. Ретельна критика текстів інтерв'ю та розповідей допомогла підтвердити чи заперечити, найперше, архівні відомості, виявити нові епізоди діяльності З. Красівського, у яких він брав участь упродовж 1979–1980 рр., та ті, що відбувалися в прикінцеві місяці його життя.

Узагальнюючи аналіз джерел четвертої групи, треба визнати їх здатність до об'єктивного відтворення подій біографії З. Красівського (насамперед тих, які пов'язані з опором тоталітарній системі в місцях позбавлення волі, останніми місяцями його життя), оскільки архівні документи з окреслених питань є важкодоступними або відсутніми.

Вивчення його життєвого шляху було б неповним без ретельного розгляду десятків публікацій та видань періодики. Джерелознавчу значущість становлять первинні примірники українського самвидаву, зокрема «Розбудова нації» (друкований орган Проводу ОУН) [448], часопис «Воля і Батьківщина»

(друкований орган УНФ) [26, арк. 308–317, 321–324; 159; 587, с. 72–323], редагований В. Чорноволом «Український вісник» [119–123; 314; 478–482], «Інформаційні бюлетені...» УГГ [390] й Українського комітету «Гельсінкі-90» [389], згадані журнал «Українські проблеми» [416–417; 452; 462; 464; 483; 485–486] і газета «Заграда» [413]. Багато даних зафіксовано в 11-ти з 65-ти номерах опозиційної «Хроніки поточних подій» (далі – «Хроніка», переклад із рос. – В. О.) [496–506]. Ті дані є достовірними, оскільки старанно перевірялися, адже в СРСР наклеп міг послугувати приводом для покарання автора замітки. Тому, до прикладу, тільки в «Хроніці» міститься уточнене зазначення смоленського місця психіатричного лікування З. Красівського, тоді як подібного виду бюлетені подають помилкову інформацію.

Репрезентативні матеріали про нього друкували закордонні журнали і газети. Ще під час його ув'язнення у Владимирському централі з'явилися перші констатуючі замітки, що надалі стали періодичними. Найчастіше – в уже згаданому «Визвольному шляху» [226–227; 238; 447; 463; 484; 493], у мюнхенському непартійному місячнику «Сучасність» [345; 382; 386; 437; 442; 461; 467; 469–470; 473; 475], першій щотижневій газеті української діаспори США «Свобода» [344; 346; 349; 351–354; 356; 358; 360; 364; 367; 383–385; 388; 391–392; 403; 405–406; 411–412; 419; 422; 424–425; 428; 430; 432; 438–440; 445–446; 450; 455–456; 458; 468; 474; 476–477; 487–488; 491–492; 495], щотижневій мюнхенській газеті ОУН(б) «Шлях перемоги» [368; 400; 408; 465]. Ці видання уміщують як короткі повідомлення, так і кількосторінкові статті, написані українцями в еміграції або передані з СРСР чи УРСР. В останніх випадках факти часто спотворювалися, а тому потребували перевірки іншими джерелами. Зате достовірними є повідомлення про події, що відбувалися на Заході, такі як виступи міжнародних організацій, протести медиків та представників українських громад проти застосованих щодо З. Красівського методів державного терору.

Впродовж періоду незалежності статті, присвячені йому, надруковано на сторінках української столичної і регіональної преси. Під час написання роботи

вивчалися публікації журналів «Бористен» [459], «Віра» [393], «Воля і Батьківщина» (відновлена Конгресом українських націоналістів. – В. О.) [355; 362–363; 394–396; 420; 457], «Київ» [460], «Літопис Бойківщини» [366], «Нова медицина тисячоліття» (переклад з рос. – В. О.) [443–444], «Персонал Плюс» [409], «Політика і культура» [471], «Права людини» [415], «Український журнал» [431], «Юнак» [410]; газет «Бойківська думка» [418], «Галичина» [357; 387], «Голос України» [401], «Гомін волі» [407], «Джерело» [365; 398], «Завільну Україну» [381], «Літературна Україна» [359], «Наша віра» [453], «Наше життя» [454], «Нація і держава» [426], «Неволя» [489], «Нескорена нація» [435] (згодом – «Незборима нація» [397; 399]), «Поступ» [347], «Свіча» [348; 369; 414], «Чорноморські новини» [404]. Також переглядалися сторінки Інтернет-видань «Історична правда» [421; 429; 494], «Карта Львова» [370–378], «Українське слово» [436], «Український погляд» [434], веб-сайти загального користування [361; 380; 402; 423; 433; 451; 466; 472]. У цілому автори оперують загальновідомими подіями й епізодами з життя З. Красівського, але подають своєрідні їх трактування. Загалом, ці, в основному, художньо-публіцистичні статті створені з метою популяризування його постаті та вшанування пам'яті.

Підбиваючи підсумки аналізу публікацій та видань періодики, варто визнати деякі порушення її розташування у загальному списку використаних джерел. До цієї групи включено як оригінали самвидаву, так і статті закордонної та сучасної української преси. Також первинний самвидав розміщено в рубриках архівних справ та музейних експозицій. Таке переплетіння вимушене, бо примірники, які зберігаються в бібліотеках, було б неправильно поміщати в архівні чи музейні рубрики і навпаки. Попри все, це не створює незручностей для прочитання тексту.

Отже, у процесі проведення реконструкції суспільно-політичної діяльності З. Красівського використано різноманітну джерельну базу. Проаналізовані різновидові джерела класифіковано у п'ять груп, які відображено в загальному списку: 1) неопубліковані матеріали державних архівних установ, музейних фондів, особистих архівів; 2) твори З. Красівського;

3) опубліковані документи; 4) мемуари та усноісторичні матеріали; 5) публікації періодики. На жаль, спостерігається обмаль документів із державних архівів. Їх дефіцит компенсовано за рахунок музейних експозицій і фондів, особистих колекцій. Загалом, число неопублікованих матеріалів становить понад третину від загальної кількості джерел, і вони є достатньо репрезентативними, оскільки охоплюють усі періоди життя З. Красівського. Значний інформаційний потенціал мають його твори, структуровані в чотири жанрові підгрупи (літературні, мемуари й епістолярій, публіцистика, фотографії), які розкривають погляди автора на актуальні питання української націоналістичної проблематики.

У ході підготовки наукової роботи опрацьовано багато опублікованих документів, які виконали функцію посилення. Вони допомогли з'ясувати ідеологічне підґрунтя формування світогляду та історичний контекст дієвості З. Красівського. Його спротив тоталітарній системі в умовах позбавлення волі висвітлено завдяки перехресному зіставленню текстів мемуарів, усноісторичних матеріалів, первинних примірників самвидавної періодики, закордонних журналів і газет. Використано також публікації і видання сучасної преси, яка в притаманному їй стилі описує життєвий шлях, популяризує постать націоналіста та вшановує його пам'ять.

У цілому, різноманітна за походженням, жанровими характеристиками та змістом добірка первинних джерел у поєднанні з вторинними дозволяє всебічно та об'єктивно досягнути поставленої мети й визначених завдань дослідження.

1.3 Методологія наукової роботи

Кожне наукове дослідження вимагає методологічного підґрунтя. Поняття «методологія» має конкретне і загальне значення. У конкретному розумінні – це «вчення про структурну побудову, логічні конструкції, методи і принципи розв'язання наукової проблеми» [624, с. 242], у загальному – «вчення про основоположні принципи побудови, форми і засоби наукового пізнання

дійсності» [624, с. 242]. Виходячи з обох тлумачень, вивчення та описання суспільно-політичної діяльності З. Красівського потребувало врахування сучасних методологічних парадигм, принципів та методів історичного пізнання.

Однією з ключових категорій методології є «парадигма». Словники пропонують її варіативні визначення. В одному випадку парадигма виступає як «сукупність філософських, загальнотеоретичних і метатеоретичних основ науки» [620, с. 884], а в другому – як «система уявлень, характерна для визначення етапу розвитку науки, культури, суспільного життя» [620, с. 884]. Тобто, парадигма – це концептуальна основа, яка задає напрям розвитку.

Після проголошення незалежності України чимало учених-істориків відмовилися від насадженої комуністами формаційної парадигми і засадничою для своїх напрацювань обрали цивілізаційну, хоч її застосування в багатьох випадках набуло формального вигляду. Це констатують як вітчизняні, так і зарубіжні теоретики історії. Як зазначає Віталій Космина, «в історичних дослідженнях <...> цивілізаційний підхід практично не знайшов застосування» [557, с. 9]. Він покликається на російського академіка Юрія Полякова, який стверджував, що «автори обмежуються лише декларуванням своєї прихильності до цього підходу та <...> повтореннями терміна...» (цит. за: В. Космина «Проблеми методології...». – *В. О.*) [557, с. 9]. Незважаючи на такий скепсис, для досягнення мети і завдань даного дослідження найбільш придатною стала саме цивілізаційна парадигма.

У сучасних трактуваннях цивілізації присутні всесторонні ознаки. Одна з ключових – антропоцентрична – полягає в тому, що цивілізація неможлива без виявів індивідуальних творчих потуг людини. У передмові до книги Юрія Павленка філософ Сергій Кримський підкреслює, що цивілізації переважно сприймаються через призму «умов людського буття, його хроноструктури та долі, шляхів протистояння конечності життя людини, її потягу до вічності, здатності до героїчної (пасіонарної) дії та динаміки духу...» [574, с. 6].

Цивілізаційний підхід розглядає людину як активну самодостатню індивідуальність, у різних ракурсах її існування. Натомість формаційний –

вбачає в ній знеособленого представника народної маси, споживача або виробника матеріальних благ. Як відзначають вітчизняні філософи історії, «в цивілізаційному розвитку суспільства людина стає вищою цінністю і метою» [588, с. 118]. Звідси напрошується висновок: виходячи з ознак цивілізації, реконструкція життєпису особи дає можливість відновити сучасну їй історичну дійсність. Тому в процесі відтворення фактів життя, проявів публічності і творчості З. Красівського, так чи інакше, відбуватиметься відтворення подій історії України як складової Євразійської / Східноєвропейсько-Євразійської цивілізації (за Ю. Павленком. – В. О.) [574] другої половини ХХ ст.

Питання місця та ролі особистості в розвитку суспільства постійно цікавлять істориків. Вони завжди дошуковуються чинників, у силу яких із загалу виокремлюються ті, які вважаються «видатними», та намагаються розібратися в сутності їх індивідуальних ознак, оцінити адекватність їх вчинків відповідно до сучасних їм реалій. Дослідник методології історії Леонід Зашкільняк пояснює, що «видатна історична особа – це здібний організатор, людина, що здатна краще прогнозувати соціальні дії та їх наслідки, докладно аналізувати соціальні стосунки» [540, с. 45]. Ці ознаки повною мірою стосуються З. Красівського, що дає підстави вважати його «видатною історичною особою». Реконструюванням життєдіяльності «видатних» постатей займається окрема галузь історичної науки – біографістика [624, с. 35–36] чи, як її ще називають, персоналістика.

У пересічному середовищі, а подекуди й серед інтелектуалів, побутує думка про меншовартість біографічних напрацювань. Мовляв, «справжній» статус має науковець-історик, який займається студіюванням політичних сил, еліт, національних рухів, соціально-економічних тенденцій, ще якихось схожих «фундаментальних» проблем. Натомість, написання біографії – це викладення послідовності життєвих фактів людини за усталеними схемами. Варто відзначити упередженість і безпідставність цих переконань. Адже сумлінне вивчення діяльності відомої особи вимагає тих же зусиль, знань і вмінь, що й у ході дослідження будь-яких суспільних подій, явищ та процесів.

Пишучи біографію, дослідник приречений особисто пережити всі нюанси долі свого «підопічного». З іншої сторони, він має абстрагуватися і «побачити людину через аналіз широких соціальних явищ – політики, економіки, психології, духовного світу» [602, с. 205]. Він також опирається на універсальну для науки методологію, використовує її підходи, бо, як стверджує Н. Яковенко: «Не існує, та й не може за означенням існувати якогось окремого «біографічного методу»» [602, с. 250]. І, дійсно, відтворюючи дієвий шлях свого «головного героя», не можна порушувати академічних принципів, не можна послуговуватися ненауковими способами пізнання. Тому, незважаючи на те, що дана робота є класичною персоналістичною розвідкою, під час її написання використано загальноновизнані принципи та методи.

Поняття «принцип» з латинської мови перекладається як «основа». Слово багатозначне, проте в методології це «вихідне положення будь-якої ідеології, наукової системи, теорії і т. ін.» [620, с. 1125]. Класичними «вихідними положеннями» наукового історичного дослідження вважаються історизм, об'єктивність, системність, усебічність. У цій праці також знайшов своє місце понятійний принцип.

Історизм вимагає розглядати історичні факти, події чи явища в динаміці розвитку і взаємозалежностей. Він абсолютно доречний у ході відновлення фактів, подій, епізодів життєвого шляху З. Красівського. Його доля є типовим уособленням долі звичайного галичанина середини ХХ ст. І лише з огляду на певні умови він почав виокремлюватися із загалу. Його українські націоналістичні погляди формувалися під впливом подій та протиріч, що мали місце в підпольській Галичині в 30-х рр. ХХ ст. Від 1939 р. і до проголошення незалежності України він діяв у контексті тих історичних ситуацій, які склалися в СРСР, зокрема в УРСР.

Родина Красівських завжди була національно свідомою. Її представники брали участь в українському національному відродженні ХІХ ст., у подіях Першої світової війни, Західно-Української Народної Республіки (далі – ЗУНР) та доби польського панування. Дитинство Зіновія припало на пік українсько-

польського та зародження українсько-радянського протистояння кінця 1930-х – початку 1940-х рр. Перебуваючи в бездержавному й беззахисному становищі, українці вірили, що вирішити їх проблеми спроможна націоналістична ідеологія, тому масово вступали в ОУН. У Західній Україні організація радикалізувалася і приваблювала, насамперед, молодь, яка бажала адекватно відповідати на терор влади. У цьому середовищі виростав і виховувався З. Красівський, що уподібнює його з уродженцями Галичини, діячами українського визвольного (Роман Шухевич, Степан Бандера), згодом – антирежимного (М. Горинь, І. Гель та ін.) рухів і відрізняє від опозиціонерів – вихідців із підрадянської України (В. Чорновіл, М. Руденко), які змалку піддавалися виховним впливам більшовиків, і становлення їх інакомислення відбувалося в роки юності чи зрілості.

Надалі йому доводилося узгоджувати свої радикальні ідеї з поміркованістю щоденної практики, хоча від початку й до кінця його діяльність була національно-визвольною. Події життя З. Красівського синхронізувалися із загальносуспільними і ними обумовлювалися. А тому ґрунтовне висвітлення його біографії сприятиме глибшому розумінню закономірностей розгортання українського опозиційного руху і навпаки. У цьому й полягає придатність принципу історизму.

Будь-який учений прагне творити безсторонньо, тобто об'єктивно. Насправді, це те правило, що його чи не найважче дотриматися в історичній науці. Історик – суб'єкт пізнання, який намагається досягнути об'єкта. Суб'єкт не може діяти відмежовано від внутрішніх та зовнішніх впливів. Як слушно зауважує Н. Яковенко, «нікому досі не вдалося винайти спосіб відгородити науковця від самого себе – обставин життя, зв'язків (усвідомлюваних чи ні) зі своїм <...> середовищем, системою вартостей і суспільним статусом або від звичайної громадянської активності» [602, с. 259]. Особливо складно бути неупередженим у реконструюванні біографії. З однієї сторони, пошуковець підсвідомо ідеалізує свого об'єкта, виопуклює його кращі сторони, притілює якісь негативні риси. З другого боку, кожна наукова робота обумовлюється

актуальністю, а вона, як відомо, є кон'юнктурною, бо замовлена суспільством. Тому, описуючи прояви дій та погляди З. Красівського, докладено немало зусиль для уникнення або мінімізації суб'єктивних моментів.

Об'єктивізація його постаті здійснювалася на різних етапах підготовки та здійснення дослідження. У ході опрацювання джерел бралися до уваги як «позитивні», так і «негативні» факти, що мали місце в його житті. Також виокремлювалися міркування, бачення, характеристики його особистості, що висловлювалися як ідеологічними однодумцями, так і опонентами. Усе піддано зіставленню, аналізу, синтезу й критичному осмисленню. Після неодноразового узгодження джерел та історіографії вдалося безпристрасно окреслити його роль в УНФ, УГГ, УГС, ВУПО ДСУ та подолати стереотип, пов'язаний із визначенням його місця в українському національно-визвольному рухові загалом. Адже, зважаючи на суперечливе сприйняття націоналізму в сучасній Україні, автори, які згадували З. Красівського у своїх працях, намагалися помістити його в коло поміркованих опозиціонерів, надаючи при цьому докази демократичності його поглядів. Проте ретельне прочитання його творів та вивчення проявів публічності беззаперечно доводить: він сповідував «чинний націоналізм» і діяв відповідно до його ідеологем.

З історизмом і об'єктивністю нерозривно пов'язані принципи системності та всебічності. Якщо розглядати особистість, тобто З. Красівського, як соціальну «систему», яка має свої складові, то всебічне дослідження складових уможливило охоплення «системи» в цілому. В даному випадку, його діяльність – це сукупність поступків, що стосуються різних суспільних галузей, більшою мірою громадського життя, політики, релігії та культури. Відновлення всіх імовірних одиничних фактів учинків у кожній із галузей дає можливість відтворити загальну картину його діяльності, а відтворення останньої дозволяє поглибити знання про українське суспільство другої половини ХХ ст. Отак, укладаючи одиничне в загальне на різних рівнях абстрагування, вдалося комплексно відобразити історію особистості З. Красівського як «системи», співвіднести її з іншими – особами і групами, у середовищі яких він діяв.

Понятійний принцип передбачає уточнення змісту понять та адекватного позначення ними предметів, суспільних явищ і процесів. Також важливо встановити взаємозв'язки між уживаними лексичними одиницями, окреслити їх місце в текстовому відображенні результатів роботи.

Тема цієї наукової праці розпочинається словосполученням «суспільно-політична діяльність», тоді як подібні, зазвичай, іменують «громадсько-політична». Такий вибір назви зроблено свідомо, адже значення поняття «громадський» дещо вужче, аніж – «суспільний». Останній походить від слова «суспільство», що означає «відмінне від природи багатовимірне внутрішньо розгалужене і водночас органічно цілісне утворення, що постає як сукупність історично сформованих способів і форм взаємодії та об'єднання (діяльності, відносин, поведінки, спілкування, регуляції, пізнання тощо), в яких знаходить свій вияв всебічна й багаторівнева взаємозалежність людей» [624, с. 362]. Тобто «суспільний» – той, «який виражає становище людей у суспільстві» [620, с. 1417]. Своєю чергою, лексема «громадський» має два значення: 1) «який виникає, відбувається в суспільстві або стосується суспільства»; 2) «прикметник до «громада»» [620, с. 262]. Поняття «громада» теж двозначне: 1) «група людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів»; 2) «об'єднання людей, які ставлять перед собою певні спільні завдання» [620, с. 262]. Оскільки «громада» – група або вмотивований колектив, а «суспільство» – «сукупне утворення», то громади є складовими суспільства. Це означає, що «суспільний» поглинає «громадський», охоплює дії людини в усіх сферах буття.

Під час описання суспільно-політичної активності З. Красівського постає ще одне понятійне питання, на яке варто знайти відповідь. Його суть полягає в коректності вживання назви, що поєднує напрями і форми антирадянської діяльності. Кожен історик пропонує свій варіант (варіанти). Так, Л. Алексеева, Г. Касьянов і Ю. Курносів уживають історизм «інакомислення» [603; 551; 558; 562]; Л. Ведмідь, Ю. Зайцев, К. Ніколаєць – «дисидентський» чи «опозиційний» [518; 533; 536–537; 571] рух; О. Бажан, В. Баран, Б. Захаров та Г. Касьянов – «дисидентський» [512; 514; 539; 551], І. Гель – «визвольний» [521], А. Русначенко

та І. Стасюк – «національно-визвольний» [581–582; 584] рух, а ще Г. Касьянов і Ю. Курносів послуговуються словосполученням «рух опору» [551; 561].

Виходячи з такої багатоваріантності, по-різному пояснюються співвідношення між цими поняттями. Зокрема, Б. Захаров вважає, що «інакомислення» переростає в «дисидентство» [539, с. 17–18]. Натомість О. Бажан співвідносить «дисидентство» й «національно-визвольний рух» як часткове із загальним [512, с. 522–525] та пропонує називати події 1950-х – 1980-х рр. «опозиційним рухом» [518, с. 274; 525]. Оскільки понятійна дискусія не є предметом даного дослідження, то в ньому під час розкриття загального історичного контексту вживатимуться назви «український опозиційний рух» або «український рух опору (спротиву)» (академічні словники сучасної української мови пояснюють слово «опір» як «здатність протистояти, протидіяти, кому-, чому-небудь, боротися, змагатися з кимось, чимось» [620, с. 847], а «спротив» – як «опір» [620, с. 1378]). Обидва словосполучення означають певний ступінь активності, що є противагою бездіяльності. Обидва – оптимально включають «інакомислення» та «інакодіяння», різні напрями та форми їх вираження, у тому числі – й «національно-визвольний рух». Останнє поняття (а ще – «український визвольний рух») застосовуватиметься для опису діяльності, власне, З. Красівського. Адже він боровся за визволення України.

У даній розвідці неодноразово зустрічатимуться слова «чин», «чинний націоналізм», «антирадянська діяльність». «Чин», часто вживаний українськими націоналістами, передусім представниками діаспори, означає «діяльність, дію, працю» [620, с. 1609]. «Чинний націоналізм» – це «діяльнісний націоналізм», теорія якого обґрунтована Д. Донцовим [529–530]. Що ж до «антирадянської діяльності», то варто звернутися до Кримінального кодексу (далі – КК) УРСР, прийнятого 28 грудня 1960 р. (введеного в дію 01. 01. 1961 р.) з наступними доповненнями і змінами. Його статті – 56, 62, 64, згодом 187-1, за якими судили опозиціонерів, стосуються, відповідно, «зради Батьківщини», «антирадянської агітації і пропаганди», «участі в антирадянській організації», «поширення завідомо неправдивих вигадок, що порочать

радянський державний і суспільний лад» [629, с. 750–751; 592, с. 7–8]. Зрозуміло, ці злочини трактувалися з точки зору радянського права. Та їх диспозиції дають уявлення про те, що може вважатися діями проти тієї влади.

Дослідження суспільно-політичної діяльності З. Красівського проводилося з використанням оптимальної кількості наукових методів. Із філософських (світоглядних) – застосовано діалектичний; із загальнонаукових – аналізу і синтезу, індукції і дедукції, історичний, логічний, описовий; зі спеціально-наукових – проблемно-хронологічний, генетичний, порівняльний (компаративний); із джерелознавчих – польових досліджень (інтерв'ювання, фотографування), класифікаційний та критичний.

Філософський (світоглядний) діалектичний метод дав можливість вивчати біографію З. Красівського в розвитку і протиріччях. Передусім встановлено причинно-наслідкові зв'язки між фактами й епізодами, які мали місце в його житті. З'ясовано взаємозалежності та взаємообумовленості між подіями, у яких він брав участь, і процесами, що відбувалися в тогочасному суспільстві. Розглянуто протиріччя, які виникали між його радикальними націоналістичними переконаннями та реаліями українського опозиційного руху. Розв'язання тих протиріч продукувало нові якості, спонукало його до входження в організації демократичного спрямування. Такі, на перший погляд, відступи від принципів він пояснював можливістю отримання легального поля діяльності, засобу досягнення націоналістичної мети – здобуття Української Самостійної Соборної Держави (далі – УССД). Загалом, звернення до діалектики розкрило закономірності поведінки З. Красівського на тлі української історії другої половини ХХ ст.

Загальнонаукові методи аналізу-синтезу, індукції-дедукції стали корисними під час усіх етапів ведення наукової роботи, починаючи від пошуку й накопичення інформації та завершуючи текстовим описом. Застосування аналітичних прийомів дозволило виокремити з українського опозиційного руху національно-визвольний, а з нього – постать З. Красівського як відомого представника. Своєю чергою, його життєпис теж розбито на проблемно-

хронологічні складові, які старанно вивчалися. За допомогою синтезу проведено відповідні послідовні розмірковування у зворотному порядку. Завдяки індуктивному підходу, виходячи з інформації про одиничне, зроблено узагальнення в підрозділах і розділах, підсумкові висновки. Дедуктивний метод дав змогу відображати проблеми досліджуваної теми через конкретні факти, події й епізоди.

Історичний та логічний методи, на думку Л. Зашкільняка, є ефективними «у взаємодії, оскільки відбивають єдність процесу <...> у часі і просторі» [540, с. 69] і вони «дають найкращі результати» в науках, «пов'язаних з вивченням людської діяльності» [540, с. 69]. Дієвість З. Красівського розглядалася діяхронно в просторовому та синхронно в часовому вимірах. Його активність, здебільшого, розгорталася на просторах Західної України – Галичини (Станіславівське воєводство в польській, дистрикт «Галичина» в німецький, Станіславська (Івано-Франківська) і Львівська області в радянський період), УРСР, окремих регіонів Казахської РСР, Російської РФСР (далі – РРФСР), незалежної України. У 1990 р. він побував у Великій Британії, Німеччині, Італії. Території, зокрема Галичини, залишаючись сталими, змінювали свою адміністративно-політичну приналежність, що належало уважно відстежувати. Тут практикувався логічний спосіб. Хронологія вчинків З. Красівського синхронізувалася з періодизацією вітчизняного історичного процесу 1929–1991 рр., що потребувало чіткого окреслення меж загальноприйнятих періодів і їх датування. При цьому став у пригоді історичний метод.

Описовий – знадобився для підготовки підсумкового наративу. Він викладений з дотриманням наукового стилю, бо «робота мусить відповідати стандартам академічного висловлення, себто бути <...> чіткою й стриманою» [602, с. 334]. Разом з тим, текст свідомо писався не надто довгими синтаксичними конструкціями, а такими, що містять як академічні поняття, так і загальноприйнятую лексику, адже подібний підхід суттєво полегшує читацьке сприйняття. Тоді праця стає доступною не лише вченим, але й тим, які не мають спеціальної освіти.

Професійність підготовки наукової роботи оцінюється за вміннями користуватися спеціально-науковими методами. Проблемно-хронологічний є одним із поширених, яким послуговуються історики. Він найбільш придатний у персоналістиці. Тому життєпис З.Красівського описано в хронологічній послідовності: від дати народження до смерті. Кожну з подій розглянуто в узгодженні з попередніми та наступними. Водночас виокремлено певні змістові блоки, що досліджувалися як проблеми: окремі та взаємозв'язані. Це, приміром, становлення та еволюція поглядів; український націоналістичний чин у 1944–1962 рр., участь у підпільній організації – Український національний фронт, спротив тоталітарній системі в умовах позбавлення волі, внесок у правозахисний рух, громадська, політична та релігійна активність наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр.

У роботі також знадобилися генетичний і порівняльний методи. Генетичний – допоміг відтворити історичний портрет З.Красівського, визначити чинники, які впливали на формування його світогляду, розкрити його організаційну роль у національному процесі другої половини ХХ ст. в Україні. Порівняльний (компаративний) метод дозволив установити подібності (відмінності) фактів його біографії з подібними (відмінними) в сучасників.

Процедура опрацювання історичних джерел вимагала звернення до спеціальних прийомів їх пізнання. Для збирання інформації, що стосується З.Красівського, проведено польові дослідження. Зокрема записано кілька інтерв'ю з використанням технічних та письмових засобів, оглянуто, систематизовано й обліковано музейні експонати, сфотографовано й оцифровано всі документи, наявні особисті речі, експозиції та монументальні композиції, що стосуються теми.

Весь масив задіяних джерел потребував наукової класифікації. Унаслідок цієї процедури виокремлено речові, писемні, усні, візуальні пам'ятки, котрі, своєю чергою, розмежовано у п'ять первинних і вторинних груп: 1) неопубліковані матеріали державних архівних установ, музейних фондів, особистих архівів; 2) твори З.Красівського; 3) опубліковані документи;

4) мемуари та усноісторичні матеріали; 5) публікації періодики. Їх охарактеризовано в попередньому підрозділі.

Класифіковані джерела піддано зовнішній («початковій») та внутрішній («основній») критиці [602, с. 235–238]. Під час зовнішньої з'ясовано їх автентичність, час, місце, авторство, особливості створення. Під час внутрішньої, або так званої «перехресної перевірки», встановлено й пояснено достовірність змісту, узгоджено дані одних груп з інформативністю інших. Унаслідок поєднання обраних підходів, джерельна база дослідження набула ознак системності та репрезентативності.

Отже, суспільно-політична діяльність З. Красівського вивчалася з урахуванням універсальних і спеціальних методологічних парадигм, принципів та методів. В основу дослідження поміщено цивілізаційну парадигму. Дотримано принципів історизму, об'єктивності, всебічності, системності та понятійного. Досягнення поставлених мети й завдань стало можливим завдяки застосуванню філософського (діалектичного), загальнонаукових (аналізу і синтезу, індукції і дедукції, історичного, логічного, описового), спеціально-наукових (проблемно-хронологічного, генетичного, порівняльного (компаративного)) й джерелознавчих (польових досліджень (інтерв'ювання), класифікаційного, критичного) методів. Їх інтегроване залучення дало змогу вивчити проблему всебічно й підготувати текст дисертації.

Таким чином, проаналізувавши стан історіографії проблеми, її джерела і методологію, можна зробити висновок, що суспільно-політична активність З. Красівського ще не була об'єктом ґрунтовного наукового дослідження.

Існуючі на сьогодні наукові розвідки дають змогу з'ясувати ідеологічні фактори, які впливали на становлення його поглядів та мотиви вчинків; висвітлюють історичний контекст його різногалузевої діяльності; всебічно розкривають причини, зміст та наслідки опозиційного руху в УРСР, однак епізодично констатують його участь в УНФ, поверхнево – в УГГ та УГС. Поодинокі видання і публікації, хоча й описують його біографію, мають літературознавче або публіцистичне спрямування, хибують неточностями.

Джерельна база наукової роботи є репрезентативною. Вона об'єднує неопубліковані документи державних архівних установ, музейних фондів, особистих архівів; твори З. Красівського; опубліковані документи; мемуари та усноісторичні матеріали; публікації періодики. На жаль, існує небагато справ, що виявлено в державних архівах. Їх дефіцит компенсовано за рахунок долучення первинних матеріалів недержавного зберігання, вторинних джерел, що повною мірою дозволило досягнути поставленої мети й визначених завдань.

Для неупередженого і фахового вирішення проблеми використовувався цілісний набір універсальних і галузевих методологічних парадигм, принципів та методів. Основою дослідження обрано цивілізаційну парадигму. Дотримано принципів історизму, об'єктивності, всебічності, системності та понятійного. Застосовано філософський (діалектичний), загально-, спеціально-наукові й джерелознавчі методи.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ СВИТОГЛЯДУ ЗІНОВІЯ КРАСІВСЬКОГО

2.1 Становлення поглядів

Світогляд – універсальна категорія, яка, крім інших наук, є предметом пізнання історії. В академічних історичних словниках даний термін розглядається як «система поглядів на світ і місце людини в ньому <...> ставлення людини до навколишньої реальності й до самої себе» [624, с. 330]. Це також «основні життєві позиції, інтенції та установки, переконання, ідеали, засади пізнання, спілкування та дії, ціннісні орієнтири і регулятиви» [624, с. 330]. А ще – «стан суспільної свідомості; спосіб духовно-практичного освоєння світу» [624, с. 330]. Отже, загалом «світогляд постає формою загального людського самовизначення у світі» [576, с. 23]. Тому його становлення передбачає інтегрування складових – світосприймання, світовідчуження та світорозуміння, що відбувається від народження й до кінця земного шляху особистості.

Перед з'ясуванням підґрунтя генези світогляду З. Красівського необхідно відповісти на запитання, яке полягає у варіативності вживання його імені. Навіть у педантичних документах кримінальної справи щодо УНФ написано «Зіновій» або «Зеновій» [23, 24, 27]. Хоча в більшості опублікованих текстів вказується «Зіновій», він називав себе по-різному. В одному з листів писав: «Мене всі кличуть «Зеню». У нас із любого імені є кілька пестливих форм: Зенко, Зінько, Зеник, Зеньо. І я люблю здрібнілу форму...» [240, с. 22]. А в іншому пояснював: «Моє ім'я грецького походження. Означає воно «життя Зевса» чи щось у цьому роді...» [240, с. 33]. З цього приводу зауваги висловлював український опозиціонер Михайло Масютко в листі до О. Витвицької: «Такого імені (Зеновій. – *В. О.*) взагалі немає серед християнських імен. Є два <...> «Зенон» і «Зіновій». Переконатися в цьому ви зможете, заглянувши в церковний календар. День Зенона відзначається 16.ІІІ.,

день Зіновія – 12.XI» [587, с. 582]. Звернення до його особистих документів теж не встановлює істини. У студентському квитку написано «Зеновій», у дипломі – «Зіновій» (додаток І). Оскільки в українській мові загальноусталеною є форма «Зіновій» [619, с. 805], то саме так потрібно вживати в офіційних записах і наукових публікаціях.

Життєвий шлях Зіновія Михайловича Красівського розпочався в селі Витвиця теперішнього Долинського району Івано-Франківської області. Належить зауважити, що в різних джерелах простежуються розбіжності щодо фіксування дати його народження. У документах МВС, КДБ та інших офіційних радянських органів вживалося «12 листопада 1930 року» [23; 24; 27]. Проте повсюдно він називав «12 листопада 1929 року» [266, с. 351; 229, с. 120]. Перша дата, напевно, походила із записів Витвицької сільської ради, що засвідчувала відповідна довідка [23, арк. 29], а справжньою – вважалася друга. Вона завжди публікується в книгах і статтях, згадується в історичних календарях, програмах заходів ушанування його пам'яті тощо. У такій розбіжності немає дивини, позаяк у першій половині ХХ ст. в Західній Україні доволі часто спостерігалися випадки неправдивих записів уродин, до чого могли спонукати як юридичні, так і політичні причини. У даному випадку є всі підстави довіряти спогадам З. Красівського й визнавати 12 листопада 1929 р. достовірним днем його появи на світ.

Селянська родина Красівських, літопис якої сягає кількох сотень років, поколіннями берегла й примножувала українські традиції, мову, духовність і культуру. За згадками старожилів, саме цей рід та шість інших, які близько 1600 р. прибули з Поділля, заснували Витвицю [132, с. 66]. Згодом З. Красівський теж вказував, що його предки прийшли в село зі східних теренів України [132, с. 9] «десь у XVIII столітті, а може й раніш» [132, с. 80]. Через декотрий час отримали нобілітацію «і це прислужилося до того, що ніхто <...> не був закріпачений, що не вільно було його фізично карати чи якимось іншим способом принижувати» [132, с. 80; 242, с. 56]. Швидше за все, вони належали до української шляхти, але відрізнялися від селян лише наявністю особистої

незалежності [279, с. 69–70] (додаток А). Їх буденність проходила в руслі тих історичних ситуацій, що розгорталися в краї.

Прародичі З. Красівського активно долучалися до процесу українського національного відродження ХІХ ст. Зокрема вони брали участь у подіях «весни народів», за що «позбавлені судом права одружуватися» [132, с. 80]. Дід, Павло Петрович, неодноразово обирався сільським війтом, перебуваючи на цій посаді 20 років [57, арк. 1; 587, с. 518] (додаток Б). Саме він та о. Микола Дерлиця зініціювали створення у Витвиці школи, читальні «Просвіти», осередків молодіжних, антиалкогольних товариств, молочарської спілки, позичкової каси [57, арк. 1; 587, с. 518]. Їх праця виявилася не марною. Якщо станом на 1901 р. у селі розташовувалися два українські громадські заклади – церква і школа [281], то в 1914 р. тут нараховувалося понад 10 подібних закладів та об'єднань: церква, школа, читальня «Просвіти», відтинки товариств «Сокіл» та «Відродження», релігійних братств, господарсько-економічні спілки [280]. З порівняння видно, що зусиллями місцевого самоврядування, очолюваного П. Красівським, у Витвиці створювалося сприятливе середовище для національно-патріотичного виховання її мешканців.

Тим часом, перші десятиліття ХХ ст. ознаменувалися значними змінами. Перша світова війна, революційні події 1918–1923 рр. і, як підсумок, анексія Польщею східної частини Галичини справили помітний вплив на подальшу долю Красівських. В основному з мемуарів відомо про батька З. Красівського, Михайла Павловича. Він народився 1891 р. [23, арк. 29]. Завдяки середньому достатку сім'ї розпочав навчання в гімназії м. Долина [587, с. 518]. З початком війни перервав студії і воював у лавах австрійської армії. Висновок про це можна зробити зі слів Зіновія: «Батько мій пробув у Першу світову війну три роки в окопах, але войовничістю не відзначався, бо, як сам засвідчував, ніколи ні в кого ні разу не вистрілив. І сам навіть не був поранений» [132, с. 80]. Місцеперебування М. Красівського в період ЗУНРу засвідчено суперечливими згадками. Він або потрапив у польський полон як солдат Української Галицької армії (далі – УГА), або був полонений поляками, як багато простих селян.

Перший факт – про участь спочатку у легіоні Українських січових стрільців та в УГА – вказано в автобіографії З. Красівського [266, с. 351–352; 228, с. 3]. Другий же – описав далекий родич С. Селешко: «У 1921 році Михайло Красівський <...> повернув із польського полону до Витвиці з підірваним здоров'ям – три рази був поранений» [57, арк. 1]. Після повернення він «не пішов далше кінчати студії, оженився із свідомою дівчиною Юлією Мончинською», виконував обов'язки громадського писаря, а також «довгі літа» – голови читальні «Просвіти» [57, арк. 1] (додаток В). Отож, як і дід, батько З. Красівського був подвижником українського культурного життя у Витвиці. Його домівка стала мікросвітом, де виростили й виховувалися порядні діти з почуттями гідності та патріотизму.

Сім'я, у якій підростав З. Красівський, належала до числа середньостатистичних у Долинському повіті Станиславівського воєводства міжвоєнного періоду ХХ ст. За його свідченнями, «батьки були бідними селянами, мали в своєму користуванні 1,2 га землі на вісім чоловік...» [23, арк. 113–113 зв.], «...хатинки під солом'яними стріхами» [53]. Довідка-характеристика, видана Витвицькою сільрадою на сім'ю М. Красівського від 15 серпня 1947 р., містить дані про персональний склад її членів. Серед них – мати Красівська Юлія Степанівна (1892 р. н.); брати Красівські: Евстафій (Євстахій. – *В. О.*) (1921 р. н.), Ярослав (1924 р. н.) і Мирослав (1929 р. н.); сестра Марія (1940 р. н.) [23, арк. 29] (додаток Г). (Дати народження дітей Красівських, подані в довідці, також відрізняються від справжніх. – *В. О.*). Багатодітність зумовила те, що вже з малого віку Зіновій залучався до посильної сільської праці: «з шести років пішов пасти худобу, а взимку вчився в школі» [23, арк. 113; 27, арк. 162]. (Опираючись на це свідчення, можна зробити висновок, що він розпочав навчання у 1935 р. або в 1936 р.) Серед шкільних предметів улюбленими для нього стали «прикладна історія» та «політика», уроки яких «він засвоює у належний спосіб» [568, с. 68]. Разом із тим, у сім'ї культивувалися прив'язаність до рідної природи, любов до мови, повага до історії і культури свого народу, що підтверджував його побратим

І. Губка: «Опорою для його виховання були <...> чинники українського народу: <...> чесність, доброта та повага до старших, оберігання традицій і звичаїв рідної сторони» [362, с. 37].

Переймаючись навчанням, господарськими і дитячими клопотами, З. Красівський спостерігав за українськими народними традиціями та обрядами, що їх виявляли односельчани. Ті спостереження залишали незабутні враження: «З дитинства пам'ятаю пастущину (плата пастуху. – *В. О.*), переднівки (час перед новим урожаєм. – *В. О.*) <...> безліч казок, переказів про опришків, легенд. Пам'ятаю, де в якій скелі чорти сиділи, хто з господарів мав хованця (домовика. – *В. О.*), хто вмів молоко від корови відібрати, від укуса змії замовити, вугілля скинути» [229, с. 121]. У 1970-х рр. в одному з інтерв'ю радянський опозиціонер Віктор Файнберг говорив про те, що «казки, які йому (Зіновію. – *В. О.*) мати розповідала про опришків, – виховали в ньому гарячу любов до українського народу, до української культури та історії» [41, арк. 2]. А втім, романтика малечого світобачення зіштовхнулася з жорстокими історичними реаліями.

Міжвоєнне перебування Галичини в складі Польської держави ознаменувалося розгортанням польсько-українських суперечностей. Від початку встановлення варшавська влада проводила неухильну політику колонізації. У Витвиці, як і повсюдно, насаджувалася чужа мова, закладалися філії польських організацій і товариств, велася відповідна пропаганда [132, с. 14–20]. Кульмінаційним виявом ополячення стала пацифікація, що відбулася восени 1930 р., адже «вістря езекуторів в першу чергу було спрямоване проти активних, національно свідомих...» [132, с. 16].

Зрозуміло, що однорічний малюк не міг пам'ятати пацифікаційної акції, але терор продовжувався в наступні роки. У пам'яті З. Красівського вкарбувався один із побачених каральних заходів щодо проукраїнськи налаштованих односельців: «Ми <...> з-за перелази бачили, як їх мордували, як неприємними волочили до річки» [132, с. 80]. Його тоді вразила жертвовність юнаків: «Пам'ятаю полум'яний патріотизм старших від мене хлопців <...> як їх

усіх від облави до облави повбивали» [229, с. 121]. Агресивні дії стимулювали український рух, збурювали настрої ворожості до новітньої Речі Посполитої.

Опір польському свавілля виявлявся в різних формах. Як зазначалося, ще з австро-угорських часів у Витвиці зберігалися і примножувалися традиції просвітництва. Згідно зі статистичними даними, у 1931–1932 рр. у селі містилися церква, школа, функціонували кооператив, читальня «Просвіти» [277, с. 14]. За спогадами мами З. Красівського, та читальня знаходилася в їх хаті, і там «ставили вистави про Крути, про Базар, справляли Шевченківські вечори. На книжках про козаків і січових стрільців виховувалися мої діти» [181]. Зрештою, центром національного виховання була не тільки домівка Красівських.

Українські громадські товариства та об'єднання села дбали про збереження національної ідентичності як дорослих, так і молоді. Їх заходи відзначалися інтенсивністю, масовістю, різноманітністю напрямів і змісту: антипольська агітація, бойкот виборів до сейму і сенату [229, с. 121; 456], надання допомоги жертвам Голодомору 1932–1933 рр. [132, с. 19], кампанії проти поширення більшовизму [132, с. 80]. Вже в дорослих роках З. Красівський наголошував на самовідданості УГКЦ, звертаючи увагу на «урочисті Богослужіння <...> і церковні процесії» [229, с. 121]. З-поміж інших, як визначну, виокремлював релігійну акцію 1936 р.: «Люди ходили з процесіями, встановлювали пам'ятні хрести» [132, с. 80]. Подібні епізоди в різних інтерпретаціях не раз виринали в його автобіографіях та протоколах допитів. Оцінюючи значення просвітництва для збереження українського обличчя сільської громади, він підкреслював: «Слід відзначити, що десятиліття діяльності товариства «Просвіта» в найширших і найглибших верствах населення, висока свідомість греко-католицької церкви, наукові товариства, заклади, видавництва стали передумовою до сьогодення» [229, с. 121]. Зрештою, все те заклало міцний фундамент для його особистого зростання.

У 1930-х рр. галичани переходили від поміркованих до рішучих дій. Стратегію утвердження інтересів і цінностей нації запропонували ідеологи

українського інтегрального націоналізму. Пояснюючи причини його поширення в Галичині, Я. Грицак пише: «Націоналізм зріс на почутті постійного національного приниження та природного інстинкту національного самозбереження» [523, с. 194]. Свого часу схоже міркування висловив З. Красівський: «В умовах панської Польщі це було як протидія намаганням полонізувати українське населення» [23, арк. 277]. Не дивно, що все більшої популярності в краї набувала ОУН, «стрижнем ідеології» якої «від <...> початку був інтегральний націоналізм» [530, с. 19]. Спочатку вона замислювалася легальною структурою, яка б, захищаючи українців, діяла політичними методами. Але обставини склалися по-іншому.

Діяльність ОУН підпорядковувалася надважливій меті української нації – «відновленню, впорядкуванню, обороні та поширенню Незалежної Соборної Української Національної Держави» [448, с. 1]. Поступово програма організації вбирала в себе положення «чинного націоналізму» Д. Донцова, «якого <...> галицькі українці сприймали як пророка нової віри» [530, с. 17]. Із 1933 р., відколи Крайовий провід очолив С. Бандера, у тактику оунівців внесено суттєві новації: упорядковано мережу, удосконалено військовий вишкіл, сплановано серію терористичних відплатних актів, започатковано проведення масових культурно-виховних акцій, посилено пропагандистську роботу. Проведені зміни зумовили позитивний результат: ОУН збільшила свої лави в Західній Україні до 6–8 тис. у передвоєнні роки [530, с. 19]. Її осередки існували майже в кожному галицькому селі, приваблюючи, насамперед, радикально налаштованих молодих людей. У цьому ідеологічному контексті зростав З. Красівський і формувалися його проукраїнські погляди.

Фактори, під впливом яких відбувалося становлення саме таких його переконань, детально відтворено в джерелах. Протоколи допитів у справі УНФ зафіксували такі показання: «Ще з дитинства я ріс в сім'ї, де велику увагу при вихованні батьки кожному із нас приділяли, щоб прищепити національно-патріотичні почуття, які згодом переросли в націоналістичні. <...> Крім того, всі суспільні організації: церква, школа, просвіта (тут і далі – в цитатах із

протоколів допитів написання слідчого. – В. О.) також намагалися прищепити націоналістичні переконання. До цього і вся література, на якій я виховувався була націоналістичною за своїм змістом. Отже, ще з дитинства мене виховували як дома, так і в школі в націоналістичному дусі» [23, арк. 277–278]. Згодом М. Якібчук підтвердила його слова: «Саме із батьківської хати одержав <...> благословення, яке спрямувало його стати на дорогу боротьби за людську гідність, за право належати до своєї нації, за можливість жити її ідеалами і служити їм» [601, с. 1375]. Як видно, становлення націоналістичних бачень підлітка З. Красівського розпочалося з дому, продовжувалося та підтримувалося в громаді, яка, своєю чергою, перебувала в круговерті тогочасних процесів європейського та українського масштабів.

Вирішальними подіями, що вплинули на остаточний вибір його суспільно-політичної позиції, виявилися ті, які розгорталися в роки Другої світової війни. Короткотривалий період першої радянської не торкнувся його сім'ї. Натомість, у селі нова влада провела перерозподіл землі, призови до Червоної армії, запровадила більшовицьку систему навчання і виховання [132, с. 20–23]. Проте масових репресій проти витвичан, очевидно, не встигла вчинити. Тому перша реальна «зустріч» із «комунізмом» не відклала в пам'яті десятирічного хлопця виразних слідів: «Перші часи совєтської влади нічим особливим у наших горах не відзначилися» [132, с. 80]. У 1938 р. або 1939 р. він закінчив початкову школу рідного села, у результаті чого навчився «любити Україну, ненавидіти її визискувачів у нещадній, сповненій смертельного ризку боротьбі...» [568, с. 68]. Плани на подальше навчання перервали тривожне передвоєння та початок німецько-радянської війни.

Як уважав З. Красівський, з усіх антиукраїнських владно-ідеологічних систем нацистська була особливо жорстокою. З відстані десятиліть він образно і влучно оцінив німецький «новий порядок»: «При польському окупаційному режимі українців тримали в чорному тілі, росіяни розмивали українську національну свідомість в демагогічних всепоглинаючих гаслах, німці же взяли за народ як за свою власність» [229, с. 121]. Його думки підтримав

дослідник новітньої історії Прикарпаття І. Андрухів, «нацистський режим <...> створив на окупованій території жахливий механізм тотального винищення певних груп населення, перш за все <...> учасників націоналістичного руху опору» [507, с. 412]. Бо якраз націоналісти організували перші акції, спрямовані на відродження українського державотворення.

Як відомо, 30 червня 1941 р. у місті Львів представники ОУН(б) проголосили Акт відновлення Української Держави. У п. 1 рішення ч. 1 Національних зборів українців декларувалося: «Волею українського народу, Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України» [262, с. 239]. Витвичани також долучилися до львівських подій. 1 липня 1941 р. збори селян підтримали ухвалений «бандерівцями» Акт [132, с. 23]. Активізував діяльність місцевий гурток ОУН(б), створений ще в роки радянзації. У відповідь німецька влада розпочала репресії. Адже в її очах, що сприймали слов'янський Схід новим сировинним простором, кожен самостійницький вияв вважався ворожим і вимагав покарання. Розпочалися вербування молоді до Німеччини та в місцеві «будівельні служби», господарства обкладалися «контингентом», проти непокірних чинилися репресії [132, с. 24–25]. За таких обставин З. Красівський покинув домівку і вирушив до м. Львів продовжувати освіту.

Навчання в україномовній другій Львівській державній гімназії він уважав початком своєї біографії. «Біографія моя почалася <...> в 1942 році, коли мене найстарший брат, Евстахій, студент Львівської політехніки, забрав до Львова і влаштував до гімназії», – записав згодом у передмові до «Невольницьких плачів» [229, с. 121–122]. Навчальні будні, проведені в пропольськи налаштованому місті, внесли неспокій у підліткове світорозуміння. Відлучення від дому, традиційного сільського побуту й оточення, посилення окупаційних порядків загострювали ідеї «свободи, справедливості, законності» [229, с. 121]. Йому неодноразово доводилося бачити німецькі каральні акції: «Я був свідком розстрілів українських

патріотів. <...> На моїх очах німець застрілив жида. <...> Ще в іншому місці німець застрілив підлітка...» [132, с. 80; 242, с. 56]. Усе побачене закарбувалося у свідомості й виробило негативне ставлення до нацизму.

У ті роки на теренах Західної України розпочалося комплектування повстанських загонів. Українці усвідомлювали, що лише опираючись на свою армію, можна протидіяти панівним режимам. Поступово керівництво збройними підрозділами УПА перейшло до лідерів ОУН(б). Вони сформулювали програмові положення повстанців, які були співзвучні з ідеологічними тезами «бандерівців»: «Українська повстанська армія бореться за Українську Самостійну Соборну Державу і за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній, самостійній державі. <...> УПА бореться проти імперіалістів і імперій, бо в них один пануючий народ поневолює культурно і політично та визискує економічно інші народи. Тому УПА бореться проти СРСР і проти німецької «нової Європи»...» [262, с. 313]. Зрозуміло, що західні українці сприйняли такі гасла і взяли за зброю.

У 1943 р. ситуація на фронті змінилася на користь СРСР. Німці потребували додаткової військової допомоги, причому за рахунок підкорених народів. Описуючи ситуацію у Львові, З. Красівський зауважував: «Старших хлопців безцеремонно «вербували» в юнацькі есесівські підрозділи» [229, с. 122]; «хто записався в есеси, тому видавали свідоцтво про закінчення школи» [132, с. 80]. Це означало, що окупаційна влада змушувала українських юнаків достроково припиняти навчання. Тому «шосту клясу» підліток закінчив «раніше часу» [229, с. 122] і повернувся додому.

Більшість молодих не бажали помирати за чужі інтереси. Вони всіляко ухилялися від мобілізаційних заходів. Деякі, у першу чергу члени та симпатички ОУН(б), прагли дати гідну відсіч німецьким окупантам. Через те, хто від страху окупації або смерті за ворога, а хто, жадаючи боротьби, втікали в ліси. «Повтікали перед фашистським жахом мої старші брати Евстахій і Ярослав. <...> Друзі покидали свої терени і йшли в недоступні гори. <...> Карпати повенилися втікачами» [230, с. 12], – характеризував тодішнє

становище З. Красівський. Так галичани готувалися до розв'язання, як їм здавалося останнього, воєнного конфлікту на території Батьківщини.

У червні – липні 1943 р. у Станіславщині комплектувалися загони Української народної самооборони (далі – УНС). Для організації мобілізації та підвищення боєздатності місцевого населення налагоджувалася система комунікацій і координації, облаштовувалися тренувальні табори, де проходили підготовку майбутні командири та рядові добровольці, найперше молодь [298, с. 19]. «Парубки фарбували домашнє полотно, шили мундури (діалект, літ. – «мундири». – В. О.), готували наплічники, на полонині з дерев'яними крісами проходили вишкіл» [229, с. 122]; «діяли станиці, зв'язки й організаційні служби. <...> Молодь гуртувалася, зачитувалася історією, до хрипоті співали раніше заборонені пісні...» [132, с. 81], – так З. Красівський бачив події літа 1943 р. в рідному й довкільних селах. Укотре жорстокість пануючого режиму зумовлювала піднесення протестних настроїв українців: «На кожний період український народ знаходив якісь методи протидії, очевидно, проти фашистського нахрапу лишився єдиний засіб – підпілля, зброя» [230, с. 12]. Щоб ефективно керувати націоналістичним рухом Опору, ОУН(б) взялася до перегляду своїх ідеологічних принципів.

25 серпня 1943 р. завершив роботу III Збір ОУН(б). Його рішення підтвердили основну мету організації – здобуття УССД. Її поневолювачами визнані російський більшовизм і німецький націонал-соціалізм, проти яких оголошувалася боротьба за звільнення «від усіх «захисників і визволителів»» [264, с. 268]. Натомість декларувалися деякі поступки в економічних питаннях та в галузі міжнаціональних відносин [257, с. 204–224]. Ці рішення повторилися в програмових твердженнях УПА [262, с. 313–316], котра невдовзі поглинула загони УНС. Отож, як підсумовував З. Красівський, «Організація Українських Націоналістів дала структуру, дисципліну, ідейні напрямні» [230, с. 13] борцям за незалежність України, до когорта яких він невдовзі долучився.

Він вступив до лав юнацтва ОУН(б), найвірогідніше, у 1944 р. На жаль, факт ніде «офіційно» не зафіксовано, але опосередкованих свідчень його

тогочасного вступу в ОУН(б) чимало. Їх варто оглянути детально. По-перше, ймовірно, у березні 1990 р. його призначили Крайовим провідником ОУН(б) в Україні [324; 463, с. 1463–1464], що було б неможливим без довготривалого чину й авторитету в організації. (І справді, влітку 1991 р., уже не боячись переслідувань, він підтвердив довголітню належність до партії: «Я все життя пройшов в Організації Українських Націоналістів» [220, с. 93].) По-друге, він неодноразово вказував на свою дотичність до повстанського руху з п'ятнадцятирічного віку [229, с. 122; 132, с. 81; 230, с. 122–123], а це автоматично означало, принаймні, сповідування ідей ОУН(б). По-третє, його ім'я міститься в списку «упівців» і «оунівців», що надрукований у книзі побратима по УНФ Івана Губки «Дорогою боротьби» [285, с. 813–815]. По-четверте, на його належність до ОУН(б) із ранніх літ вказують дослідники діяльності УНФ М. Панчук [587, с. 11] і Ю. Зайцев [587, с. 16]. По-п'яте, тієї ж думки дотримуються політики, науковці й публіцисти, які вивчали його життєпис: В. Рог [579, с. 49], Я. Мостепан [568, с. 73; 569, с. 94], Д. Юсип [594, с. 96; 595, с. 12–13]. Зокрема Я. Мостепан влучно підмітив: «З юнацьких років Зеновій Красівський належав до Організації Українських Націоналістів, не лише поділяв, але й активно пропагував ідеологію українського національного визволення» [568, с. 73; 569, с. 99]. А Д. Юсип мотивував його вчинок такими образними словами: «Прихід Зіновія Красівського в ОУН–УПА було явищем цілком логічним і зрозумілим. Майбутній поет зробив свій вибір у відповідь на окупацію української землі чужоземними силами і той морд, який чинив тут ворог» [595, с. 13]. Отже, якщо вести відлік від «п'ятнадцятирічного віку», його вступ в ОУН(б) відбувся в 1944 р. і означив вибір на користь революційного націоналізму. Відтоді ідеологічні засади ОУН(б) стали його світоглядними орієнтирами, а ціль його діяльності полягала в здобутті незалежності України.

Таким чином, оглядаючи чинники, що впливали на становлення його поглядів, слід виокремити історичні та ідеологічні.

Історичні фактори – це події та процеси кінця XIX – середини XX ст., що розгорталися на території Західної України. Перебуваючи в бездержавному

стані, українці були змушені протистояти асиміляційним та репресивним заходам пануючих режимів, організовуючи інтелектуальний або збройний спротив. Власне, таку позицію обрав З. Красівський. В історичному ракурсі варто сприймати й те, що помітний вплив на формування системи його переконань мала родина, яка брала активну участь у процесі українського національного відродження ХІХ ст., у громадській і культурній діяльності, що її розгорнули галичани впродовж першої половини ХХ ст. Не меншу роль відіграли подвижницька активність УГКЦ, сільське середовище, виплекане на традиціях взаємодопомоги, жертвності, патріотизму.

Ідеологічними факторами впливу на світогляд З. Красівського стали протиборчі геополітичні доктрини новітнього часу – нацизм, комунізм і націоналізм. Першу він не сприймав з огляду на її жорстокість. Друга – теж виявилася ворожою українцям. Адже, захопивши Західну Україну, більшовики запровадили на її території практику легітимізованого терору. Їх лозунги суперечили вчинкам. Це зумовило позиттєве неприйняття З. Красівським комуністичної ідеології, бо вважав її антилюдською і, насамперед, антиукраїнською. Натомість націоналізм співвідносився з реаліями тогочасного життя співвітчизників, враховував їх потреби та запити, пропонував однозначну мету й зрозумілі, дієві тактики захисту від окупантів. Радикальні теорії і практики, насамперед ОУН(б), приваблювали по-максималістськи налаштовану молодь, яка бажала протидіяти ворогам адекватними методами. А тому, вихований у патріотично налаштованому оточенні, З. Красівський з юних літ сприйняв ідеї українського націоналізму, позиттєво персоніфікуючи визвольний рух на теренах УРСР.

2.2 Український націоналістичний чин у 1944–1962 рр.

Завершальний етап німецько-радянської війни характеризувався насиченістю і складністю подій в Україні, зокрема в Західній. Наприкінці 1943 – на початку 1944 рр. радянські війська швидкими темпами виганяли

нацистських загарбників з українських територій. «З наближенням Червоної армії до кордонів Галичини, радянське керівництво докладало максимум зусиль, щоб різними способами скомпрометувати ОУН–УПА <...> а також посіяти сумнів серед учасників <...> опору стосовно доцільності збройної боротьби» [507, с. 167], – констатував І. Андрухів. У відповідь очільники ОУН(б) та командування УПА ухвалили рішення щодо воєнної протидії відновленій більшовицькій владі: «На терор відповідаємо терором. <...> Збройною силою будемо боронити народ і землю перед більшовицькими катами і грабіжниками. <...> Нашу боротьбу будемо продовжувати <...> допоки не здобудемо Української Держави» [262, с. 378–379]. УПА, поповнюючи свої лави молодими бійцями, переходила до диверсійної тактики. Обидві сторони готувалися до кривавого протистояння. За таких обставин розпочався перший період націоналістичної діяльності З. Красівського.

З переміщенням фронту бойових дій та Червоної армії територією Станіславщини всі брати З. Красівського приєдналися до УПА. Пригадуючи ті події, він писав: «Я добре пам'ятаю з якою тривогою благословляли нас батьки, і батькові слова: «Тепер для нас ніякого порятунку нема»» [132, с. 81; 242, с. 57]. Найстарший, Євстахій, займав керівні посади в повстанських структурах. З огляду матеріалів Болехівського районного відділу управління Міністерства державної безпеки (далі – МДБ) Станіславської області відомо, що в 1944 р. він (під псевдо «Дуб») був станичним ОУН(б) у Витвиці (постачав продукти) [23, арк. 27], а пізніше (під псевдо «Крига») призначений провідником Галицького повіту [254, с. 545; 306]. 12 лютого 1945 р. загинув у бою з солдатами Червоної армії біля с. Дорогів теперішнього Галицького району Івано-Франківської області [23, арк. 27; 229, с. 122]. Постійні спомини в автобіографіях засвідчують те, що З. Красівський боляче сприйняв загибель брата.

З 1944 р. обов'язки повстанського зв'язкового (під псевдо «Негус») виконував Ярослав. 1 березня 1945 р. біля сусіднього з Витвицею с. Кальна його затримано радянськими військовими і засуджено до двадцяти років перебування у виправно-трудовах таборах (далі – ВТТ) [23, арк. 27; 132, с. 81].

В тому ж 1944 р. до УПА (під псевдо «Бігун») приєднався Мирослав. У березні або квітні 1945 р. його також затримано, але він, якимось чином, уник покарання, «легалізувався» і, навіть, працював учителем [229, с. 122; 132, с. 81; 135, с. 129]. Участь старших братів в УПА впливала на переконання молодшого. На слідстві в справі УНФ він розповідав: «...Мої старші брати перебували у банді ОУН, для мене це мало не мале значення. Загибель <...> найстаршого брата, ув'язнення і засудження на 20 років <...> Ярослава <...> все це мої націоналістичні переконання ще більше поглибило» [23, арк. 277–278]. Маючи такий приклад, З. Красівський теж долучився до повстанців.

Він пішов «у підпілля» разом із братами або вслід. За його свідченнями, це відбулося одночасно, у кінці 1944 р. («нас четверо братів» «пішли у ніч» [132, с. 81; 230, с. 122]). Довідка Болехівського районного відділу управління МДБ Станіславської області також вказує на 1944 р., але без уточнення місяця, одночасності чи послідовності вчинку [23, арк. 27]. Перебування в УПА розпочало відлік його націоналістичного чину, але виявилось справжнім випробуванням: «Мені було 15 років <...> і ночі, і ліси були для нас усіх неймовірними труднощами й абсолютною безвихіддю. <...> Зрештою, ми й не стріляли» [132, с. 81]. Він писав, що знаходився поруч із Євстахієм у Галицькому повіті, попри те його перший бойовий досвід виявився неуспішним. Потрапивши «під вибух гранати» й отримавши контузію, він повернувся додому [132, с. 81]. Це сталося в тому ж 1944 р.

Другий прихід радянської влади у Станіславщину поглибив протиріччя між її заходами радянізації та проявами українського визволення. Більшовики продовжили розпочаті в 1939 р. «перетворення». Відновлювалися партійно-адміністративні та репресивні органи, розгорнулася мобілізація до Червоної армії, примусова колективізація, планувалася заборона УГКЦ і т. п. Усе здійснювалося методами терору [21, арк. 6–8 зв.]. Націоналісти ж, розуміючи, що відступати нікуди, чинили не менш запеклий опір [21, арк. 6–8 зв.]. Як влучно оцінював З. Красівський: «Прихід радянської влади не розв'язав національної нашої проблеми, а ще дужче загострив боротьбу. З одної сторони,

зі сторони озброєного підпілля, стояла задача вдержатися, вижити, діждатися зіткнення антагоністичних собі світових сил і сказати своє слово; радянська влада поставила перед собою задачу придушити національно-визвольну боротьбу, а заодно і національну свідомість українців» [229, с. 122]. З метою впокорення визвольного руху більшовицьке керівництво взялося використовувати довоєнні методи, серед котрих депортаційні акції.

Перша депортація, що торкнулася сім'ї Красівських, мала відбутися впродовж 1–15 вересня 1944 р. Відповідно до рішення Станіславського обкому Комуністичної партії (більшовиків) України (далі – КП(б)У) її готувалися здійснити під приводом «відселення із фронтової полоси» [19, арк. 1–15]. Однак, напевно, через саботаж з боку місцевого населення [21, арк. 6–8 зв.], вона пройшла з затримкою, бо, за словами З. Красівського, десь у травні 1945 р. «заполонили на вивіз батька, маму, мене і 5-річну сестру Марію. Майно конфіскували» [229, с. 122; 242, с. 57]. Рідним вдалося розбігтися, але «все пограбували, і ми стали нелегальними, безправними, бездомними» [132, с. 81]. Невдовзі всі повернулися, а Зіновія, згідно з його свідченнями, вперше зарештували, «продержали кілька місяців і випустили за відсутністю слідчих матеріалів» [230, с. 13]. Достовірність арешту нез'ясована, адже записи про це відсутні в архівах. Тим не менше, його перебування вдома виявилось недовгим: він знову втік у ліс.

Тут треба вставити ремарку і розглянути реалії українських національно-визвольних змагань, що склалися в західних областях УРСР після закінчення Другої світової війни. Керуюча сила тих змагань – ОУН(б) не відступила від своїх програмових положень, але скоригувала способи їх реалізації. Прийнята в травні 1945 р. «Деклярація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення другої світової війни в Європі» базувалася на рішеннях III Збору, а тому залишила незмінними «ідейно-політичні» основи: УССД, українську націю, революційну стратегію і тактику визвольної боротьби, спільний фронт поневолених народів [247, с. 2–3]. Натомість єдиним ворогом українського народу визнавався «російсько-більшевицький імперіалізм» [247,

с. 5–6]. Перед «поневоленими народами» ставилися завдання створювати «революційно-підпільні клітини у всіх середовищах <...> життя» СРСР; «фізично ліквідувати найбільш докучливих вислужників і агентів сталінських вельмож»; протидіяти «всій агітаційно-політичній роботі, що її проводить компартія»; засновувати «центральні проводи революційно-визвольних організацій в рамках поодиноких національних середовищ» [247, с. 9] тощо. Іншими словами, вимагалось переходити до підпільної і терористичної діяльності. Правда, невдовзі керівництво ОУН(б) розійшлося у поглядах щодо постанов ІІ Збору, значна частина активістів емігрувала, внаслідок чого віддалилася від розуміння ситуації в УРСР [548, с. 70–79]. На поневолених територіях Західної України залишилися або високоідейні незламні, готові йти до кінця «бандерівці», або молодь, якій випало індивідуально, часто на свій розсуд протистояти радянській системі, але вже в кардинально інших умовах. До числа останніх належав З. Красівський, який, залишаючись відданим своїм ідейним принципам, діяв, виходячи з юнацького розуміння ситуації.

Його намагання вдруге стати повстанцем теж не увінчалися успіхом. Дорослі не бажали ризикувати його життям і відправили до м. Болехів теперішньої Івано-Франківської області закінчувати середню школу. Зрозуміло, що зміст радянської освіти мало цікавив хлопця: «Було не до науки. Земля буквально спливала кров'ю» [132, с. 82]. Душу рвало невітлене прагнення до опору. Побачені безчинства зміцнювали антирадянські переконання, поглиблювали розуміння сутності більшовизму: «Саме тоді прошили мою свідомість смерті <...> рідних та односельчан і той безцеремонний морд, який здійснювала Росія над Україною» [230, с. 122]. Почуття З. Красівського підсилювалися реальними подіями, що відбувалися з ним та рідними.

Насичений емоціями епізод, котрий посилив його негативне ставлення до радянської влади, трапився 10 лютого 1946 р., під час проведення виборів до Верховної Ради СРСР. Того дня до Витвиці прибув уповноважений Болехівського райкому КП(б)У М. Славгородський [20, арк. 79]. Його місія полягала в забезпеченні потрібного більшовикам результату процедури

«волевиявлення». «Дії» уповноваженого, який «зайшов» до батьківської хати, назавжди запам'яталися З. Красівському: «Він ухопив батька за груди і, матюкаючи його, товк головою до комина. Мати, волаючи порятунку, вискочила на подвір'я, але солдат кольбою (прикладом. – *В. О.*) вдарив її у спину, і вона знепритомніла. Заходилася криком сестричка, а я під дулом автомата стояв у куті й ціпенів від безсилля» [132, с. 82; 242, с. 57]. Безсумнівно, що такі засоби узаконення викликали негативну реакцію і підсилювали антивладні настрої. Попри все, весною 1946 р. Зіновій закінчив Болехівську середню школу й отримав «атестат зрілості» [229, с. 123]. Але двері до здобуття вищої освіти виявилися перед ним зачиненими.

На жаль, поки що неможливо відновити факти, пов'язані зі спробами З. Красівського потрапити у вуз. Згідно з автобіографіями, він одразу після отримання документа про здобуття середньої освіти поступив у Львівський політехнічний інститут. Тоді ж був удруге арештований, але за відсутністю доказів будь-якої провини – звільнений: «Мене здали батькові під розписку і заборонили виїжджати з села» [229, с. 123]. Проте його кримінальна справа не містить письмових підтверджень ні про вступ в інститут, ні про арешт. Так чи інакше, він опинився вдома, при звичайстві до легального життя (додаток Д), та невдовзі став жертвою чергового більшовицького свавілля.

Радянська влада організувала у Витвиці другу депортацію, що мала метою послабити підтримку збройної боротьби ОУН(б) і УПА з боку місцевих людей. Ця акція виявилася трагічною для родини Красівських. Тепер їх виселили безповоротно. Про дату вивозу існує три взаємозаперечні свідчення, причому два з них висловлені З. Красівським у передмові й післямові до «Невольницьких плачів». Перше – сформульовано у фразі «...в сімнадцять мене вивозили разом із батьками» [230, с. 123] (математична дія додавання дає результат 1946 р. – *В. О.*). Друге – дуже детальне: «Восени 1947 року вдосвіта село наповнилося гулом авт. Так почався другий вивіз. До нашої хати зайшло кілька озброєних урядників, зачитали наказ <...> Тоді вивозили біля двадцяти родин. Над селом стояв зойк і лемент. Падав дощ зі снігом» [132, с. 82]. Третє –

офіційне, архівне, де записано: «...Постановою особливої наради при МДБ СРСР 30 березня 1948 р. Красівський Михайло Павлович, Красівська Юлія Степанівна, Красівський Зіновій Михайлович <...> вислані на спецпоселення в місто Караганду Казахської РСР, а їх майно конфісковане» [23, арк. 28]. До переліку не потрапила Марія Красівська, оскільки була малолітньою (1940 р. н.) [23, арк. 29] або немовлям (1946 р. н.) [23, арк. 28]. Мирослав від виселення ухилився, але 4 жовтня 1952 р. його також етаповано до місця спецпоселення сім'ї (згодом переїхав на постійне проживання до Москви. – *В. О.*) [23, арк. 28, 116–117]. Пізніше, у 1958 р., після відбування терміну покарання в Караганду відправлено Ярослава [23, арк. 116–117; 24, арк. 139–140]. Вдалося уникнути вивезення лише Зіновію, який утік з ешелону, що ним мали перевозити депортованих [132, с. 82; 242, с. 57]. Пізніше, крім нього, ніхто з родини в Україну не повернувся.

Уберігшись від переселення, З. Красівський перейшов на нелегальне становище. Втретє намагався приєднатися до повстанців, але ті йому не повірили, вочевидь, засумнівавшись у достовірності ситуації з втечею. Незабаром потрапив в облаву, де отримав серйозне поранення: «Мене зім'яли, розбили голову, перебили руку, але і на цей раз я, здавалося мертвий, очунав, втік і вижив» [132, с. 82–83; 229, с. 123]. Одужавши, переховувався, змінював місця перебування: мешкав то у Витвиці [132, с. 82], то в родині Марії Гуль у м. Винники теперішньої Львівської міської ради Львівської області, то у Львові [23, арк. 30–31]. (Проживання у м. Винники дозволяло залишатися невідомим, бо після повоєнних польсько-радянських депортаційних акцій там опинилося чимало переселенців. – *В. О.*). Рятуючись від переслідувань, виготовив фіктивні печатки і штампи радянських установ (уміння виготовляти кліше буде використано пізніше, під час улаштування на навчання у ЛДУ та створення УНФ. – *В. О.*), з допомогою яких підробив документи, зокрема паспорт на прізвище Якова Самойловича Войка [23, арк. 30–31]. Це давало можливість більш-менш легально проживати, та «в агонії боротьби вже не добачалося ні перспектив на перемогу, ні сенсу» [135, с. 130]. Попри таку зневіру, його

переконання і прагнення діяти витримали випробування: «Донині трудно збагнути, як ми вистояли <...> у своєму патріотизмі, у своєму праведному націоналізмі. Аби не зрадити ідеї! Аби не заплямити чести учасника святої боротьби» [135, с. 131]. Але про негайні дії вже не йшлося, бо життя під чужим прізвищем не гарантувало спокою, а тому не могло тривати довго.

Півторарічне перебування З. Красівського на волі закінчилося 22 березня 1949 р. У день приїзду до Львова його затримано управлінням МДБ у Львівській області й висунуто звинувачення за статтями 78, ч. 3 і 68-а, ч. 2 КК УРСР [23, арк. 30–31] (сприяння «злочинам» (за участь в УПА). – *В. О.*). Арештованого, за даними автобіографій, помістили спочатку в слідчий ізолятор на вул. Ф. Держинського, а потім – у сумновідому Львівську слідчу в'язницю № 1 на вул. Еліаша Яна Лонцького. Через сорок років він залишив враження про жахіття перебування під слідством: «На подвір'ї тюрми <...> наніч заводили трактор і по кабінетах озвірілі війною та режимом слідчі чинили морд над жертвами. Моторошно ставало на душі, коли через рев мотора доносився розпачливий жіночий крик» [135, с. 131]. У таких умовах треба було мати неабияку моральну стійкість, щоб витримати численні допити і не зламатися: «З подивом дивлюся на себе, того шмаркача, який у шестимісячному слідстві, в руках досвідчених катів, не назвав ні одного прізвища, жодної явки, ні однієї хати» [135, с. 131–132]. Результати проведених «слідчих дій» не забарилися. 3 серпня 1949 р. постановою особливої наради при МДБ СРСР З. Красівського засудили на 5 р. [23, арк. 30–31] і відправили в Каргопольський ВТТ МВС СРСР Архангельської області РРФСР.

2 жовтня 1949 р. засуджений прибув до місця покарання [23, арк. 23]. В архівних матеріалах кримінальної справи УНФ зазначено термін його перебування у ВТТ: 4 р. і 3 міс. [27, арк. 162]. Про тодішній табірний режим З. Красівського відомо дуже мало (додаток Е). За даними Ю. Зайцева, він працював на лісоповалі [228, с. 5]. Унаслідок побутової необлаштованості та важкої роботи переніс дистрофію і пелагру [27, арк. 162]. Про свої митарства написав вірш «Каргопольлаг»: «Як нині бачу низькі бараки, / В два яруси нари і

тзму блощиць, / Бачу як душиться в сопусі мряки / Людина нещасна повержена ниць. / Бачу в помийниці людські тіні, / На лісоповалі кров на пеньках, / Бачу як гинуть раби на колінах, / Впустивши у душі тваринний страх» [229, с. 23]. Схожі відчуття у формі прози висловив у післямові до «Невольницьких плачів»: «Я довго був там, де сонце сховалося за обрій і більше не сходило. І серед тієї глухої ночі з нами робили все, на що тільки здатне Зло в людині» [135, с. 132]. Але важка табірна атмосфера не змінила його поглядів, що підтверджували слова, мовлені слідчому в справі УНФ: «Моє перебування в таборі серед засуджених не сприяло позбавленню від націоналістичних переконань, навпаки антирадянські націоналістичні тенденції в моїх поглядах вкорінилися ще більше» [23, арк. 278]. Як видно, режим поглиблював неприйняття комунізму, укріплював у справедливості домагання своєї державності.

Принагідно слід зауважити, що в повоєнний період саме західноукраїнські в'язні почали змінювати нестерпні табірні порядки. Пройшовши випробування боями, вони не бажали коритися ні адміністрації, ні розгнuzданому криміналітету. Ще недавні «упівці», згуртувавшись, зробили немало для представників інших націй, адже домоглися припинення бандитського свавілля, врешті, змусили радянську владу реорганізувати, а в 1960 р. розформувати Головне управління таборів [629, с. 182]. Причому, як зазначає Ю. Зайцев, саме «в місцях ув'язнення, здебільшого, у північних районах СРСР» утворилися «перші постмілітарні антирежимні групи» [375], які надихали ідейних послідовників в УРСР.

У 1953 р. відбувся черговий поворот життєвого шляху З. Красівського. На підставі законодавства про амністію його звільнили з ВТТ і доправили в Караганду до родини [23, арк. 115]. З 31 липня 1953 р. по 28 квітня 1958 р. він працював вибійником Карагандинської шахти № 38 тресту «Ленінвугілля» [23, арк. 25]. На роботі кілька (за одними даними 3, за другими – 6) разів потрапляв під завали та в аварії, де отримав травму хребта, а також інші серйозні ушкодження [23, арк. 115; 27, арк. 162–163]. У 1956 р. добився призначення

інвалідності 2-ї групи з відповідним пенсійним забезпеченням. Проте продовжував працювати [27, арк. 162–163]. Вбачаючи потребу духовної підтримки виселених українців, користаючи з поступок «відлиги», долучився до національно зорієнтованої громадської праці.

Про його чин у Караганді відомо небагато. Це й зрозуміло, адже все відбувалося нелегально й не потрапляло в оперативно-розшукові зведення репресивних органів. Оунівець і повстанець, політв'язень Іван Долішний в одній зі статей розповідав про наявність у місті підпільної групи ОУН(б) [172]. Вочевидь, З. Красівський долучився до неї, докладав зусиль для збільшення її чисельності й розширення поля впливу. Група координувала національно-культурні прояви української громади, підтримувала греко-католицьких священиків, які відправляли таємні богослужіння в хатах і шахтах, організовувала відзначення релігійних свят тощо [172]. У статті І. Долішнього згадано й про те, що З. Красівський налагоджував зв'язки з колишніми авторитетами українського національно-визвольного руху, що уможливлювало залучення тих людей до спільних дій. Повідомлялося про його контакти з командувачем УГА Олександром Грековим, громадським діячем і письменником Федором Даниленком, співзасновником ОУН Петром Кожевниківим [172]. Способом зіставлення різних джерел теоретична імовірність таких контактів підтверджується, передусім з Ф. Даниленком і П. Кожевниківим [519, с. 37; 621, с. 288].

З ініціативи З. Красівського в місті пожвавлено культурне життя українців. Ним порушено питання про відкриття шкіл у місцях компактного проживання співвітчизників, організовано магазин української книги, для якого перевезено дорадянську та заборонену літературу зі Львова. Крім усього, брав участь у багатьох фестивалях, конференціях, де інформував про український національний рух у Казахській РСР, імовірно, виступав по радіо «Свобода» (тоді «Визволення» [626, с. 950]) [172] (додаток Ж).

Саме тоді виявлялися його комунікативні й організаторські риси, вміння адаптуватися до ситуацій та практичність у побуті, які скеровувалися на

загальну користь. Разом із братом Мирославом, який на той час перебував у Караганді, придбали недорогий автомобіль, комісійний «Москвич», що використовувався для громадських потреб [240, с. 52; 24, арк. 134–140]. Це дозволяло бути мобільним, швидко виконувати різні зобов'язання.

Хоча З. Красівський приховував свою діяльність, він, як колишній засуджений та виселенець, постійно перебував у полі зору репресивних органів. Свідченням того є факт проведення обшуку його домівки в 1958 р. [27, арк. 163], а також він згадував про тогорічний арешт [135, с. 132]. Правда, міліцейська довідка, надіслана потім з Караганди, не повідомляла про відкриття жодної кримінальної справи [23, арк. 24–24 зв.]. Але й характеристику, надану з місця роботи, не можна вважати нейтральною. Вона мала негативний відтінок і фіксувала пасивність З. Красівського: «в громадському житті брати участь відмовлявся категорично» [23, арк. 25]. Зрозуміло, це не стосувалося українського «громадського життя». Окрім описаної вище організаційно-пропагандистської роботи, він займався записуванням фольклору (народних пісень) «від різних людей» [23, арк. 244–245]. Створив збірки поезій «На сполох» і «Литаври» [229, с. 124]. Перебуваючи в інтернаціональному місті, не зросіянізувався, залишився українцем за духом і чином, вболіваючи за українську справу. Як писав І. Долішній: «Всі розмови з ним зводилися до національного питання і необхідності продовження боротьби з <...> окупантами» [172]. І що важливо, він діяв уже тоді, коли в УРСР після XX з'їзду КПРС український протестний рух тільки набирив нової сили і якості.

Ще одним середовищем, яке впливало на формування його переконань і де проявилася його діяльна натура, став філологічний факультет ЛДУ. Вступні іспити він складав у 1956 р. До сьогодні залишається незрозумілим, яким чином спецпоселенець подолав дорогу від Караганди до Львова. Згідно з архівними матеріалами, це відбулося в період літньої відпустки [23, арк. 115]. Однак у справі відсутні відомості про отримання ним дозволу на виїзд чи інших, необхідних у таких випадках, документів. Адаже на заочне відділення університету приймали тільки з довідками про працю вчителем, журналістом,

бібліотечним працівником або книгарем [286, с. 112]. Легальним шляхом отримати довідку З. Красівський не міг. Можливо, він, як і раніше, підробив усі штампи і печатки, бо представив приймальній комісії «липову» виписку про вчителювання «в шахтоуправлінні Караганди на курсах з підготовки шахтарів за певними спеціальностями» [286, с. 111]. Вступна кампанія для абітурієнта-націоналіста виявилася нелегкою, проте результативною. Перебування в російськомовному оточенні вплинуло на оцінку за написання твору з української мови і літератури [286, с. 111]. Зате на іспиті з історії СРСР вступник виявив відмінні знання: «сипле фактами, датами, назвами» [286, с. 111]. Як наслідок, за підсумками семи екзаменів, З. Красівський став студентом заочного відділу ЛДУ (студентський квиток від 4 січня 1957 р. № 560184) [158] (додаток И).

Уже перші роки навчання заклали міцну основу для його особистісного зростання, посилили потребу жертвувати для України. Серед студентів-однокурсників створювалися компанії за уподобаннями. У складі мікрогрупи колишніх «зеків більшовицьких концтаборів» згуртувалися він, Є. Дацюк, М. Мелень, Петро Ковальчук, Григорій Храпач та Іван Дячишин [286, с. 112–113] (ці шестеро через десятиліття фігуруватимуть у справі УНФ. – *В. О.*) (додаток И). За спогадами Є. Дацюка, у перервах між заняттями товариші доволі часто обмінювалися думками на мистецькі, політичні теми. Їх дискусії завершувалися спонуканнями від З. Красівського: ««Чи довго будемо мовчати? Будемо такі бездіяльні? Треба ж щось і нам робити! Адже не видно перспектив!» І далі в тому плані докоряв доброзичливо нам усім. Відчувалося, виношує якийсь план опору тодішній дійсності» [286, с. 113].

За неможливості реалізації намірів він невпинно розвивав свій кругозір. Приїжджаючи з Караганди до Львова через Москву або Київ, «кожен раз щось там у книгарнях прикупує. <...> У Львові теж йому не сидиться: заходить у кожну книгарню, через посередників <...> скуповує рідкісні видання, навіть вдається йому придбати багато примірників «Записок НТШ» (Наукового товариства імені Тараса Шевченка. – *В. О.*), довоєнні видання творів

Олександра Олеся, Богдана Лепкого, Євгена Маланюка та інших авторів, заборонених офіційною владою...» [286, с. 113]. Невдовзі в нього укомплектувалася неабияка бібліотека масових та рідкісних видань.

Книгоманія була не тільки духовною потребою, але й професійною необхідністю З. Красівського. Він планував укласти бібліографічні довідники з історії української культури від часів Київської Русі [286, с. 112; 23, арк. 116], продовжувати творчість. Завжди допомагав товаришам готуватися до занять та іспитів, редагував і друкував на власній машинці їх конспекти. А ще в студентського товариства існували традиції: «після кожного успішно складеного екзамену чи заліку відвідувати львівські театри: оперний, драматичний – імені М. Заньковецької чи Юного глядача, а в часі літа – вистави театрів, що приїздили до Львова на гастролі» [286, с. 113]. Проте, без огляду на успіхи в навчанні, табірне минуле та націоналістичні вчинки йому нашкодили.

Після другого курсу його відрахували. Це сталося в 1958 р. Керівництво університету свої дії пояснювало тим, що він не працював за майбутнім фахом (не був ні вчителем, ні журналістом, ні бібліотекарем). Імовірно, про виключення «подбали» оперативники з Караганди, адже «...надто «активним» був <...> серед спецпереселенців того краю. А тому диплом про закінчення совецького вузу йому не належиться» [286, с. 113–114]. Ані звернення [23, арк. 304; 24, арк. 49–50] і поїздки до українського та союзного міністерств освіти, ані студентські клопотання (120 підписів) перед ректором Євгеном Лазаренком [286, с. 114] не допомагали повернути його до однокурсників. Як зізнавався Є. Дацюк: «Прийшлося шукати інший шлях, протоптувати стежину через <...> «блат», бо він «вищий наркома». І він-таки допоміг!» [286, с. 114].

Попри всі нюанси «підкилимових» домовленостей З. Красівський особисто виконав роботу, котра мала посприяти його поновленню. На прохання декана філологічного факультету Олексія Мороза уклав бібліографічний покажчик до методичного посібника «Іван Франко. Семінар для студентів філологічного факультету». Завдання виявилось трудомістким: вимагало багато часу для опрацювання різноманітних журналів, альманахів чи окремих брошур.

Але він постарався, бо «знався на тій справі добре, перегорнув давні видання не тільки українською, а й польською, німецькою мовами» [286, с. 114]. Витрачені зусилля принесли позитивний результат – повернення до навчання.

Епізод відрахування і поновлення З. Красівського познайомив його з відомими та порядними людьми. Найперше, це знані українські історики Ярослав Ісаєвич і Я. Дашкевич [449, с. 907; 526, с. 678, 751]. Вони, своєю чергою, рекомендували нового знайомого бібліографа Федору Максименку. Той допомагав підопічному комплектувати книгозбірню, навчав основам фаху, а потім заохотив скласти бібліографічні покажчики «КПУ в резолюціях з'їздів та конференцій», до «Записок Наукового товариства імені Тараса Шевченка» за 1892–1938 рр. тощо [541, с. 25–26]. При цьому З. Красівський «показав <...> великі знання» [24, арк. 136] і старанність. Пізніше Ф. Максименко повідомляв слідчому в справі УНФ, що його студент – розумна і розвинена людина, «яка дуже добре знала українську сучасну літературу, українську історію» [24, арк. 136], а загалом позитивно висловився і дав схвальну характеристику.

Дні подальшого навчання змінювалися радісними й трагічними подіями в особистому житті. Щодо радісних, то в 1959 р. йому, у зв'язку з інвалідністю, дозволили повернутися в Україну. Він приїхав і оселився в Болахові. На жаль, того ж року в Караганді помер його батько [23, арк. 115–116]. У 1960 р. З. Красівський одружився з молодшою сестрою дружини свого товариша М. Меленя, Стефанією Юрович (1941 р. н.), і в молодого подружжя народився син Мирослав. (Другий син, Ярослав, уродився в 1964 р. [23, арк. 115] (додаток К).) Водночас розпочав збирати матеріали до покажчика мемуарної літератури про минуле України [229, с. 123], завершив укладання згаданого вже покажчика до «Записок НТШ». Як розповідав Я. Ісаєвич: «Людина, яка була політичним борцем, в той же час вважала пострілом у бік ворога також і бібліографію провідного українознавчого наукового часопису» [449, с. 907].

Упродовж двох наступних років після одруження сім'я Красівських мешкала у винайнятій квартирі в м. Стрий Львівської області, хоч дозволу на проживання не отримала. Ба більше, «представники влади – дільничні

міліціонери» [286, с. 115] кілька разів вимагали покинути місто. На те З. Красівський відповідав: «Тільки етапом, під конвоєм, можу це зробити! Я – вдома, тобто на рідній землі!» [286, с. 115]. І дійсно, як покаже час, рідна земля, дім і сім'я виявилися незмінними пріоритетами в ієрархії його цінностей.

У 1962 р. З. Красівський закінчив навчання в університеті. Він успішно склав випускні іспити і рішенням Державної екзаменаційної комісії від 18 червня 1962 р. отримав кваліфікацію «філолога, вчителя української мови та літератури» (диплом від 22 червня 1962 р. № 673694) [130] (додаток И). Навіть у передвипускній метушні проявлялася патріотичність випускника. Для прикладу, коли робили знімки для фотоальбому, то, за порадою З. Красівського, вся група близьких однокурсників була «зодягнена у вишитих сорочках» [286, с. 115]. Під час вручення дипломів він дав настанови своїм товаришам щодо втілення отриманих знань на потреби української нації і кожному нагадав: «Не втішайтесь досягнутим, а подбайте, щоб ми, накінець, вилізли з того багна» [286, с. 115]. «Але чи задумувались ми тоді над важливістю тих <...> настанов? Нам тільки тоді прояснилось, коли нас <...> стали викликати на допити в справі УНФ», – написав уже в роки незалежної України названий Є. Дацюк [286, с. 115].

Рік випуску з ЛДУ можна вважати рубіжним в еволюції світогляду З. Красівського. По-перше, він здобув спеціальність [130; 216; 218; 228; 240]. По-друге, набув глибоких знань з профільних предметів, античної і слов'янської міфології, теології, філософії, всесвітньої та української історії, політології, економіки, зарубіжної літератури [216; 218; 228; 240; 323], щоби згодом гідно влитися в ряди інтелектуальної опозиції. По-третє, розвинув кругозір: «мав неабияке замилювання до малярства, графіки <...> сам різьбив по дереву» [289; 291]; «умів співати, <...> скільки знав пісень, зокрема, повстанських» [595, с. 58]; володів талантом «гострого й дотепного слова» [595, с. 58]. Загалом, молодий З. Красівський – людина з багатим внутрішнім світом, українськими націоналістичними поглядами, що проявлялися в діяльності, перший період якої тривав від початку його участі в УПА до закінчення ЛДУ.

Оглядаючи український націоналістичний чин З. Красівського впродовж 1944–1962 рр., варто характеризувати його в розрізі двох часових підперіодів, що вирізняються певними особливостями.

Кінець 1944 – перша половина 1953 рр. – це час його перебування в лавах УПА та в Каргопольському ВТТ. Прийшовши в підпілля у п'ятнадцятирічному віці, він не брав участі у воєнних операціях повстанців. Але встиг закінчити школу і здобути середню освіту. Виявився жертвою терору радянської влади, в результаті чого засуджений до п'ятирічного терміну позбавлення волі.

Друга половина 1953 – 1962 рр. – це час націоналістичного чину З. Красівського в Казахській РСР та в УРСР. Перебуваючи на виселенні в Караганді, він належав до таємної групи ОУН(б), підтримував катакомбну УГКЦ, налагоджував культурне життя співвітчизників. Навчаючись у ЛДУ, поширював свої переконання серед товаришів, закликав до опору владі, добирав співників для розгортання майбутньої підпільної роботи. Постійно зазнавав переслідувань репресивних органів. Попри те, влаштував особисте життя, розпочав літературну творчість проукраїнської тематики.

Особистісний розвиток З. Красівського в 1944–1962 рр. відбувався в реаліях протистояння між більшовиками СРСР та українськими націоналістами. Боротьба проти радянської влади, що її організовувала ОУН(б) і здійснювала УПА в Західній Україні, мала визначальний вплив на еволюцію його поглядів. Сповідуючи ідеологію українського «чинного націоналізму», він не міг вчиняти радикальних дій в умовах вкорінення радянської влади на території всієї УРСР. А тому обрав щоденну суспільно корисну працю заради здобуття УССД.

Таким чином, аналізуючи фактори становлення та еволюції поглядів З. Красівського, слід виокремити історичні. Найперше, це походження з національно свідомої родини, виховання в релігійному патріотичному середовищі, виплеканому на традиціях взаємодопомоги і жертвності. А також події та процеси XIX – середини XX ст., що розгорталися на території Західної України. Перебуваючи в бездержавному стані, українці були змушені протистояти асиміляційним та репресивним заходам панівних режимів,

організовуючи інтелектуальний або збройний спротив. Його кульмінацією стало протистояння між більшовиками та українськими націоналістами. Боротьба проти радянської влади, що її організовувала ОУН(б) і здійснювала УПА, мала визначальний вплив на З. Красівського та стимулювала його прагнення взяти участь у подіях українського визволення.

Ідеологічними факторами становлення його світогляду стали протиборчі доктрини новітнього часу – нацизм, комунізм і націоналізм. Першу він не сприймав з огляду на її жорстокість. Протидіяв комунізму, бо вважав його антилюдським і, насамперед, антиукраїнським. Націоналізм співвідносився з тогочасним становищем західних українців, враховував їх потреби та запити. Його теоретики запропонували чітку мету й зрозумілі, дієві тактики захисту проти окупантів. Радикальні гасла, насамперед, ОУН(б) приваблювали З. Красівського, який усвідомлював необхідність створення незалежної держави як запоруки достойного життя співвітчизників. Тому 1944 р. він вступив до ОУН(б), поділяючи її ідеї «чинного націоналізму».

Упродовж 1944–1962 рр. тривав перший період суспільно-політичної діяльності З. Красівського, що характеризувалася націоналістичною зорієнтованістю. У 1944 – першій половині 1953 рр. він перебував у лавах УПА та в Каргопольському ВТТ. Прийшовши в підпілля у п'ятнадцятирічному віці, не брав участі у воєнних операціях повстанців, але потрапив під прес терору радянської влади, у результаті чого засуджений до п'ятирічного позбавлення волі. У другій половині 1953 – 1962 рр. він розгорнув активність у Казахській РСР та в УРСР. Перебуваючи на виселенні в Караганді, розпочав літературну творчість, входив до таємної групи ОУН(б), підтримував катакомбну УГКЦ, налагоджував культурне життя співвітчизників. Навчаючись у ЛДУ, поширював свої переконання серед товаришів, закликав до патріотичної активності, добирав прибічників для реалізації майбутніх замислів, через що переслідувався репресивними органами. В умовах утвердження радянської влади на території всієї УРСР став на шлях щоденної праці заради виборювання незалежності Батьківщини.

РОЗДІЛ 3

АНТИРАДЯНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗІНОВІЯ КРАСІВСЬКОГО

у 1964–1988 рр.

3.1 Участь у підпільній організації – Український національний фронт

Українські суспільно-політичні реалії 50–60-х рр. ХХ ст. вирізнялися низкою суперечностей. З одного боку, придушення повстанського опору в Західній Україні призвело до остаточного утвердження тоталітарної радянської системи на території всієї УРСР. З іншого – після приходу до влади Микити Хрущова в СРСР розпочався період «відлиги», яка створила передумови для реанімації національних традицій підімперських націй. Характеризуючи ті події, філософ М. Попович писав: «Критичне осмислення комуністичної реальності і елітою, і масами <...> йшло швидкими темпами» [578, с. 613]. Його твердження розвинув історик В. Баран: «Критика культу особи відкрила можливість оновлення і лібералізації суспільства. Цей процес проходив важко, болісно, суперечливо, але загалом сприяв громадському пробудженню і національному відродженню на Україні» [513, с. 43]. У політиці з'являлося інакомислення, у релігійному житті віруючі домагалися свободи совісті, в економіці визрівали робітничі протести, у культурі – шістдесятництво.

Націоналісти, зазнавши поразки збройно, перейшли до мирних форм протистояння. В епіцентрі тогочасних подій опинилася молодь, яка вкотре піднесла знамено боротьби [370; 378]. Упродовж кінця 1940-х – 1950-х рр. вона створила нелегальні групи, які, проте, невдовзі розгромлено, що передувало наближенню нової хвилі реакції. Саме в тих умовах постала потужна в теоретичному й чисельно-просторовому вимірах таємна організація – УНФ, одним із очільників якої став З. Красівський.

Від 1962 р. він проживав у м. Моршин Львівської області. Там викупив половину незакінченого будинку (в іншій частині мешкав швагер М. Мелень) [23, арк. 26] і намагався облаштувати спокійне сімейне життя. Власне, у домі

З. Красівського, на вулиці Миру, 9 [23, арк. 26], розпочалася історія УНФ. Контрверзи між особистими і суспільними пріоритетами розв'язалися на користь останніх. Вони й штовхали «оунівця» на шлях опору радянській дійсності, що проявилось в участі у націоналістичній підпільній організації.

Проживаючи в Моршині, З. Красівський в основному займався домашніми справами, але, разом з тим, готувався до підпілля. Факти спростовують думку про те, що він, усвідомлюючи неминучість покарання, мав намір відійти від антикомуністичної боротьби. Скажімо, впорядковуючи будинок, робив у стінах сховки, «щоб можна було дещо переховувати в разі потреби на користь підпілля» [394, с. 30]. На державній роботі він не працював, оскільки був пенсіонером за інвалідністю [23, арк. 26], хоча потім на допиті стверджував, що «викладав деякий час на курсах машинопису в м. Болехові» [23, арк. 312], а Я. Ісаєвич вказував, що «вів курси», але в Моршині [449, с. 907] (ймовірно, звідти взяв фарбу для тиражування символіки й боністики УНФ [23, арк. 312]). Одночасно збирав матеріали до анотованого покажчика мемуарної літератури з українознавства [23, арк. 116], пробував свої сили на письменницькій ниві [23, арк. 323]. У 1961 р., за показаннями дружини, розпочав роботу над історичним романом «Байда» [24, арк. 109–114], хотів «написати п'єсу з життя карпатського села з використанням етнографічного матеріалу» [23, арк. 323]. Постійно зав'язував чи поновлював коло однодумців. У їх переліку – учитель історії школи рідного села Б. Равлюк, учитель історії школи с. Кальна Д. Квецко, однокурсник і літератор Г. Храпач, М. Мелень [23, арк. 77–79, 88–90, 148–149] та ін. У тих клопотах минало літо 1963 р.

До УНФ З. Красівський приєднався на початковому – підготовчому етапі. Задум утворення підпільного угруповання виник у Д. Квецка. Він мав начерки мети, завдань, програмових тез бажаної організації, обміркував її назву та підготував проект самвидавного журналу «Воля і Батьківщина». Тими ідеями й начерками поділився з колегою Б. Равлюком [394, с. 28–29]. 25 серпня 1963 р. у м. Стрий Д. Квецко й Б. Равлюк зустрілися із З. Красівським, запропонували йому оцінити написані матеріали і взяти участь у створенні УНФ [587, с. 35]. За

спогадами Д. Квечка, він «просив Красівського звернути увагу на те, чи можна щось з того надрукувати на його машинці. При іншій, пізнішій, зустрічі останній <...> сказав, що те все треба переробляти, скорочувати, а на своїй машинці нічого <...> друкувати не зможе, бо відбиток шрифту <...> має міліція. <...> І взагалі, доки не викінчить хату <...> – нічим займатись не буде» [394, с. 29; 203, с. 5]. Невдоволений відповіддю, Д. Квечко намагався самостійно вирішити проблеми з виготовленням друкарського пристрою та кліше для тиражування символіки УНФ.

Готові вироби відвіз до Моршина, де передав їх З. Красівському. Мабуть, якість пристрою, вигляд кліше того не влаштували, бо виявилися проігнорованими [394, с. 30; 396, с. 45]. Проте ініціатива, «націоналістичні ідеї» [394, с. 31; 203 с. 7] Д. Квечка викликали в нього зацікавлення і «запалювали його до праці, до боротьби» [394, с. 31; 203, с. 7]. За його словами, «Квечко, знаючи хто я і з якої сім'ї, проводив зі мною розмови антирадянського націоналістичного змісту. Я <...> не суперечив <...> а навпаки, знаючи історію і літературу, підсилював антирадянські націоналістичні переконання в Квечка і в себе» [23, с. 280]. У тих дискусіях укладався план започаткування фронту.

Незважаючи на сімейний стан та двох малих дітей, З. Красівський свідомо обрав шлях противладної діяльності. Він підтримав ідею заснування законспірованого націоналістичного утворення, «розумів необхідність випуску підпільного, ідейно-теоретичного часопису» [394, с. 31] як засобу пропаганди, що ним так само вважав літературну творчість. Тому впродовж літа 1964 р. написав нонконформістську збірку віршів «Месник» [26, арк. 345–347], чим, певною мірою, увійшов у коло шістдесятників. (Більше того, на відміну від останніх, у його поезіях відкрито звинувачувалися КПРС – носій комуністичної ідеології та Росія – виразник радянської імперії, які упосліджували Україну й українців.) Тоді ж уклав базисний документ УНФ – «Тактику» [26, арк. 299–305], а ще – закінчив ремонт оселі.

Наприкінці жовтня чи на початку листопада того року, скориставшись безкоштовними квитками брата своєї дружини, міліціонера Володимира

Юровича [24, арк. 144–146], поїхав у Караганду до брата Ярослава [24, арк. 139–140]. На зворотному шляху завітав у Москву до брата Мирослава і там на гроші Д. Квецка придбав друкарську машинку «Optima» [24, арк. 209–210]. Її таємно привіз у Моршин, а потім у Львів, де переробив з російської на українську мову декотрі літери шрифту [23, арк. 418]. Загалом, він доклав немало зусиль, завдяки яким побачив світ друкований орган УНФ. Пізніше, на допиті, він підтвердив: «...Перед тим, як видавати журнал «Воля і Батьківщина» я особисто зробив для оформлення журналу кліше з надписом назви журналу та оунівським «тризубом»» [23, арк. 427]. Ці вчинки завершили підготовчий етап УНФ.

Варто наголосити, що його ініціатором, однозначно, був Д. Квецко. А З. Красівський, поділяючи погляди побратима, написав основоположний документ та виступав виконавцем технічних і координаційних заходів, що вможливили подальше розгортання організації.

Сучасні дослідники літопису й учасники УНФ починають його основний етап від жовтня 1964 р. [587, с. 35; 394, с. 31], адже тим місяцем датується перше число журналу «Воля і Батьківщина» [587, с. 72–90; 626, с. 875]. Підтвердженням тієї дати слугує логічне пояснення Д. Квецка: «Дальше зволікати не було вже куди. Якраз на той час відбувся переворот на вершині московської владної піраміди. В результаті його Хрущов був усунутий своїми оточенцями від всіх вищих постів...» [394, с. 32]. В інших спогадах Д. Квецко теж незмінно називав жовтень місяцем друкування «Волі і Батьківщини» [195, с. 10], а в декотрих статтях навіть уточнював день: «17 жовтня 1964 р.» [395, с. 14]. Однак зіставлення та аналіз архівних джерел доводять: встановлений на сьогодні час появи перших видань УНФ, а значить і його заснування не можна вважати остаточним.

Перше заперечення «офіційної» версії відліку створення УНФ міститься в протоколі допиту М. Красівського, який проживав у столиці СРСР. У документі зазначено, що брат гостював у нього два дні в кінці жовтня – на початку листопада 1964 р. [24, арк. 209–210]. Придбану тоді друкарську машинку віддав

для перероблення шрифту, на що витрачено ще кілька днів. Тому на підставі цього можна стверджувати: випуск матеріалів УНФ, зокрема «Воля і Батьківщини», налагодився не від середини жовтня.

Наступні спростування жовтневого виникнення УНФ є в інших аркушах справи. Так, у постанові від 11 серпня 1967 р. про висунення йому обвинувачення записано, що «в кінці 1964 року (листопад – грудень. – *В. О.*) Красівський З. М. надрукував і розповсюдив 6 екземплярів брошури своїх віршів <...> під назвою «Месник». <...> На початку 1965 року (січень – березень. – *В. О.*) в себе на квартирі написав і віддрукував на придбаній для цього машинці 6 екземплярів документу <...> під назвою «Тактика УНФ», в якому висвітлив цілі і завдання «УНФ»...» [23, арк. 418]. Ті записи доповнено в протоколі ознайомлення З. Красівського з указаною постановою: «Хоч Квецко і стверджує, що перший номер журналу «Воля і Батьківщина» був надрукований в мене на квартирі в листопаді – грудні 1964 року (одночасно з «Месником»? – *В. О.*) <...> він помилився, в дійсності ми розпочали друкувати журнал в лютому – березні 1965 року (одночасно з «Тактикою»? – *В. О.*) в бункері...» [23, арк. 426–427]. Але в обвинувальному висновку щодо діячів УНФ від 21 серпня 1967 р. записано ще інші факти: 1) «Восени 1964 року (жовтень – листопад. – *В. О.*) обвинувачені Квецко і Красівський на горищі будинку останнього <...> розмножили в 6 примірниках та поділили між собою організаційний документ «УНФ», так званий «Тактика Українського національного фронту»» [28, арк. 113]; 2) «Створивши антирадянську організацію «Український національний фронт», обвинувачені Квецко і Красівський <...> на початку 1965 року (січень – березень. – *В. О.*) організували систематичний випуск і розповсюдження щомісячного журналу «Воля і Батьківщина»» [28, арк. 115]. Зрозуміло, що заарештовані умисно вкидали дезінформацію, тому встановити дати і послідовність появи «Месника», «Тактики», «Воля і Батьківщини» нині неможливо. Найбільш імовірно, діяльність УНФ розпочалася або в листопаді – грудні 1964 р., або на початку 1965 р.

Спочатку видавнича робота УНФ здійснювалася З. Красівським у власному будинку. Там надруковані: його збірка віршів «Месник» і «Тактика» [23, арк. 418; 203, с. 8], перші числа журналу «Воля і Батьківщина» [23, арк. 418; 203, с. 8]. Все тиражувалося в 6 екземплярах, оскільки, за його словами: «Шість екземплярів я друкував тому, що більше машинка не могла друкувати» [24, арк. 221]. Що ж до кількості номерів «Волі і Батьківщини», виготовлених у його домі, знову ж таки, спостерігаються розбіжності. Історик Ю. Зайцев називає 8 або 3 числа [587, с. 35; 532, с. 27], Д. Квецко – 5 або 1 число [23, арк. 426–427; 395, с. 14], М. Мелень – 3 [587, с. 619–620], вирок Верховного Суду УРСР – 1 [587, с. 390]. Не підлягає сумніву лише те, що свій шлях часопис УНФ розпочав із домівки З. Красівського.

Детальний опис процесу самвидаву залишив Д. Квецко: «Друкувався часопис на другому поверсі помешкання, <...> в бібліотеці, де була його (З. К. – В. О.) зареєстрована машинка. <...> Внизу перебувала на варті жінка Стефа. Якщо до помешкання був би зайшов хтось незнайомий чи підозрілий – досить було їй підняти слухавку на телефоні – і ми на верху отримували сигнал тривоги. Тоді негайно ховали одну машинку в сховок у стіні, а другу клали на стіл – і як ні в чому не бувало – щось невинне на ній друкували» [394, с. 32; 197, с. 9]. Така праця, попри дотримання заходів конспірації, породжувала відчуття постійного страху. Зважаючи на особливості курортного містечка, З. Красівський побоювався перспективи доносу: «Я <...> остерігався <...> відпочиваючих, що жили в мене на квартирі» [23, арк. 196]. Неприємні несподіванки могли принести й сусіди, які часто помічали в Моршині заїжджого Д. Квецка. Щоденне психологічне напруження, зумовлене боязню за сім'ю, змусило згорнути «домашнє видавництво».

Навесні 1965 р. УНФ відновив випуск «Волі і Батьківщини» та інших матеріалів. До того часу Д. Квецко обладнав у лісі бункер, куди й перемістилася підпільна друкарня [197, с. 9–10]. Більш детальні дані про ті події значаться в уже згаданій постанові про притягнення З. Красівського як обвинуваченого. Там мовиться, що він «придбав папір, поштові конверти,

копірку, нитки, скло, фарбу, валик для розкатування фарби на склі і все це разом з друкарською машинкою «Optima» <...> відвіз в с. Слободу Болехівську Долинського району до Квецка Д. М., а звідти разом з ним віднесли всі ці знаряддя в бункер» [23, арк. 419]. У тому сховку обидва продукували видання УНФ упродовж півторарічного терміну.

За період використання бункера (весна 1965 – осінь 1966 рр.) [23, арк. 205; 394, с. 35] кількісні показники самвидаву УНФ виглядають вагомо. Всього Д. Квецко і З. Красівський виготовили по 6 примірників 16-ти чисел журналу «Воля і Батьківщина» (одне число – або 20 с., або 22 с. – *В. О.*) – загалом 96 примірників; 50 примірників (імовірно, або 48: 8 по 6, або 54: 9 по 6. – *В. О.*) «Заяви Українського Національного Фронту» (далі – «Заява») [22, арк. 227; 469, с. 70]; декілька примірників (як мінімум по 6. – *В. О.*) звернень «Меморандум Українського Національного Фронту ХХІІІ з'їзду КППС» (далі – «Меморандум») [28, арк. 108–179; 192, с. 9] і «Вищим урядовим чинникам на Україні» (далі – «Вищим чинникам») [28, арк. 108–179; 587, с. 390]. Ще варто додати по 6 примірників надрукованої раніше «Тактики» (13 с.) та збірки віршів «Месник» (4 с.). Крім того, як зазначав історик Я. Дашкевич: «Треба думати, що, зважаючи на «звичаї» 60-тих рр. наклад «Волі і Батьківщини» був насправді більший. Підпільну літературу часто переписували рукою, деколи <...> передруковували на машинці, репродукували <...> фотоспособом. З конспіративних міркувань та в час посилення репресій такі <...> примірники знищували» [587, с. 49]. Проста математика доводить: за 2,5 роки діяльності УНФ надруковано понад 2100 сторінок первинних його матеріалів.

Вишукуванням, добиранням статей, друкуванням часопису та звернень УНФ займався З. Красівський. Окрім того, на нього, як на філолога, випав обов'язок редагування та корегування створеного Д. Квецком [22, арк. 221; 532, с. 27]. На слідстві він пояснював: «...Я під час друкування в деяких з них вносив тільки поправки стилістичного і орфографічного характеру» [23, арк. 429]. Виправлення не стосувалися сутнісного наповнення: «Я зробив йому (Д. Квецку. – *В. О.*) ряд своїх зауважень композиційного і стилістичного

характеру, погоджуючись із їх змістом» [23, арк. 424]. Набираючи текст, він працював у гумових рукавицях, щоб не залишати на папері відбитків пальців. Зшивав надруковане спеціальним скріплювачем. Розподілялися примірники в такому порядку: 1-й, 3-й, 5-й брав З. Красівський, а 2-й, 4-й, 6-й – Д. Квецко [23, арк. 207–208, 428; 196, с. 9]. Останньому належить авторство більшості дописів і звернень. На допитах з'ясовано, що нібито лише дві статті («Колонізатори і їх посіпаки» й «Хто вони?») написав З. Красівський та надрукував у 4-му і 14-му числах «Волі і Батьківщини» [23, арк. 429; 159, с. 12–15; 587, с. 291–294]. Можливо, ним написані ще якісь твори, але згадки про них відсутні в томах кримінальної справи.

Умови для праці в бункері видавалися нелегкими, бо перебувати в ньому доводилося «деколи по дві доби» [23, арк. 212]. Холод і сирість змусили шукати виходу із ситуації. Влітку 1966 р. З. Красівський зробив удома металеву піч, котру відвіз до Д. Квецка, а звідти – разом із ним – у бункер [23, арк. 200; 394, с. 30]. Але керівники УНФ вже відчували наближення викриття. Вони розуміли, що адресовані владним структурам «Заява» [258, с. 164–165], «Меморандум» і «Вищим чинникам» не залишать байдужими репресивні органи, насамперед КДБ. Тому З. Красівський ще погодився надрукувати останнє, 16-те число «Волі і Батьківщини», а потім відмовився «випускати часопис в криївці, в горах» [394, с. 34–35]. Восени 1966 р. відвідування бункера припинилося.

Випуск друкованої продукції лиш один із напрямів діяльності УНФ. Співзасновники активно формували мережу прихильників, гілок та груп. Розповсюджувалися журнал, звернення, «бандерівська» література, знайдена Д. Квецком у занедбаному повстанському схроні [394, с. 30]. Поширення матеріалів починалося з родичів і знайомих.

Особисто З. Красівський зайнявся агітацією і пропагандою від кінця 1964 р. Він заходився «стимулювати» націоналістичні переконання найперше в М. Меленя та інформувати його про існування УНФ: «Спочатку я йому <...> прочитав брошуру своїх віршів «Месник», пізніше в 1965 році я поступово ознайомив його з «Тактикою» УНФ, розповів йому про існування Українського

Національного Фронту, а потім почав <...> давати читати журнали...» [23, арк. 430]. Переконавшись, що той дотримується антирадянських поглядів, йому запропоновано підібрати однодумців серед свого оточення. У вересні 1965 р. М. Мелень познайомив З. Красівського зі Степаном Вардинцем, який неодноразово отримував від останнього «Волю і Батьківщину» [23, арк. 420]. Тоді ж за посередництва М. Меленя 10 примірників часопису передано І. Губці, а ще – «Тактику», «Месник» та «бандерівські» брошури. Восени 1965 р. у м. Львові (за сприяння С. Вардинця) З. Красівський особисто зустрівся з І. Губкою, від якого намагався роздобути шриффт для типолітографічного виготовлення самвидаву [22, арк. 233; 23, арк. 421]. Схожими способами, через знайомих, у грудні 1966 р. до УНФ залучений Богдан Крися, а в березні 1967 р. – Г. Прокопович [23, арк. 421–422]. Загалом, на слідстві у справі УНФ про свій зв'язок із З. Красівським підтвердили Дмитро Барандій, Євген Бобко, Василь Віхоть, Володимир Гурський, Семен Корольчук, Іван Могитич, згадані С. Вардинець, І. Губка, Б. Крися, М. Мелень, Г. Прокопович [22, арк. 177; 24, арк. 251; 532, с. 28–29; 338] та ін., які фігурували як свідки.

Більшість із цих людей проживали або працювали на території Львівської області. Це дає підстави сприймати за істинне твердження істориків про існування чітко структурованих чотирьох або шести груп, які об'єднувалися в Івано-Франківську та Львівську гілки УНФ [587, с. 11]. Власне, З. Красівський, на думку Ю. Зайцева, керував діяльністю Львівської [532, с. 27], яка складалася «з колишніх бандерівців» [195, с. 10]. Він також підтримував контакти, координував свої дії з Івано-Франківською [457], керівником якої був Д. Квецко [195, с. 10]. Тому, окрім агітаційно-пропагандистської, займався організаторською роботою.

Останніми роками з'являються публікації, що розширюють географію його керівних повноважень. У 2011 р. громадське об'єднання «Молодіжний націоналістичний конгрес» помістило в Інтернеті статтю про жителя селища Чинадієве Мукачівського району Закарпатської області Михайла Петричка, бійця Карпатської Січі, довголітнього «оунівця», повстанця. Виявляється, він,

перебуваючи впродовж 1950-х рр. у Карагандинському ВТТ, познайомився із З. Красівським, а повернувшись додому, долучився до УНФ та завзято розповсюджував «Волю і Батьківщину» [380; 420, с. 47]. Факт підтверджено Ю. Зайцевим [587, с. 38], що наводить на думку про можливе існування групи в Закарпатті та керування нею з Моршина.

Важливою проблемою, що вимагала невідкладної уваги, стала потреба фінансування УНФ. Для її розв'язання З. Красівський звернувся до досвіду УПА, випробуваного в роки Другої світової війни. Він задумав виготовлення «бофонів», які би обмінювалися на радянські рублі, а ті покривали б грошові запити організації. На початку 1965 р. зробив кліше і штамп «бофонів». А влітку 1966 р. у бункері розмножив понад 20 їх примірників, які намагався розповсюдити поміж «уенефівцями» [23, арк. 418–422]. Оскільки відчувалося наближення провалу, поширення «бофонів» не набуло широкого розмаху.

Він вирішував ще одну «господарську» проблему УНФ. Передбачаючи неминучість викриття сховку біля с. Слобода Болехівська, заздалегідь заходився готувати рівноцінну криївку деінде. Таке місце планував облаштувати біля с. Коростів Сколівського району Львівської області. До здійснення цього задуму долучив Михайла Босяка і Євгена Горошка [363, с. 95; 587, с. 36]. Цей факт залишився невідомим для слідства.

Налагодження самвидаву, розгортання пропагандистської кампанії, формування розгалуженої мережі, започаткування самофінансування наводять на думку про наявність керівної структури УНФ. Така існувала, хоча, можливо, й вигадано: для надання фронтові ваги перед потенційними учасниками або в очах КДБ. Зрештою, під час слідчих процедур і Д. Квецко, і З. Красівський усіляко заперечували створення цього органу. Проте більшість дослідників історії УНФ наполягають на протилежному.

Неодноразово згаданий Ю. Зайцев проводить паралелі між ОУН(б) і УНФ, вказує на подібність їх чільних структур і стверджує, що керівники окремих груп УНФ підпорядковувалися Центральному проводу [587, с. 16]. Поважний Я. Дашкевич теж відзначав існування «двоособового Центрального

Проводу УНФ» у складі Д. Квецка та З. Красівського [587, с. 49]. Його підтримує А. Русначенко: «Керував організацією центральний провід УНФ, за яким реально стояли ті ж таки Д. Квецко та З. Красівський. Перший відповідав за розвиток ідейно-теоретичних і організаційних засад фронту, а другий – за технічне забезпечення...» [580, с. 83]. Такі висновки, напевно, зроблені на основі «Тактики» [26, арк. 299–315], «Заяви» [25, арк. 77], «Меморандуму» [26, арк. 320–321], що містили підписи: «Виконавчий Центр Українського Національного Фронту», «Центральний Провід УНФ» або «Центральний Провід Українського Національного Фронту» [26, арк. 315, 321; 25, арк. 77]. Тому варто погодитися з джерелами і визнати функціонування органу, який розробляв стратегію (Д. Квецко) і втілював тактику (З. Красівський) організації.

Керований Д. Квецком і З. Красівським УНФ розгорнувся в потужне таємне антирадянське утворення в УРСР. На думку М. Панчука, він «був найбільш чисельною, дійовою і довготривалою структурою серед самостійницьких підпільних організацій, новостворених в Україні у 60-х роках» [587, с. 11]. За даними Ю. Зайцева, у ньому налічувалося 150–200 різного ступеня активних учасників [377; 587, с. 29, 38], за даними І. Губки – 507 [288, с. 85; 318]. Більшість із них сповідували чи підтримували опозиційні погляди.

Стратегічно-тактичні засади УНФ окреслювалися в однойменному згаданому документі, підготовленому З. Красівським. «Тактика» передувала початку організації. Вона складалася з кількох частин, зміст яких включав обґрунтування історичних передумов, теоретичних основ діяльності та правил членства в УНФ. У першій частині описувалася політична ситуація, що склалася в УРСР, докладно оглядалися внутрішні події часу хрущовської «відлиги» в СРСР, аналізувалася криза міжнародного комуністичного руху, доводилася необхідність відновлення визвольної боротьби поневолених націй способом створення підпільних антирадянських угруповань. Узагалі, виходячи з історичних реалій середини 1960-х рр., повторювалися тези оглянутої в попередньому підрозділі «Деклярації Проводу Організації Українських Націоналістів...» [247]. У другій частині – формулювалися цілі, завдання УНФ,

окреслювалася його структура, методи самвидаву і пропаганди. У третій – учасники УНФ могли познайомитися зі специфікою роботи КДБ, правилами конспірації, поведінки під час арешту та слідства. Усе завершувалося поясненням доцільності прийняття присяги вступника та її текстом [26, арк. 299–315]. Використовуючи «Тактику», Д. Квецко уклав «Статутіві принципи Українського Національного Фронту (проект)» [26, арк. 308–309; 580, с. 90] (додаток Л), «Програмові вимоги Українського Національного Фронту (проект)» [587, с. 151–164], писав політологічні статті для «Волі і Батьківщини». Отож, ідеологом, стратегом УНФ також можна вважати і З. Красівського, який продовжував ідеї розгромленої ОУН(б) в УРСР.

Науковці – дослідники діяльності УНФ переконливо доводять: ідеологія організації опиралася на теорії українського інтегрального націоналізму та його напрямів – «чинного» й «організованого». Тому, називаючи УНФ «націоналістичною організацією», а її учасників – «націоналістами», слідчі КДБ підсвідомо констатували правду [193, с. 12; 567, с. 58–61]. Проаналізувавши програмні документи відомих українських націоналістичних об'єднань, М. Панчук зробив висновок, що «Український Національний Фронт в цілому базував свою ідеологію на засадах українського націоналізму. <...> Він не за назвою, не на словах, а на ділі був фактично відгалуженням ОУН, організованою когортою українських націоналістів, що змагали до здобуття волі та державності України» [575, с. 48; 587, с. 12]. Цю думку підтверджує Ю. Зайцев, який проводить паралелі між ідейними положеннями УНФ і рішеннями III Збору ОУН(б), Української головної визвольної ради, тезами Петра Федуна-Полтави та Осипа Дяківа-Горнового, що засвідчувало «неперервність визвольних змагань українського народу» [587, с. 44; 377]. Адже головна мета УНФ полягала в здобутті незалежності України з відмінним від радянського «державним і суспільним устрійом» [28, арк. 111; 626, с. 1003]. По-інакшому й не могло бути, бо «Тактика» розроблялася «оунівцем» З. Красівським, який не лише поділяв, але й діяв у руслі ідеологом ОУН(б). (Огляд його статей здійснено у відповідному підрозділі. – В. О.) Зрозуміло, що

задекларовані погляди і вчинки учасників УНФ підпадали під визначення «антирадянська діяльність», яка не могла довго залишатися непоміченою.

Середина 1960-х рр. виявилася несприятливою для розвитку українського опозиційного руху. Ще в останні роки перебування М. Хрущова на посаді Першого секретаря ЦК КПРС суспільно-політична ситуація в СРСР почала погіршуватися. Власне, це ініціатор «відлиги» «реформував» КДБ, що став справжньою політичною поліцією [521, с. 72]. Сумнівні новації продовжив брежнєвський неосталіністський режим, який, поширившись в УРСР, заперечив інтелектуальні здобутки попереднього періоду. Незважаючи на те, що ЦК КПУ очолював зовні лояльний до українців Петро Шелест, за його секретарювання в республіці здійснено дві масштабні хвилі репресій. Тоді як УНФ переживав пік діяльності, наприкінці серпня – на початку вересня 1965 р., відбулися арешти найпомітніших представників українського політичного опору та шістдесятників [313; 372]. Або ці події відвернули увагу КДБ від «уенефівців», або вони добре конспірувалися, але ще півтора року залишалися на волі.

Перші стеження за учасниками УНФ розпочалися в липні 1966 р. і означили відлік завершального етапу його історії. Масові затримання відбулися навесні наступного року. Згодом із цього приводу Д. Квецко висловив розчарування [198, с. 9]. Адже розгром угруповання стався за рік до подій «Празької весни». Якби УНФ проіснував до того часу, можливо дії його учасників розвивалися би по-іншому й інакше склалися б їх долі.

24 березня 1967 р. о 19⁰⁰ год. заарештували З. Красівського [23, арк. 17] (додаток М). Одразу проведено обшук його помешкання, а через три дні видано постанову про взяття під варту [23, арк. 19]. 3 квітня 1967 р. йому висунули попереднє обвинувачення згідно зі ст. 62, ч. 1 КК УРСР [23, арк. 104]. Спочатку, відповідно до місця його проживання і розслідування діяльності Львівської гілки УНФ, слідство вело управління КДБ при Раді Міністрів УРСР у Львівській, а з початку серпня – в Івано-Франківській області. Допити почалися з дня арешту. Впродовж п'яти місяців він витримав понад 45 бесід зі слідчими, кожна з яких тривала від 1,5 до 8 год., що склало понад 220 год.

загалом (додаток М). До цього треба додати очні ставки, слідчі експерименти, медичні огляди тощо [23]. Заарештований, фактично, не мав жодного дня, вільного від «спілкування» з КДБ.

Тут доречно зробити примітку. В ході слідства працівниками КДБ зібрано кілька анкет та висновок судово-психіатричної експертизи З. Красівського (додаток М). Анкети містять опис його зовнішнього вигляду, де зазначено, що він був середнього (165–170 см) зросту, мав чорне із сивиною волосся, карі очі та шрам на верхній губі [23, арк. 22 зв.]. Висновок експертизи підтверджує анкетні дані [27, арк. 162–166], крім того вказує, що арештований вирізнявся доброю пам'яттю, інтелектом, логічним, послідовним мисленням, адекватністю [27, арк. 165–166]. Наведені судово-медичні результати є важливими для подальшого розуміння суті дій та згубності впливу репресивних органів на стан здоров'я тих, хто потрапляв у лещата системи.

Кримінальна справа щодо УНФ не містить фактів недостойної поведінки З. Красівського в ході проведення слідства. Приміром, В. Кулинин згадував: «Я, Красівський, Лесів і Ткач Степан сиділи разом в Івано-Франківську в 99-й камері. Що мені сильно сподобалося – це поведінка Красівського Зиновія. <...> Він не був зломлений, ще й нас переконував, щоб ми не падали духом, що все воно буде добре. І скільки йому не зробили зла – він ні на кого зла не тримав. Це <...> була свята людина...» [331]. Необхідно зауважити, що на перших десяти допитах він узагалі заперечував існування УНФ, його самвидав, знайомства з учасниками організації та їх показання [23, арк. 69–107]. Хоча Д. Квецко й звинувачував побратима в розкритті бункера [394, с. 36], у тому епізоді не все так однозначно. З аналізу протоколів допитів видно, що він дав покази тоді, коли усвідомив: з якихось джерел слідчі вже знали про схрон і його місцезнаходження, а тому відпирання є марними, безглуздими й лише погіршать становище. Інші його «щиросердні покаяння» були такими, як у всіх.

Зважаючи на те, що дружина і діти теж могли переслідуватися, можна дивуватися стійкості характеру заарештованого. Йому вдалося відмежувати Стефанію від участі в УНФ. Обоє всіляко заперечували будь-яку її дотичність

до підпілля [23, арк. 196; 24, арк. 109–125]. (Пізніше Д. Квецко згадував, що це вона доправила до Москви «Меморандум» [394, с. 34; 198, с. 10].) Взагалі, від часу одруження, існування УНФ, слідства, суду й перших років перебування в тюрмі С. Красівська виявляла підтримку, надавала допомогу чоловікові.

Навіть під пресом слідчої машини він не зрікався своїх переконань і не заперечував антирадянських дій, що демонструє один із епізодів. 6–7 липня 1967 р. Львівський обласний суд розглядав справу про обвинувачення Г. Прокоповича [441, с. 348]. Скориставшись словом свідка, З. Красівський заявив: «Я був твердо переконаний, що треба вести боротьбу з радянською владою. <...> Методом активізації антирадянських елементів в Україні, розповсюдженням антирадянської літератури ми думали повалити радянську владу і таким чином організувати Самостійну Україну з своєю етнографічною територією, незалежною від Росії» [532, с. 32]. Його незламність і значна роль в УНФ підтверджені ще й тим, що постановою від 2 серпня 1967 р. матеріали у «відношенні З. М. Красівського» виділені в окреме «переведення» [23, арк. 4]. 11 серпня 1967 р. йому висунули нове обвинувачення [23, арк. 417–422], згідно з яким він притягувався до відповідальності за ст.ст. 56, ч. 1 і 64 КК УРСР [23, арк. 422]. Як видно, попередні статті змінювалися на жорсткіші, що спростовує будь-яку ймовірність співпраці (яку йому згодом закидали [199, с. 10]) з КДБ.

21 серпня 1967 р. у кримінальній справі стосовно УНФ оголошено загальний обвинувальний висновок, який 12 вересня 1967 р. затверджено і направлено до Верховного Суду УРСР [28, арк. 108–180]. Виїзне засідання, що тривало в м. Івано-Франківськ одинадцять днів, завершилося 27 листопада. Суд констатував: Д. Квецко і З. Красівський «вчинили особливо небезпечний державний злочин»; «підсудні були організаторами <...> створення ворожої антирадянської організації» [587, с. 398; 497]. Сторона обвинувачення мала намір призначити організаторам смертну кару. Однак, врахувавши «визнання вини і розкаяння», суд визначив міру покарання: «...Красівському Зіновію Михайловичу 12 (дванадцять) років позбавлення волі, з відбуттям перших 5 (п'ять) років у тюрмі, а решти 7 (сім) років у виправно-трудоцій колонії

суворого режиму, з конфіскацією всього особистого йому майна, з засланням на 5 (п'ять) років» [587, с. 399]. У термін покарання зараховувалося попереднє утримання під вартою з 24 березня 1967 р. Це рішення виявилось другим (після Д. Квечка) за суворістю в справі УНФ.

Вирок Верховного Суду УРСР завершив літопис підпільної структури. Аж у роки незалежності України зринули факти й епізоди, що допомагають підтвердити або уточнити місце і роль З. Красівського в УНФ.

По-перше, висувалася гіпотеза залучення до кола організаторів УНФ М. Меленя. В одній зі статей Ю. Зайцев пише про те, що в серпні 1963 р. Д. Квечко і Б. Равлюк запропонували створити УНФ «колишнім політв'язням М. Меленю і З. Красівському» [532, с. 27]. Його думку розвиває Єлисавета Святківська: «Ініціаторами створення УНФ були З. Красівський та М. Мелень» [457, с. 23]. Вона ж зазначає: «Назву й кліше видання запропонував М. Мелень, а <...> «Український Національний Фронт» – Д. Квечко. <...> Журнал редагував М. Мелень» [457, с. 24]. Виходячи із цих тверджень, дуумвірат засновників УНФ мав би перетворюватися в тріумвірат. Проте матеріали кримінальної справи не містять доказів подібних версій, їх не підкріплювали ні Д. Квечко [202, с. 6], ні сам М. Мелень [587, с. 619]. Очевидно, такі факти або ретельно приховували, або їх не було. Отож, ініціатива і підготовка УНФ все-таки здійснювалася Д. Квечком і З. Красівським двоосібно.

По-друге, після відкриття вільного доступу до ГДА СБУ виявилися нові факти, які стосуються З. Красівського. Очевидно, у КДБ підозрювали, що в слідстві їм не вдалося зібрати всієї інформації, тому продовжували «розробляти» активістів організації [1, арк. 251–253]. Звідкись «кадебешникам» стало відомо про архів УНФ, який формувався керівниками і був завчасно прихований. Аж до 1971 р. вони намагалися вивідати сховок. Того року вкотре допитано М. Меленя та його двоюрідного брата Богдана Чернихівського, який проговорився, що за дорученням З. Красівського заховав деякі документи. 19 березня 1971 р. оперативно-слідча група КДБ відкрила тайник, де знайдено десятилітрову банку, яка вміщувала 22 примірники «Волі і Батьківщини» (у

тому числі 16 – первинних), три учнівські зошити з текстами антирадянського спрямування та дві «оунівські брошури» [1, арк. 253]. Ця знахідка ще раз продемонструвала, які функції виконував З. Красівський у підпільній структурі.

По-третє, в роки «перебудови» Д. Квецко почав змінювати оцінки постаті З. Красівського та його значення в УНФ. Спочатку в розмовах, дописах він підкреслював: «Пан Красівський для УНФ виявився <...> цінною особистістю. Людина надзвичайно впевнена, авторитетна, здібна, з великим життєвим досвідом, літературним хистом, товариська, з тонким українським гумором – він швидко дав УНФ життєрадісний оптимізм...» [194, с. 11]. Визнаючи жертівність побратима, він наділяв його епітетами найвищої якості: «Все, до чого торкався, ставало гарним» [311, с. 157]; «усе мав, усього достарався, доробився і знав: усе полетить прахом, вітром, а залишиться лише <...> героїчний чин та довголітні муки. <...> Коли вже <...> писав свої знамениті «Невольницькі плачі» – писав їх не зігнутий чи зламаний ворогом невірник, а гордий і відважний борець, готовий і життя покласти на <...> вівтар Нації» [395, с. 16]. Попри певну емоційність, такі твердження є позитивними. Однак пізніше з'явилися інші характеристики від Д. Квецка. Деякі з них навіть зводилися до образ: «...Низенький, опецькуватий чоловічок непоказливий на вид (закінчення прикметників змінено для узгодження слів. – В. О.) із запобігливою посмішкою на лиці, що засвідчувала його пристосовницький до обставин життя характер» [204, с. 2]. Такі інвективи на адресу товариша, з яким спільно ділили ризики, є несправедливими.

Причини зміни оцінок довгий час залишалися незрозумілими. Однією з них є та, що Д. Квецка не влаштував винесений товаришеві судовий вирок, котрий за наявності рецидиву мав би бути суворішим [201, с. 4–5; 204, с. 2]. А тому припускалася можливість співпраці з КДБ. Проте, беручи до уваги ступінь жертівності, дії З. Красівського в УНФ, вирок суду, цей висновок не можна вважати логічним.

Правдоподібнішою видається причина, що полягала в розбіжності релігійних переконань обох керівників УНФ. Адже Д. Квецко підтримував

Українську автокефальну православну церкву, а З. Красівський – УГКЦ [132, с. 43–44]. Як відомо з історії, релігійні протиріччя можуть слугувати мотивом ворожнечі між людьми. Це припущення підтверджується цитатами із редактованого Д. Квецком часопису «Альтернатива» («...українцям <...> потрібна національна церква, такою <...> є Українська Автокефальна Православна Церква» [194, с. 7]; «тепер наплодилось так багато в Галичині «греків» і «гречок» (греко-католиків. – *В. О.*), ганьба їм всім» [200, с. 8]), розповідями співавторів «Історії Витвиці» («він (Д. Квецко. – *В. О.*) назвав українського націоналіста (З. Красівського. – *В. О.*) мало що не зрадником українського народу, бо він (займенник узгоджено. – *В. О.*) стоїть за Українську Греко-Католицьку Церкву» [132, с. 43–44]). Такі вислови доводять, що Д. Квецко неприхильно ставився до віруючих інших конфесій і на підставі цього вдавався до критики їх вчинків. А тому його оціночні судження про побратима слід сприймати як безпідставні.

Аналізуючи й узагальнюючи факти участі З. Красівського в УНФ, можна зробити висновок про ключову роль, яку він відіграв у визначенні стратегічних (теоретичних) напрямів та реалізації тактичних (практичних) дій на різних етапах існування угруповання.

На підготовчому етапі він підтримав ініціативу та задуми Д. Квецка щодо створення націоналістичної нелегальної групи; уклав її базисний документ – «Тактику», на основі якої розроблено статут і програму організації; написав антирадянську збірку віршів «Месник», а також реалізував необхідні технічні заходи, що уможливили започаткування УНФ.

На основному етапі він виступав співочільником двоособового Центрального проводу УНФ; став автором кількох статей, редактором, коректором друкованого органу – «Волі і Батьківщини»; координував дії Львівських груп підпільної структури, здійснював зв'язок між її Львівською та Івано-Франківською гілками; проводив технічну і видавничу роботу та її забезпечення; виконував агітаційно-пропагандистські обов'язки; формував архів, а також намагався вирішувати фінансово-господарські проблеми УНФ.

На завершальному етапі З. Красівський кваліфікувався як один із головних звинувачених; гідно поведився в ході слідства та судових процесів; отримав другу за суворістю міру покарання, що ще раз підтверджує його важливе місце і впливову роль в організації. Запозичені ним конспіраційні прийоми ОУН(б) та УПА дали змогу уникнути гонінь багатьом членам та симпатикам УНФ.

Фронт утворився у складних історичних умовах дебюту «застою». Як зазначав Д. Квецко, «він виник як рішучий протест патріотів поневоленого народу на тому місці, де ще недавно лилась кров борців за Самостійну Україну» [191, с. 2]. Він, незважаючи на нетривале існування, виявився наймасштабнішою підпільною організацією націоналістичного спрямування середини 1960-х рр. в УРСР.

3.2 Спротив тоталітарній системі в умовах позбавлення волі

У добу «застою» союзне керівництво повернулося до сталінських прийомів упокорення інакомислячих тюрмами і колоніями переважно суворого режиму, спецпсихлікарнями або психлікарнями. Але ті установи не «виправляли» політв'язнів, навпаки – це вони, непокірні (серед яких З. Красівський) міняли усталені порядки, обстоюючи себе і хитаючи підвалини тоталітаризму.

Про післясудові перипетії відправлення З. Красівського з Івано-Франківська до місця ув'язнення фігурують різні дані. У книзі «Владимирський централ» він записав: «Привезли мене, Квецка Дмитра і Дяка Михайла після Івано-Франківської розправи Верховного суду до Владимирської в'язниці десь у листопаді 1977 року (правильно «1967 року». – В. О.)» [218, с. 15]. Із його листа до дружини Стефанії, який містить дату «2 січня 1968 р.» і підпис «Львів», зрозуміло, що впродовж кінця листопада – грудня 1967 р. засудженого утримували у Львові [134, с. 3]. Цей факт підтверджується в наступному його листі – від 30 січня 1968 р., де вказано, що після суду він писав зі Львова та

Харкова [134, с. 4]. У кінці тексту зроблений підпис «г. Владимир» [134, с. 4]. Такий маршрут переміщень підтверджував Д. Квецко: «Тоді нас узяли на етап. Так що ми Новий рік зустрічали на львівській пересилці, а Різдво – на харківській. <...> Різдво нас в Харкові застало, то ми колядували. <...> А по тому привезли нас у Володимирську тюрму, розкинули по камерах» [326]. Вочевидь, із судової зали З. Красівського етапували до Львова, а потім через Харківську пересильну в'язницю – до м. Владимир (РРФСР). Бо, як значиться в його черговому листі до дружини від 1 лютого 1968 р., «в кінці січня» [134, с. 4–5] 1968 р. він прибув у сумнозвісний Владимирський централ (адреса: 600020, г. Владимир, ГСП учр. ОД-1 СТ-2) [154]. Таким чином, можна стверджувати: з кінця січня 1968 р. для нього розпочався чотирирічний період відбування покарання у Владимирі.

Тоді режим тюрми вирізнявся суворістю. З відстані літ З. Красівський детально описав розпорядок в'язнів: «Мене помістили в 94-у камеру 1-го корпусу. Весь корпус, всі 103 камери, переважно на п'ять чоловік (по 12 кв. м), було заповнено кримінальниками-рецидивістами. <...> Окремі камери, тупикові, одиночні, т. зв. «тройники» (тут і далі – особливості лексики збережено. – В. О.) <...> адміністрація заселяла політв'язнями. <...> В них, за винятком 94-ї, не було ні водогону, ні унітазів. Були бляшані параші і величезна для в'язнів невигода відвідування тільки два рази на добу туалету. У 94-й камері чотири метри довгою і метр шістдесят широкою – двоє залізних прутяних нарів внизу по боках й одні гніздом посеред стіни. <...> Підйом о 6-й. <...> Тиша на прогулянці чи деінде. <...> За цілий день до 22. 00 <...> не вільно прилягти на нари. За всяке порушення позбавляли на місяць права закуповувати в ларьку продукти (на 2 крб. 50 коп.), саджали в карцер...» [218, с. 15–16]. Побутові незручності погіршувалися низькокалорійним раціоном.

Обмежувалися контакти із сім'єю та зовнішнім світом. «Маю право одержувати з волі одну посилку вагою 5 (п'ять) кілограмів (не більше) раз на 6 місяців, грошові переводи <...> бандеролі з газетами, журналами і книжками і листи. <...> Я маю право писати одного листа на місяць 5–6 числа. <...> Мені

по закону належиться побачення раз на пів року 30 хв.» [134, с. 4], – інформував З. Красівський дружину. Однак про «нюанси» листування зазначав: «Дуже прошу Тебе, став на кожному <...> порядковий номер <...> щоб я знав, що всі вони до мене доходять» [134, с. 6]. Невдовзі обсяг одного листа обмежили чотирма сторінками [134, с. 11], а декотрі приходилося писати російською, щоби пришвидшити їх доставку [134, с. 26–27, 30–33].

За будь-які порушення режиму належали покарання: урізання пайка; позбавлення посилок, доступу до продкіоску; поміщення в одиночну камеру, карцер [216; 218]. Практикувалися допити, обшуки, ніколи й нікуди не зникав «супровід» КДБ у вигляді проведення «профілактичних» співбесід [479, с. 234], схиляння «на змову з советською владою» [218, с. 22], розігрування провокацій. Попри все, такі порядки ув'язнений визнавав «нормальними» [134, с. 4]. Як засвідчать подальші події, З. Красівський пристосувався до тієї дійсності. Більше того, він незабаром продовжив антирежимний опір, але в адаптованих до неволі формах.

Тюремні порядки мали непоправний негативний вплив на здоров'я З. Красівського. Він хворів на алергію, тому не вживав страв з цибулею: «Моєю бідою були завжди, а тут особливо, мої алергени: цибуля і планктон. Ніякої страви з цибулею, а нею приправляли і бурду, і каші, і навіть ту ріденьку бульбицю, яку інколи давали. І чим більше слабнув мій організм, реакція <...> зростала» [218, с. 27]. Зрозуміло, що тюремна адміністрація не зважала на природні потреби в'язнів, і перші місяці він намагався всіляко полегшити своє існування: «Найперше треба було привчити всіх, і особливо тюремний медперсонал, що я людина хвора. <...> Основною моєю метою <...> було домогтися права прилягти час від часу на нари. <...> Лежати мені дозволила <...> головний лікар тюрми. До обіду. Про це щодня робився відповідний запис. <...> Потім, як я утвердив себе в хворобі, то такий запис робили раз на місяць» [218, с. 16–17]. Та навіть така «перевага» не посприяла покращенню чи, хоча би, стабілізуванню його здоров'я. «Постійною моєю вагою були 52 кг чи в тих межах. <...> Мене обкидувало прищами, і медицина

рятувала мене уколами. <...> Почастішали приступи стенокардії, хронічний гастрит додав до себе виразку шлунку, дав себе чути пошкоджений у шахті хребет, знову почав налягати на ліву ногу. Я помножив собою число і чергу за посудиною на воду з марганцівкою для хворих на геморой. Від тюремного сажуху і махоркового диму боліла голова», – писав він у «Владимирському централі» [218, с. 27].

Завдяки сприянню дружини в липні 1969 р. і пізніше хворого неодноразово поміщали до тюремної лікарні, що, однак, не змінювало його стану [134, с. 33]. У листі від 15 травня 1970 р. він констатував: «...Встановили в мене підвищений тиск крові, відновлення паралічу <...> і авітаміноз. У мене хелетаються зуби, тече кров з ясен, а по ногах повикидало такі малесенькі червоні плямки, якби блохи чи мурашки покусали. Ну і кровотечі. <...> Безсонниця, головокружіння, потемніння в очах...» [134, с. 70]. Незважаючи на хвороби, він намагався підтримувати тонус організму. Фіззарядка на свіжому повітрі; стоїчне сприйняття дійсності; гармонія в стосунках зі співкамерниками; відчуття розуміння і підтримки з боку сім'ї та родини – це основні складові, котрі допомагали З. Красівському терпіти тюремні випробування.

Сім'я – мікросередовище, яке стало визначальним для утримання його моральної рівноваги, принаймні, в перші роки позбавлення волі. Листування з домашніми не лиш урізноманітнювало тюремні будні, але й слугувало нерозривним зв'язком із зовнішнім світом [134; 139–141; 225]. Упродовж 1968 – першої половини 1969 рр. кореспонденція між Зіновієм і Стефанією велася доволі жваво. Скажімо, за січень – квітень 1968 р. він отримав від дружини 21 лист [134, с. 11], за травень – 15 [134, с. 13], червень – липень – 23 [134, с. 18]. Обрахунки показують: йому щомісяця приходило близько десяти листів від «любої Стефці» [134]. У них мовилося про ситуацію на батьківщині; сімейні та родинні стосунки; побутові справи, зокрема щодо облаштування дому; в'язничні будні і їх полегшення. Ці ж питання порушувалися в його відповідях [134; 225]. Листи З. Красівського до коханої – цікаві пам'ятки епістолярного жанру (додаток Н), що очікують фахового літературознавчого вивчення.

Його послання додому розкривають складність протиріч між суспільними й особистими пріоритетами, між ним і Стефанією. Вона, як більшість жінок, ставила на перше місце очікування затишку й добробуту, безпеки та майбуття дітей. Перебування чоловіка в неволі не сприяло реалізації тих очікувань. Тому стосунки між ними поступово нівелювалися. З іншої сторони, в З. Красівського суспільне переважало над особистим. Із цього приводу Л. Лук'яненко зауважує: «Зійшлися в герці дві стихії: згусток нервів борця супроти імперії і згусток бажань жіночого єства заради сімейного вогнища. Ясно, що перша стихія мала перемогти, бо походить від високого...» [299, с. 214]. А крім того, зміцненню сім'ї не сприяли час і відстань.

Вдома не сприймалася тюремна реальність, а в тюрмі – домашня, притуплювалися почуття. Розходження в поглядах перейшли в дисгармонію у листуванні. У листі від 29 жовтня 1969 р. З. Красівський уперше написав речення докору: «Мені не сподобалося те, що ти себе відсепарувала (відмежувала. – В. О.) від мене в тій <...> справі, за яку я сиджу...» [134, с. 38]. Проте вже в наступному йшли слова виправдання: «Я себе чую дійсно зайвим у Твоєму житті... <...> Я хіба не хотів би, щоби в мене було так як у людей?» [134, с. 38]. І хоч надалі взаємини наладилися, мир виявився нетривалим і непостійним.

Перебуваючи поза сім'єю, З. Красівський переймався відчуттями провини, чоловічої нереалізованості, нерозуміння, нерозділеності його суспільної позиції. Зворотні відчуття виринали в протилежній половині. Це яскраво проявилось в день одного з останніх їх побачень: «Вона розповідає, як їй самій без чоловіка важко, як вона часто згадує про нього, і просить не вператися владі...» [299, с. 213]. На що чоловік відповів: «Кохана, я не сам. Зі мною Україна. Я міг би сам упасти в смердюче провалля ганьби, але не можу тягнути в провалля Україну. Вона має бути чистою, бо її чистий образ гріє мою душу, і душі моїх побратимів-співкамерників, і тисячі тих, хто помер за неї і хто продовжує боротися» [299, с. 213]. У результаті, вибір місії служіння Україні привів до моральної втрати: наближав час руйнування взаємин.

Незгоди з дружиною не перешкождали З. Красівському виконувати батьківський обов'язок. Він завжди переймався клопотами синів: їх навчанням, повсякденням, ставленням до матері, себе й оточення, а особливо – вихованням [134; 137–138]. Оскільки воно здійснювалося в прорадянському дусі, то викликало стале вітцівське невдоволення. У звертанні до сина Мирослава він писав такі слова: «Що ж до твоїх книжок, що Ти прочитав, то я не в захопленні, а навпаки – у великій зажурі. То не те, що допоможе Тобі стати людиною і патріотом» [134, с. 55]. Одразу ж пропонував поради: «Більше сам книжок у бібліотечці вашій не бери, а бери тільки ті, які я Тобі буду радити. <...> Ось на перший початок: Іван Франко: Захар Беркут; М. Гоголь: Тарас Бульба; А. Чайковський: На уходах; Д. Мордовець: Сагайдачний» [134, с. 55]. А далі, в наступному листі, наставляв: «Зрозумієш Ти тепер, що таке Батьківщина, що таке Україна і який у тебе супроти неї обов'язок, то менше потім буде вагань і сумнівів. <...> Бо людина лише тоді стає на висоті свого покликання, коли вона <...> усвідомить свій обов'язок відносно рідних, оточення і народу...» [134, с. 66]. У листі до Стефанії від 8 лютого 1970 р. він чітко визначав напрями формування світогляду своїх дітей: «Хоч би Тобі вдалося передати їм традиції наші, національну гордість, любов до свого» [134, с. 57]. Загалом, прагнення виплекати в дітей патріотичні почуття простежуються у всіх його посланнях. Він навчив синів епістолярних правил, і Мирослав та Ярослав писали зворушливі відповіді [143–144; 147–150; 152–153].

Маючи достатньо «вільного часу», З. Красівський не припиняв займатися самоосвітою, духовно вдосконалюватися. В'язням дозволяли передплачувати періодичні видання: радянські, з країн соцтабору, а також цензуровану літературу. Працювала тюремна бібліотека. Як згадував М. Горинь: «...Коли я побачив у списку, що там є (<...> сторінок на 500 – список літератури <...>), то я зрозумів, що потрапив у дуже солідний гуманітарний університет» [282, с. 63]. Для Зіновія ж та книгозбірня виявилася «дуже бідна», бо «українських книжок зовсім нема» [134, с. 13]. Тим не менш, перелік того, що він читав, вражаючий: «з бібліотеки <...> історичні повісті і романи» [134, с. 9];

українські та союзні газети й журнали – «Україна» [134, с. 4], «Літературна Україна», «За рубезом» (тут і подібне – рос. мовою. – В. О.) [134, с. 6], «Дніпро», «Вітчизна», «Всесвіт» [134, с. 9], «Иностранная литература», «Международная жизнь», «Литературная газета» [134, с. 20], «Известия», «Новое время» [134, с. 23], «Крокодил», «Журналист» [134, с. 31], «Новый мир», «Жовтень» [134, с. 59]; чеська газета «Руде право»; польські – «Трибуна люду», «Жице літерацьке», «Перспектива» [134, с. 31, 40]; югославська – «Борба» [134, с. 33]; українських громад Польщі – «Наше слово», «Український календар» [134, с. 29]; періодика з НДР [134, с. 20] тощо. Також він мав нагоду знайомитися з новинами вітчизняної літератури, оскільки дружини політв'язнів надсилали переписані від руки твори Івана Драча, Миколи Вінграновського, Олександра Олеся [134, с. 60], а ще «відкрилася можливість виписувати «Книга-поштою» літературу» [134, с. 59].

Деколи приходили бандеролі книг з-за кордону. З того приводу в листі до Стефанії від 18 березня 1970 р. він зазначав: «...Я не відчуваю голоду на періодику чи книжки. І журналів, і книжок кожен день приходять цілий паунок» [134, с. 60]. До всього просив відправляти йому газетні вирізки, географічні карти [134, с. 13], «підручник німецької мови для вузів та німецько-український-російський словник» [134, с. 6–7], бо захопився вивченням іноземних мов. За спогадами Л. Лук'яненка: «Красівський мав горизонтальний блокнот, в якому писав слова англійські, німецькі і ще якісь...» [600, с. 1244]. Таким чином, доступ до друкованого слова став для З. Красівського можливістю щодня підвищувати інтелектуальний рівень, поглиблювати здобуті раніше знання і розвивати кругозір.

Справжніми життєвими університетами для нього виявилися нетривалі, часом випадкові, зустрічі й спілкування з найвідомішими «в'язнями сумління», перш за все, особистостями українського національно-визвольного руху. Впродовж тюремного терміну доля зводила його з Дарією Гусяк, Галиною Дидик, Катериною Зарицькою, Святославом Караванським, Йосипом Терелею, Валентином Морозом [216], М. Горинем [282], І. Кандибою [325],

В. Кулининим [331], Я. Лесівим [295–296], Л. Лук'яненком [299–300], М. Луциком [332], М. Масютком [216] і багатьма іншими. Вони бачилися та спілкувалися за різних обставин: під час спільного «проживання» в камерах (їх раз у раз «перетасовували». – *В. О.*), в коридорних переходах, на прогулянках, «переговорювалися» «морзянкою» чи по-іншому, працювала таємна внутрішньотюремна пошта тощо.

Уперше зустрівшись, знайомилися, далі товаришували, обмінювалися досвідом боротьби, планували поточні та подальші дії. Постійно обговорювали будь-які питання тогочасної дійсності. Як згадував З. Красівський: «Дискусії наші на найрізноманітніші теми були прекрасними імпровізаціями і ніби феєрверками інтелектів. Частенько гриміли громи й кресали блискавиці, але взаємоповага і толеранція у нас були <...> великими» [218, с. 34–35]. Саме йому, в разі загострень, найчастіше вдавалося регулювати «температуру розмови». Як відзначає Л. Лук'яненко: «У цей момент втручався Красівський і остуджував нас. <...> Його доброта й інтелігентна толерантність рятували» [299, с. 222; 300, с. 431–443]. Натомість, бесіди збагачували його «культурними, політичними й духовними надбаннями тих непересічних людей» [218, с. 34]. У ході міжособистісної взаємодії виношувалися плани опору тоталітарній системі, як на локальному – тюремному, так і на всеукраїнському рівнях.

Проявлені такого роду «пасивні» дії стали передумовою до розгортання «активного» чину З. Красівського. Тривалі «скніння» «за вивченням мов, студіюванням філософії, історії, літератури» [218, с. 27], листування з рідними не вдовольняли його прагнень щодо прикладного втілення своїх поглядів. Тому, найперше, він розпочав просвітницьку роботу поміж політв'язнями, розповідаючи їм історію поневолення українців, «нашпиговував своїми націоналістичними переконаннями» [218, с. 20]. Подібної тематики бесіди велися з росіянами, євреями, казахами [216; 218], представниками інших націй. У багатьох випадках він ставав єдиним джерелом, звідки опозиціонери з республік СРСР дізнавалися про особливості російсько-українських взаємин, сутність українського питання і визвольного руху другої половини ХХ ст.

Він брав активну участь у численних акціях протесту, що організовувалися у в'язниці. Часто практикувалися голодування: індивідуальні або колективні. Влітку 1969 р. відбулося одне з резонансних, яке стало відповіддю на погіршення якості (отруєння) їжі [218, с. 33–34; 495]. Власне, З. Красівський виступив співініціатором події, а за декотрими даними – співавтором звинувачувального протесту в Організацію Об'єднаних Націй (далі – ООН) [314, с. 141–144]. Хоча, за спогадами М. Гориня, І. Кандиби і Л. Лук'яненка, він тексту не писав і не підписував [282, с. 59–62; 325; 299, с. 177–180], факт подальших репресій з боку тюремного начальства підтверджував його першорядність у тому епізоді.

У грудні 1970 р. він долучався до «традиційних» колективних голодувань «з нагоди» прийняття Конституції СРСР (5 грудня) і ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН Загальної декларації прав людини (10 грудня) [121, с. 95; 218, с. 34, 40, 45; 314, с. 751; 498]. Відмови від їжі були й індивідуальними. Пізніше він іронічно описував: «...Дуже легко голодували з різних приводів» [218, с. 31]. Незважаючи на те, що такі вчинки шкодили здоров'ю, вони виявлялися ефективним засобом в обороні прав, бо викликали реакцію вищого пенітенціарного та партійного керівництва, світової громадськості.

Перебування в тюрмі не позбавляло політв'язнів постійної «опіки» КДБ. Не був винятком і З. Красівський. Його «спілкування» з працівниками цієї структури завжди закінчувалися не на користь останньої. Комітет вимагав співпраці, на що невільник за жодних умов не погоджувався. Для прикладу варто згадати типовий епізод, що відбувся в 1969 р. З управління КДБ в Івано-Франківській області прибув оперативник, який «переконливо» пропонував «роззброїтися і піти на змову з советською владою» [218, с. 22]. В'язень рішуче відкинув пропозицію, при тому висловивши різкі звинувачення на адресу репресивних органів: «...Ваші руки обагрені кров'ю моїх братів і сестер. Це ви нівечили невинних, вивозили на явну загибель у Сибір старих, малих і беззахисних...» [218, с. 22]. Аналогічним результатом завершувалися співбесіди з капітаном КДБ Миколою Обрубівим, який наглядав за поведінкою

«політичних» у тюрмі [299, с. 173]. Невдалою також виявилася спроба звинуватити З. Красівського у відправленні на волю написаного ним «якогось програмного документа» та поширенні його у «двох українських вузах» [120, с. 187; 479, с. 234]. Він не піддавався на сумнівні пропозиції та провокації, адже угодовство суперечило його життєвим принципам.

Неабиякої мужності вимагало подання заяв, звернень, скарг, протестів на неправомірні дії тюремного керівництва. Як колективно, так і власноруч З. Красівський писав документи, де домагався послаблення розпорядку, покращення якості «послуг» корпоративної медицини та ін. Згодом він зазначав: «...Змагалися, хто більш різкіше напише протести советській владі» [218, с. 31–32]. Проте в'язень відмовився писати заяву про свій перевід на «легший» режим, що мав право робити кожен після відбуття половини терміну покарання [218, с. 30]. Навіть попри те, що це не «віталосся», він не міг поступити по-іншому, «бо для цього треба перейти через такі моральні рогацьки, через які неможливо зберегти людську гідність» [134, с. 56]. Отож, він не прийняв подачок влади, а намірився відбутися весь винесений судом вирок і при цьому продовжував опиратися системі.

Найвищим проявом української націоналістичної діяльності З. Красівського в умовах уярмлення стала віршована збірка «Невольницькі плачі». Уже в роки незалежності, оцінюючи значущість її поезій, редактор «Заграви» Микола Магас наголошував: «Вони містили в собі століття національної історії, стали одкровенням, викликали лють у кривавих правителів та їх яничарів» [186]. Як зазначалося, до поетичного слова З. Красівський вдавався й раніше, але лише в неволі воно набуло довершеності, особливої виражальної символіки. Мотивуючи свій поклик, він наголошував: «Я став писати вірші. <...> Я захотів, я намірився перетопити тюремні страждання в слово і працював, не знаючи спокою ні вдень, ні вночі» [218, с. 27].

Перші вірші він почав творити, очевидно, невдовзі після прибуття до Володимира: «У 1968 році я прочитав дещо Караванському» [218, с. 27]. Надалі віршування зайняло увесь вільний час. Як згадував А. Радигін: «Ходить по

камері цей втомлений мужчина, творить по ночах гіркі і гнівні вірші. Гнівні – про ворогів і зрадників своєї батьківщини, гіркі – про свої особисті втрати» [307, с. 42]. Найавторитетнішими критиками для автора виступили співкамерники С. Караванський, М. Масютко, М. Луцик, І. Кандиба, Л. Лук'яненко, а особливо – М. Горинь. Згодом він докладно описував той процес: «Забираюся з Михайлом (Горинем) на верхні нари і <...> видихаю тих кілька десятків віршів. Михайло не приховує свого схвалення <...> і тут же бере олівець й сторінка за сторінкою починає мене різати. <...> Із гіркотою, з болем <...> я <...> таки признав рацію критики. І взявся за роботу <...> аж доки не вдавалося...» [218, с. 33].

Поетичні рядки спочатку презентувалися індивідуально, а надалі читалися в камері перед усіма. Тоді ж виникла ідея переписати їх у саморобні книжечки, щоб зберегти і, за можливості, донести на волю: «Ми всі четверо (Л. Лук'яненко, М. Горинь, І. Кандиба, З. Красівський. – В. О.) старанно переписали собі і тайнописом, і в зошити всю збірку» [136; 218, с. 38] (додаток Н). Невдовзі «Невольницькі плачі» поширилися між товаришами, розійшлися тюрмами й колоніями [299, с. 270], перетнули кордон та потрапили в руки зацікавленого читача.

У травні 1977 р. часопис «Вісник» надрукував вірш «Думи» [43, с. 11]. Наступного року мюнхенське видавництво «Шлях перемоги» випустило книгу «Поезія з-за колючих дротів», де вміщено добірку поезій З. Красівського [241; 474]. Згодом його римовані рядки заповнили видання української діаспори [227; 238] і посіли гідне місце в антології вітчизняної націоналістичної літератури, позаяк виявилися втіленням душі і духу поневоленої нації.

Способи тиражування і розповсюдження збірки вирізнялися винахідливістю. Один із них детально описує Л. Лук'яненко. Він пригадує: «...Ставав босою ногою на аркуш паперу й легесенько обводив контур ступні. Відступивши на сантиметр-півтора від лінії до середини, записав вірші, обклав газетами з обох боків і склеїв хлібом по краях. Так зробив дві устілки. Вклав їх у капці й ходив доти, доки не припасувалися до ступень, а знизу – до підшов

капців. <...> Потім нібито з потреби змінити старі капці на нові домігся, щоб мене зводив мент на склад до валізки і там залишив ці капці» [299, с. 221]. Згодом із відома родичів устілки «виходили» з в'язниці.

Про не менш вигадливий метод розповідав З. Красівський: «...Коли я переписував вірш начисто, то виривав з «Іноземної літератури» <...> біленькі обкладинки. І між іншими вирізками, газетами та журналами ці обкладинки я перевіз. <...> І я їх (вірші. – *В. О.*) реставрував, поновив. І коли Караванські виїжджали за кордон, я це все перефотографував, уклав ті плівки своїй дружині Олені Антонів у закаблуки босоніжок. Вона поїхала проводити Караванських, і коли вони вже стояли й прощалися, то просто обмінялися взуттям» [236, с. 168–169]. Вірші також опинялися за межами тюрми «традиційним» для в'язнів способом: їх запам'ятовували співкамерники. Вірогідно, подібних прийомів було набагато більше, але вони не розголошувалися, бо за поширення «антирадянських творів» влада карала не менш жорстко, аніж за їх написання.

У Владимирській в'язниці З. Красівський написав твір, що його вважали викликом комуністичній системі. Це – радикальна поема «Тріумф сатани» або, як її ще називали, «Апокаліпсис» чи «Відкриття» [38, арк. 3; 499; 382, с. 127]. Про її зміст можна судити зі спогадів автора: «В 16-ій камері четвертого корпусу я написав «Тріумф Сатани». <...> Першим її вислухав Ігор Огурцов. Він обійняв мене, на його обличчі я прочитав радість і свято... – Десять років вам забезпечені, – каже. І я теж втішився...» [218, с. 41]. Згодом передбачення співкамерника майже справдилося, а «Тріумф сатани» вилучений і не зберігся, бо не поміщений у жодній збірці поезій.

Загалом, до сьогодні залишалися незраними й незрозумілими два епізоди, пов'язані з літературною творчістю З. Красівського в неволі. Перший – стосується тиражування і поширення «Невольницьких плачів», другий – написання історичного роману «Байда».

Факти, що розкривають невідомість першого епізоду, містяться в пам'ятках епістолярію. Виявляється, поет вписував свої вірші в листи, адресовані дружині. Не всі з них діставалися Моршина, бо вилучалися

цензорами. Але, загалом, з 11 листопада 1969 р. по 15 травня 1970 р. в руки Стефанії потрапила 21 поезія [134, с. 39–74] з можливих 59 [134, с. 64]. Надіслано також план укладання збірки та поради щодо її розповсюдження через українські літературні часописи [134, с. 64]. На жаль, таким способом «Невольницькі плачі» у світ не потрапили.

Факти другого епізоду привідкривають таємницю написаного раніше історичного роману «Байда». Вище повідомлялося, що твір конфіскований як речовий доказ у справі УНФ і, ймовірно, знищений [587, с. 387–400]. Проте в листі до дружини від 6 серпня 1970 р. З. Красівський оповідав: «Наскільки легко і прекрасно розвивається сюжет «Байди», що газети не хочеться в руки брати. Сієї ночі за тою «хмільною роботою» світанок мене застукав» [134, с. 80]. Тут мовилося не про однойменний вірш, бо він уже був створений і надісланий до Моршина [134, с. 49–53]. Вочевидь, малася на увазі «робота» над відновленням або продовженням колишнього прозового твору. Хоча подальший шлях нового «Байди» є безвісним, процес його написання ілюструє невідому на сьогодні грань літературної творчості З. Красівського в неволі.

Тим часом ним затурбувалися опозиціонери в СРСР та міжнародна демократична громадськість. Завдяки зверненням українських, єврейських і російських політв'язнів західний світ (найперше, українська діаспора) розгорнув кампанію його захисту [495]. З'явилися публікації з нарисами життя та констатуванням подій його перебування і поведінки в «критій». Перше повідомлення вмістила «Сучасність» у березні [345, с. 202], наступне – «Хроніка» 31 грудня 1969 р. [496] з продовженнями [497–499]. Надалі такі інформаційні замітки стали постійними.

Біографічні довідки про З. Красівського почали друкувати самвидавні журнали в УРСР. Перше число «Українського вісника» в січні 1970 р. опублікувало основні епізоди з його діяльності і вказало владимирське місце ув'язнення [479, с. 104]. Там розміщено згадане звернення до ООН за підписами «Л. Лук'яненко, М. Горинь і З. Красівський» [479, с. 92–95].

Зусилля, докладені побратимами та співчуваючими, не полегшили становища З. Красівського. Навпаки, за деякими даними, наприкінці грудня 1971 р. [499], за іншими – 5 січня 1972 р. [255, с. 539; 273, с. 244; 492, с. 6] проти нього відкрито чергову кримінальну справу № 33 [255, с. 544] за ст. 70, ч. 2 КК РРФСР («антирадянська агітація і пропаганда», аналог ст. 62 КК УРСР. – *В. О.*) [273, с. 244; 499]. (На користь січневої дати свідчить лист о. Я. Лесіва, де записано, що «свій день народження (3 січня. – *В. О.*) я відзначав із Зенком <...> з справжнім тортом тюремним, зробленим з батонів і маргарини» [296, с. 249].) За наслідками її провадження до незламного невідьника вирішили застосувати методи радянської репресивної психіатрії. Аналіз історичних джерел дозволяє розглянути й обґрунтувати різні версії причин зміни міри покарання.

Як відомо, 12 січня 1972 р. в УРСР розпочався новий виток терору влади проти українського опозиційного руху. Ті події отримали назву «генерального погрому» і мали на меті «поставити останню крапку в існуванні <...> опору в Україні» [519, с. 414]. Впродовж року арештовано біля ста відомих діячів, насамперед, національно-визвольної боротьби, які становили найбільшу загрозу для системи [373–374]. Була й інша причина «великого покосу», що полягала в конкуруванні партійних еліт СРСР і УРСР (шукався привід для усунення П. Шелеста). Виконуючи партійні рішення, 16 липня 1971 р. «український» КДБ відкрив щодо опозиціонерів «справу групової розробки «Блок»» [519, с. 410]. Її «об'єктами» визначено 24 особи, кількість яких постійно зростала [519, с. 410, 424]. На сьогодні ще не знайдено документів, що підтверджують наявність прізвища З. Красівського в списку, але, враховуючи контакти з «фігурантами», його не могли оминати оперативні перевірки або «профілактичні» заходи. Саме в такому історичному ракурсі треба сприймати події у Владимирській тюрмі.

Може бути кілька мотивів відкриття кримінальної справи проти З. Красівського. Перший – очевидний – написання, поширення «Невольницьких плачів» і «Тріумфу сатани» (як згадував латвійський опозиціонер Гунар Роде,

«під час обшуку у нього (З. К. – В. О.) знайшли зошит з віршами» [42, арк. 2]). Другий – відмова від послаблення режиму, покаяння, співробітництва з владою. Третій – активний спротив тоталітарній системі в ув'язненні. Четвертий – потрапляння під «генеральний погром» в УРСР у рамках превентивних заходів КДБ. Швидше за все, ці гіпотези треба розглядати вкупі.

Тим не менш, упродовж другої декади січня або в березні 1972 р. З. Красівського «запроторили до психіатричної тюрми» (лікарні. – В. О.) [40, арк. 3–4] при Всесоюзному науково-дослідному інституті загальної і судової психіатрії імені Володимира Сербського для здійснення медичної експертизи. Там він утримувався два–три місяці [40, арк. 3–4]. 2 травня відбулося засідання відповідної комісії під співголовуванням Данила Лунца і Андрія Снежневського, за участі Георгія Морозова [382, с. 127]. «Піддослідний» пізніше повідомив про перебіг та специфіку тієї експертизи: «...Вони мене <...> допитували про мої переконання, про націоналізм, про ідеї української мови, про державу і т. д. <...> І я подивився на ті ситі <...> обличчя. <...> У мені зіграв той бунт, і я їм перечитав <...> «Пересторогу». <...> З такою ненавистю, яка дійсно можлива тільки для чоловіка не дуже нормального...» [236, с. 171]. Як наслідок – діагноз «легка шизофренія» [344, с. 1]. На його основі 20 червня 1972 р. рішенням судової колегії Владимирського обласного суду «хворого» визнали неосудним [126] і спрямували до СПЛ у м. Смоленськ РРФСР (її відкрито в травні 1972 р. на території тамтешньої тюрми під назвою «ИЗ 64/1» [616, с. 97–98] – рос. «виправний заклад». – В. О.).

Довший період щодо місця примусового лікування З. Красівського існувала ще одна версія. Її породили діаспорні видання. В журналі «Сучасність», газеті «Свобода» вказувалося, що він знаходився у СПЛ м. Сичьовка Смоленської області [382, с. 126–127; 385; 500]. Також у замітках зазначалося, що туди він потрапив навесні 1973 року [382, с. 126–127]. Інформація почала ширитися іншими виданнями [65; 241, с. 106], як за кордоном, так і в Україні, і довго сприймалася за істинну.

Та все ж більшість джерел свідчать про його смоленське місцеперебування. Політв'язень Й. Тереля зазначав, що «8 грудня 1972 року я прибув у спецлікарню уст. ЖХ ЯО 100/5 Сичовки. <...> У Смоленській тюрмі на той час з українців один Красівський» [273, с. 246]. Ці дані підтверджені М. Меленем: «Зіновій Красівський сидів у Смоленську в спецпсихлікарні» [335]. Але незаперечним аргументом на користь останнього варіанта є новорічна листівка від сина Ярослава, що датована 26 грудня 1972 р. Вона доводить те, що батько знаходився у СПЛ за адресою: «г. Смоленск, п/я уч. ИЗ–64/1» [129; 501]. Отож, на підставі зіставлень фактів випливає висновок: із кінця червня 1972 р. З. Красівський утримувався саме в Смоленську.

Про роки його тамтешнього поневолення є дуже мало інформації. Деякі дані можна прочитати в спогадах єврейського опозиціонера Й. Менделевича: «Зіновій розповідав про життя в «дурдомі», і слухачі часом хололи від жаху. Треба бути людиною із сталевими нервами <...> і чистою душею, щоб вийти з «дурдому» з <...> неушкодженою психікою» [301, с. 204–205]. Відомо, що його «лікували» аміназином та галоперидолом [382, с. 127], які дають негативні побічні дії. Пізніше він описував наслідки такого медичного впливу: «... Мене лікували <...> різними нейролептиками до отупіння, до втрати пам'яті, до захворювання гіпертонії, черепного тиску, стенокардії, тромбофлебіту, геморою, до двох інфарктів» [266, с. 354]. Перенесений інфаркт (інфаркти), що стався (сталися) в серпні 1975 р. [473; 500] («декілька серцевих нападів» [240, с. 15]) згодом мали згубні наслідки для його здоров'я.

Окрім фізичних, З. Красівський зазнав непоправних моральних втрат. Режим, фактично, тюремного утримання та «лікування» «пацієнта» передбачав його ізоляцію від суспільства. Зв'язок із зовнішнім світом здійснювався за допомогою читання періодики й дозволеної літератури, листування з друзями. Він отримав кілька листів і вітань від синів Мирослава та Ярослава [127–129; 142; 145–146; 151; 154–155]. Проте майже не приходили звістки від дружини [128], а це означало: їх шляхи остаточно розійшлися [113, с. 16]. При ньому залишилися лише погляди, що потім відзначав у автобіографії: «...Всього

добилися психіатри Смоленської спеціальної психлікарні. Не добилися тільки основного, аби я відмовився вмирати за свої переконання, а погодився вмерти морально знівеченим» [266, с. 354]. Таким чином, влада не досягла поставленої мети – не зламала його характеру та прагнення до опору.

Усвідомлюючи небезпеку для З. Красівського, передова спільнота Заходу та свідомі українці вживали заходів, спрямованих на пом'якшення його умов «лікування». Про нього почастишали звістки в листах [56], повідомлення й дописи в газетах, журналах за кордоном [356], матеріалах самвидаву в СРСР, УРСР. «Сучасність» [382; 470; 475], «Визвольний шлях» [260; 493], «Свобода» [344; 351–352; 385; 411; 419], «Шлях перемоги» [66], «Гомін України» [33], «Хроніка» [500–501], «Український вісник» [478, с. 85, 124] та ін. уміщували його твори, короткі або розлогі замітки з оглядом діяльності та вимагали припинити утримання в СПЛ [419; 499].

У червні 1974 р. схожий заклик до світової громадськості та міжнародних інституцій оприлюднили Президент УНР в екзилі Микола Ливицький та Голова провуду ОУН(б) Ярослав Стецько [352]. У вересні того року «Сучасність» опублікувала аналогічного змісту лист російського опозиційного діяча Андрія Сахарова до Леоніда Брежнєва та Річарда Ніксона [251, с. 120–122]. 8-11 квітня 1974 р. у Вашингтоні та 23–25 квітня 1975 р. у Ріо-де-Жанейро відбулися відповідно VII і VIII конференції Всесвітньої Антикмуністичної Ліги [244; 260, с. 656–660]. Обидва зібрання ухвалили постанови до парламентів і урядів, громадських організацій світу з проханням запровадити проти СРСР обмеження, щоб домогтися звільнення «борців за права нації і людини, культурних діячів України» [260, с. 660–661]. Впродовж 5–10 грудня 1975 р. колишній політв'язень, працівник бібліотеки Колумбійського університету, литовець Вацис Севрукас провів голодування з вимогою звільнення Міндавгаса Тамоніса, Леоніда Плюща і З. Красівського [411]. Його звільнення домагався Василь Стус у своїх різноадресних зверненнях [470, с. 47], інші опозиціонери. Ним заопікувався відділ «Медісон Груп» (пізніше група № 11) МА в Нью-Йорку [419]. Завдяки колективним старанням засудженого перевели в УРСР.

15 вересня 1976 р. З. Красівського помістили до Львівської обласної ПЛ імені академіка Віктора Протопопова, що розташовувалася на вулиці Кульпарківській, 95/11 [266, с. 354; 315, с. 504; 388; 502]. Порядки в цій установі були не такими суворими, як попередні, про що свідчать зроблені тогочасні фотопортрети «пацієнта» [156–157; 168]. Вони ілюструють покращення, принаймні, його зовнішнього вигляду (додаток П). Як і в Смоленську, був «невгамовним» [240, с. 15], тому знаходився в закритому відділі установи. Із зовнішнім світом спілкувався способом листування, зрідка негласно дозволяли приходити відвідувачам. Друзі передавали продукти, літературу, записки [308, с. 561; 336; 480, с. 183, 185]. Адже персонал з розумінням ставився до нього, «вбачав у цьому незвичайному пацієнтові національного героя» [308, с. 561], більше того, медичні сестри давали поради, якими хитрощами уникати негативних наслідків призначених препаратів [336].

Ним почали опікуватися УГГ [270, с. 66–70; 300, с. 184–187], створена в Лондоні організація лікарів і психіатрів КАПА (Кампанія проти зловживань психіатрією в політичних цілях. – В. О.) [344, с. 1], Всесвітня психіатрична асоціація [424; 488], Закордонне представництво Української головної визвольної ради (далі – ЗП УГВР) [33; 354, с. 4; 388], а також продовжувала спілкування МА [240, с. 5–7]. Мабуть, через їх клопотання львівський період «лікування» З. Красівського виявився нетривалим.

У кінці січня – на початку лютого 1977 р. його перевели в ПЛ с. Бережниця Стрийського району Львівської області [39; 335; 430; 484]. Це означало послаблення репресивного тиску [384; 386]. Оцінюючи свої «вигоди», він писав: «Я почуваю себе непогано. В порівнянні з тим, що було, навіть добре» [240, с. 15]. За спогадами М. Меленя, в'язень «не має права вийти за зону лікарні, навіть мусить бути тільки в закритій кімнаті. Але я домовляюся з головним лікарем. <...> І Красівський через ліс, десь кілометрів п'ять, приходять додому» [335]. Ураховуючи прийнятні умови, фактор рідного краю та спілкування з близькими, такий стан речей виглядав відносно оптимістично.

Однак домівка зустрічала господаря не зовсім привітно. Ще в часи смоленського «лікування» дружина розірвала шлюб із Зіновієм і вийшла заміж вдруге. Хоча до того йшлося, він боляче переживав сімейний розрив: «Мав я дружину, двох синів, мав хату і багато чого <...>, що робило моє життя насиченим і змістовним. Але це було все дуже давно» [240, с. 21]. Визнаний медициною розумово неповноцінним, він вважався недієздатним і повинен був мати опікуна. З його згоди опікунство оформила Стефанія, яка розпоряджалася пенсійними коштами й зобов'язувалася виховувати синів [240, с. 21]. Проте він став для нової сім'ї «як кістка в горлі» [240, с. 21] і тому не тішився відлученнями з Бережниць. Тим більше, десь у серпні 1977 р. його повернули у Львівську ПЛ [503], що могло означати посилення режиму. Правда, вийшло по-іншому: влада вирішила скоротити період психіатрично-лікарняних митарств З. Красівського, і його роки неволі наближалися до завершення.

15 червня 1978 р. рішенням судової колегії Владимирського обласного суду РРФСР стосовно нього скасовано «примусовий засіб медичного характеру» і достроково відпущено на волю [126; 503]. 17 липня 1978 р. він повернувся в Моршин [240, с. 17; 92; 292]. Сьогодні можна лише гадати про причини завчасного припинення терміну його покарання. Адже йому залишалось відбутися понад 8 місяців лікарні і п'ятирічне заслання. Побратим І. Гель вказував, що його «звільнили за станом здоров'я» [520, с. 175]. Вірогіднішою видається така версія: система зробила для З. Красівського поступку в обмін на сподівання подальшої бездіяльності і лояльності. Проте, як покажуть події, його поведінка перекреслила наміри КДБ.

Отож, з 24 березня 1967 р. по 17 липня 1978 р. З. Красівський відбував покарання за участь у діяльності УНФ. З 24 березня по 27 листопада 1967 р. тривало його перебування в слідчих ізоляторах Львова та Івано-Франківська. Після пересилки, з кінця січня 1968 р. до кінця 1971 р., він був в'язнем Владимирської тюрми. За результатами судово-медичної експертизи та вироку Владимирського суду з кінця червня 1972 р. по 17 липня 1978 р. – утримувався у СПЛ м. Смоленська, ПЛ Львова та с. Бережниця Львівської області.

Відбуваючи термін у Владимирі, він не припиняв опиратися тоталітарній системі. Постійно самовдосконалювався, налагоджував та координував міжособистісні взаємини опозиціонерів різних національностей, займався пропагандою, долучався до резонансних антирежимних акцій у вигляді голодувань, написання протестних листів, заяв, звернень тощо. Створена ним збірка віршів «Невольницькі плачі» потрапила у світ і ввела її автора в пантеон творців української націоналістичної поезії. Врешті, саме в неволі він сформувався як один із лідерів вітчизняного визволення.

Утримуючись у СПЛ та ПЛ, З. Красівський, окрім листування, не мав можливості брати участі в антирадянській діяльності. Але, без огляду на фізичні та моральні втрати, складні життєві обставини, він залишався вірним націоналістичним ідеям та моральним принципам людського співіснування.

Його невольницька доля не залишалася поза увагою закордонної демократичної громадськості, діаспори, опозиціонерів із радянських республік, українських діячів опору. Вони, не зважаючи на протидію тоталітарної влади, вживали можливих заходів, спрямованих на пом'якшення умов його покарання. В тій опіці він виявився опосередковано корисним, бо розголос довкола його імені інформував світ про застосування владою терору проти інакомислячих.

3.3 Внесок у правозахисний рух

Сімдесяті роки ХХ ст. виявилися трагічними для українського руху спротиву. Після «генерального погрому» припинено існування антирадянських осередків 1960-х рр. Десятки опозиціонерів опинилися в місцях позбавлення волі. ЦК КПУ очолив прихильник брежневського неосталінізму Володимир Щербицький, який поступово перетворював УРСР у «заповідник комунізму». Секретарем з питань ідеології призначено Валентина Маланчука, стараннями якого розгорнуто переслідування інакомислячих. Загалом, як зазначають дослідники, «в першій половині 70-х рр. жодний випад проти системи, жодний вияв інакодумства, просто нестандартний погляд на загальновідомі речі не

залишалися безкарними» [511, с. 169]. В тих умовах вітчизняні діячі шукали нових організаційних форм протесту. Одна з таких – правозахист, що проявилася у вигляді УГГ.

Група утворилася 9 листопада 1976 р. [269, с. 25; 629, с. 658–663]. У той день десятеро співзасновників підписали «Декларацію Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод» [268, с. 46–47], де закладено мету і завдання організації, з яких основне – «ознайомлення урядів країн-учасниць і світової громадськості з фактами порушень на терені України Загальної Декларації Прав Людини та гуманітарних статей, прийнятих Гельсінською Народою» [268, с. 47]. Тобто активісти УГГ мали збирати й фіксувати випадки недотримання прав людини в УРСР, знайомити з такими випадками владні інституції республіки і союзного центру, уряди країн-підписантів угод у Гельсінці та світову громадськість [273, с. 13]. Усі дії планувалося проводити легально, в межах радянських і міжнародних законів [268–271; 376; 431, с. 27]. Позаяк на перше місце ставилися правозахисні питання, це уможливило долучення до УГГ людей різних світоглядних орієнтацій та політичних поглядів. Навіть революційно налаштовані українські націоналісти, які не полишали думки про відновлення збройної боротьби, вступали в лави групи.

У період її започаткування і становлення З. Красівський утримувався у Львівській ПЛ. Як згадував М. Руденко, керівник УГГ, який 4 листопада 1976 р. перебував у Львові, він відвідав «пацієнта», але йому не дозволили зустрітися із Зіновієм [308, с. 561]. Цей епізод засвідчує, що, створюючи УГГ, ініціатори знали про його авторитет у середовищі української опозиції, намагалися заручитися підтримкою і, можливо, запропонувати увійти в групу.

Після повернення в Моршин З. Красівський взявся вирішувати особисті проблеми. Насамперед, намагався подолати посттравматичний стресовий розлад унаслідок відбутих років покарання. Тому перші місяці, проведені на волі, він активно відпочивав: відвідував родинне село, історико-мистецькі акції у Львові, ходив Карпатами, мандрував на байдарках Дністром, зустрічався з

друзями [240, с. 8, 11, 19, 24; 297] (додаток Р). Ще раніше змінив опікуна, яким став М. Мелень. Поступово налагодив приязні стосунки з колишньою дружиною та її другим чоловіком: «Вони жили на одному подвір'ї, як рідні брати» [335]. Але своє сімейне життя вирішив розпочати з чистого аркуша.

Ще від часу смоленського «лікування» зав'язалися і тривали стосунки між ним та О. Антонів – колишньою дружиною В. Чорновола [240, с. 39]. 26 травня 1979 р. [240, с. 47] «...вони побралися і, як з боку виглядало, були щасливі, взаємно доповнювали одне одного, в житті і політиці. Це була велика любов, взаємоповага і взаєморозуміння», – такими словами описували товариші новостворену сімейну пару [284, с. 129; 93, с. 20; 170] (додаток У). Дружина оформила опіку над чоловіком, що давало право отримувати його пенсійні виплати. В останній третині липня – першій декаді серпня вони двадцять днів відпочивали в місті Паланга Литовської РСР, на узбережжі Балтійського моря [240, с. 25–28]. Далі, щоб убезпечитися від переслідувань, готувалися до виїзду за кордон. Є тексти, які засвідчують, що планувався виїзд одного із синів З. Красівського, принаймні, молодшого Ярослава [31]. Документи готували єврейські та українські опозиціонери, найперше Ар'є Вудка, О. Мешко, представниця МА А. Акагоші [35–36; 52; 54–55; 60–62; 182; 240, с. 48; 273, с. 130–131; 476; 504] та ін., для чого використовувалися відновлені зв'язки з далекими родичами, які свого часу емігрували з Витвиці.

Збираючись виїжджати і не зважаючи на постійний кадебістський нагляд, подружжя розгорнуло активну громадську роботу. Зокрема, З. Красівський допомагав О. Антонів, яка представляла в Західній Україні інтереси створеного Олександром Солженіциним «Російського громадського фонду допомоги в'язням сумління та їх сім'ям» [489; 626, с. 885–886]. Він розподіляв призначені фондом кошти поміж українськими політпокараними, їхніми родичами, які потребували матеріальної підтримки, фінансував потреби опозиції. Також продовжував листування з однодумцями, особливо ув'язненими, виступаючи своєрідним інформаційним центром та виконавцем їх доручень: «Ніколи не залишав без відповіді листа, навіть невеликої записки», – писав І. Губка [284,

с. 131]. «Від його листів і відгуків про нього струменить спокійним оптимізмом і закачаними рукавами...», – підтверджував В. Чорновіл [316, с. 670]. Виявляючи таку дієвість, З. Красівський контактував з правозахисниками, а тому його приєднання до УГГ було питанням часу.

У жовтні 1979 р. він вступив до групи [265, с. 170; 390, с. 169; 450]. Цю подію засвідчила особиста заява [266, с. 349–355]. У її рядках детально пояснено мотиви і причини вчинку, обґрунтовано компроміс між його націоналістичними поглядами і, загалом, ліберальним характером УГГ. Бо його життєве кредо – це жертовність та щоденний чин – боротьба за ідею: «Не в перемозі ідей суть людського щастя, а в жертвенності задля ідеї» [266, с. 351]; «найгірше – пасивність, збайдужіння до патріотичного обов'язку, коляборація» [266, с. 351]; «вірю <...> в радість боротьби, у смисл поразки» [266, с. 351]. На той час УГГ виявилася організацією, під «прапором» і «гаслами» котрої можна було боротися проти комуністичної системи, «реалізувати себе і наблизитися до інших ідеалів» [266, с. 350]. Як зазначив М. Маринович, вступ З. Красівського в УГГ «це не було зрадою націоналізму – це було виявом націоналізму, оскільки для нього благо України було передусім» [416, с. 89]. Тобто, група стала для націоналіста тим стартовим майданчиком, діяльнісим полем, на якому можна було легально втілювати свої прагнення до обстоювання інтересів України і здобуття нею незалежності.

У другій половині 1979 р. УГГ переживала нелегкий період існування. Майже всіх її засновників заарештовано та засуджено до різних термінів позбавлення волі, унаслідок чого вона опинилася на межі зникнення: відчувався брак свіжих сил, уповільнилася самвидавна та всіляка публічна праця, послаблено зв'язки із західним демократичним світом. КДБ уже надсилав оптимістичні звіти на адресу ЦК КПУ [2, арк. 79–81], але вкотре помилився. Прихід З. Красівського в УГГ співпав із етапом пожвавлення або й зумовив відродження організованої правозахисної діяльності.

Пишучи заяву про вступ, він окреслив для себе пріоритетну роль в УГГ. Він намірився зайнятися справою легалізації УГКЦ: «Я особливо зажурений

станом Греко-Католицької Церкви на Україні. Цю справу я не полишу на самоті, я займуся нею зокрема і покажу цілому світові, що заборона її не тільки антиконституційна і антигуманна, а – злочинна» [266, с. 351]. Проте довелося взятися за вирішення нагальніших проблем.

Найперше, належало відновити склад групи та розгорнути її мережу в УРСР. В інформаційних повідомленнях і доповідних записках КДБ зазначено, що З. Красівський налагодив зв'язки з О. Мешко (Київ), М. Горинем (Львів), І. Сокульським (Дніпропетровськ), іншими відомими правозахисниками [3, арк. 93; 436], які планували створити західну, східну і південну ланки УГГ у Львівській, Івано-Франківській, Дніпропетровській та Херсонській областях [3, арк. 234]. Крім того він займався поповненням групи новими активістами [595, с. 60], збирав і поширював інформацію про порушення прав людини, політв'язнів, підписував відповідні меморандуми [271, с. 81–85; 337], зберігав документи УГГ і твори самвидаву, продовжував опікуватися фінансовими питаннями фонду О. Солженіцина [2, арк. 84, 158].

Ще в липні 1979 р., перед виїздом за кордон Раїси Мороз, зустрівся з нею і висловив прохання про необхідність мобілізації зусиль світової громадськості проти «ущемлення прав людини» в УРСР [2, арк. 86], тобто намагався поживити міжнародну діяльність УГГ. Він також допомагав переправляти на Захід поезії Тараса Мельничука [595, с. 59], книгу І. Геля «Грані культури» [421; 520], твори інших заборонених авторів [339]. Загалом, упродовж нетривалого періоду став помітною постаттю гельсінського руху.

Через значущість в УГГ З. Красівський відразу опинився в центрі уваги КДБ. Оскільки він контактував із більшістю «об'єктів» справи «Блок» (у списку значилася О. Антонів. – *В. О.*), то автоматично потрапляв в оперативні розробки, що проводилися комітетом. Так, для з'ясування місця зберігання антирадянських матеріалів, у кінці жовтня – на початку листопада 1979 р. агент «Данко» передав йому «оперативно опрацьовані матеріали тенденційного характеру», які відстежувалися кадебістами [2, арк. 86]. Незабаром у його моршинському помешканні проведено таємний обшук, під час якого виявлено

твори самвидаву, написані Я. Лесівим, І. Калинцем, фотоплівки та магнітофонні записи [2, арк. 86]. Що прикметно, З. Красівський знав і довіряв «Данко», бо під час їх зустрічі 1 листопада висловлював занепокоєння з приводу арешту гелсінця Петра Розумного (8 жовтня 1979 р. – *В. О.*) та попереджав про необхідність дотримання заходів «суворої конспірації» [2, арк. 87], адже розумів, що КДБ прагнучиме усілякими способами локалізувати й зупинити діяльність щойно залучених правозахисників. А невдовзі й сам, нічого не підозрюючи, став жертвою добре спланованої підступної операції.

16 листопада 1979 р. на адресу Першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького надіслана доповідна записка КДБ, що цілком «присвячена» З. Красівському [2, арк. 157]. В записці відзвітовано про виконану роботу з дискредитування його «націоналістичної діяльності». Зокрема зазначено, що 11 листопада 1979 р. у м. Моршин відправлено «досвідченого оперативного» співробітника «Вартана» [2, арк. 157], який, як і «Данко», користувався довірою серед опозиціонерів, тобто «був своїм». «Вартан», згідно з розробленою легендою, повідомив З. Красівському, що готується до поїздки в Москву для «ділових зустрічей з антирадянщиками» і може передати їм «організаційні документи» («документи організації». – *В. О.*) «у вигляді грипсів («грипс» – шифрована записка або лист. – *В. О.*)» [2, арк. 157]. Не думаючи про погане, останній довірив агенту Комюніке УГГ, що адресувалося А. Сахарову та призначалося для опублікування за кордоном [2, арк. 158], і «додатковий фінансовий звіт» до «солженіцинського фонду» «за третій квартал» 1979 р. [2, арк. 158]. Комюніке належало вручити посередниці, дружині Олександра Гінзбурга Орині Жолковській, а звіт – одному з розпорядників фонду Сергію Ходоровичу [2, арк. 159]. «Вартан» «сумлінно» доправив довірені матеріали адресатам, що «укріпило його позиції в антирадянському середовищі» [2, арк. 159]. Аналізуючи зміст доправленого, можна беззаперечно стверджувати: у результаті продуманих дій, до КДБ потрапили цінні матеріали, що послуговували доказами відновлення правозахисного руху в УРСР.

Комюніке, передане З. Красівським, дісталось за кордон і було опубліковане під назвою «Меморандум Української групи сприяння виконанню Гельсінських угод» [266, с. 57–62; 256]. Такий висновок впливає на підставі зіставлення і порівняння опису Комюніке, що міститься в доповідній записці, та його тексту. В ньому розкривалися передумови та причини утворення УГГ, напрями і зміст її діяльності, випадки порушення прав людини і, зокрема, прояви репресій щодо правозахисників; повідомлялося про оголошення «нового складу української групи «Гельсінкі» з 36 осіб із перерахуванням прізвищ» (з-поміж них значився З. Красівський. – *В. О.*); згадувалося про відновлення випуску чергових номерів «Інформаційного бюлетеня» [2, арк. 158] (за показами М. Гориня, З. Красівський долучався до видання його 4-7 номерів [515, с. 30]). Як продемонстрували наступні події, дані, отримані КДБ із Комюніке, несли велику небезпеку для учасників УГГ.

Немало загрозливої для гелсінців інформації містив фінансовий документ. У ньому відзвітовано про кошти, що витрачені на «господарські потреби», на «надання допомоги покараним за антирадянську діяльність націоналістам, їх побратимам, сім'ям» [2, арк. 158]. «Вказано більше 40 таких осіб» [2, арк. 159] із зазначенням їх прізвищ. Знову ж таки, КДБ «оцінило» і цей документ, адже невдовзі проти всіх указаних осіб розпочалися оперативні дії.

Оглянута доповідна записка повідомляє невідомі досі факти, які дають уявлення про методи оперативної роботи КДБ. Провокації планувалися не лише з метою наступних арештів діячів руху спротиву, зокрема учасників УГГ, вони компрометували їх, які, нічого не відаючи, ставали заручниками своєї довірливості. Адже ставилися під сумнів незаплямовані імена й ускладнювалися міжособистісні стосунки тих, які займали відмінні суспільні позиції, скажімо, «культурників», лібералів і націоналістів.

З іншого боку, доповідь КДБ до ЦК КПУ доводить: З. Красівський належав до числа найактивніших діячів УГГ другого етапу її історії. Окрім описаного вище, він брав участь у налагодженні зв'язків між українськими та російськими правозахисниками; виготовляв та розповсюджував антирадянські

й пропагандистські документи; переймався господарськими проблемами групи та опікувався в'язнями сумління чи опозиціонерами, які проживали на волі.

Перебуваючи в УГГ і займаючись правозахисною діяльністю, він не припиняв літературної творчості. Впродовж листопада – першої половини грудня 1979 р. написав книгу «Владимирський централ» [218]. Вона укладена у вигляді листа чи, правильніше, низки листів до О. Антонів. Використовуючи епістолярну форму, З. Красівський розповів про своє перебування в тюрмі, її порядки, познайомив зі знаковими постатями українського спротиву, які були його співкамерниками чи утримувалися в неволі одночасно з ним [218]. «Владимирський централ» можна вважати одним з кращих творів вітчизняної мемуаристики, що описує особливості функціонування радянської пенітенціарної системи та її застосування до представників опозиції. Так, Ю. Зайцев називає книгу «вражаючої сили твором» [228, с. 8], яка цінна ще й тим, що розкриває суспільні погляди автора.

Тим часом оперативні заходи КДБ принесли очікувані результати. За вказівками партійних керівників відбувалися масові арешти правозахисників. Тоталітарна влада не могла допустити існування навіть лояльної, мирно налаштованої опозиції. УРСР накрила третя хвиля репресій [250]. Із цього приводу І. Гель зауважував: «кінець 1970-х – початок 1980-х років був добою найбільшого розгулу брежнєвсько-андроповського режиму» [521, с. 340]. У другій половині 1979 р. – першій половині 1980 р. затримано майже всіх новоприйнятих учасників УГГ [390, с. 141–164; 461; 467; 114, с. 6; 94, с. 1–6; 95, с. 1–6]. Позаяк З. Красівський належав до їх числа, а отже не припинив антирадянського спротиву, репресивні органи знайшли спосіб його ізолювати.

6 березня 1980 р. відбулося засідання судової колегії з кримінальних справ Владимирського облсуду РРФСР, яка вирішила повернути його в місця позбавлення волі (ВТК. – В. О.) «на невідбутий термін 8 місяців і 7 днів, і 5 років заслання» [126] (додаток С). Виконуючи судове рішення, 12 березня того ж року в його помешканні «прокуратурою Львівської області за участі співробітників УКДБ, які діяли під прикриттям працівників міліції», проведено

обшук [3, арк. 94]. Під час трусу знайдено і вилучено «антирадянські» матеріали, з-поміж яких стаття «Карикатура на суд» авторства І. Сокульського (фігуранта справи «Блок») [3, арк. 235]. Знайдене стало приводом, за котрим його арештовано [29; 34; 45; 95, с. 12; 96, с. 3–4; 309, с. 95–97; 310, с. 190; 346; 390, с. 164; 428; 442, с. 91–92; 491] і 16 березня етаповано в «Скальнинський виправно-трудоий заклад» Чусовського району Пермської області РРФСР [3, арк. 94]. Такі дії влади арештований вважав несправедливими і написав протест: «Якщо я маю знову бути в тюрмі, то це означає, що мене неправильно визнали психічнохворим; а якщо я справді психічнохворий, то не можна тримати мене у в'язниці» [301, с. 206]. Одначе радянська судова система «не дуже добре дбала про логіку своїх дій та вироків» [301, с. 206], тому, зрозуміло, протест З. Красівського до уваги не взяли. Так завершився перший етап його правозахисної діяльності.

2 квітня 1980 р. він прибув у ВТК суворого режиму ВС-389/36, що розміщувалася в с. Кучино Чусовського району Пермської області РРФСР [126; 97, с. 13]. Його статус у колонії не відрізнявся від того, який мали інші політв'язні [98, с. 12]. Незважаючи на інвалідність, начальство змушувало до роботи: «...вантажити цеглу, готувати бетонну суміш» [301, с. 206], а ще «...працював теслею <...> на повну норму» [99, с. 8; 240, с. 70]. Та попри це, на думку колоністів, він виглядав «найщасливішою людиною» [240, с. 206].

По-перше, відчуття особистого щастя приносили побачення з О. Антонів, яка кілька разів приїжджала в Кучино [240, с. 78–79]. По-друге, почуття вселюдського щастя переповнювало усвідомлення жертвопринесення за українську національну ідею. Цю його неприховану «щасливість» влучно і розлого описав М. Маринович, перебуваючи під враженнями від їх першої зустрічі: «...Ним у всьому керувала любов, любов до свого народу...» [416, с. 87], «...його дух ніколи не знав кайданів. <...> Незламність переконань у ньому зовсім не заперечувала шляхетність у ставленні до ворога, його духовна сила йшла не від ненависті, а з любові...» [417, с. 7]. Діяльнісна роль З. Красівського в Кучино була особливою – виховною [100, с. 5–6; 333; 415,

с. 7]. Він слугував для оточуючих взірцем толерантності у взаєминах, прикладом непохитності в поглядах, символом невтомної самовідданості в боротьбі за незалежність Батьківщини.

17 листопада 1980 р. його етаповано на заслання в населений пункт Луговської Ханті-Мансійського району Тюменської області РРФСР [126; 303, с. 202], куди прибув 5 грудня 1980 р. [240, с. 85; 383; 505]. Перші його враження про побут і довкілля висловлювалися песимістичними словами: «Матеріальна невлаштованість, сибірська погода і суцільне сіре, вистигле, безсонячне небо» [240, с. 81], «...у засланні гірше, ніж в таборі» [316, с. 619]. Та, заради справедливості, треба визнати, що порівняно з попередніми умовами неволі, «луговські» виявилися найкращими. Їх переваги видно з листа, написаного З. Красівським до А. Акагоші: «...Моя резиденція. Двоповерховий дерев'яний будинок на 23 кімнати. Центральне опалення, є кімнати відпочинку з телевізором, санітарна кімната, кухня. <...> В мене <...> є транзисторний радіоприймач і магнітофон...» [240, с. 86]. Він проживав із двома робітниками в окремій кімнаті, що означало майже рівноправне становище з місцевими жителями (додаток С). Повсякденні заняття також не регламентувалися: «Дещо помагаю по господарству. В основному ремонту. А для прожиття взявся за фотоапарат» [240, с. 86]. Упродовж п'ятирічного терміну його відпускали на похорони мами в Караганду (7 липня 1981 р.) [240, с. 94; 593, с. 99] і батька О. Антонів у Львів [101, с. 10; 240, с. 101–102], на весілля сина Мирослава в Моршин [240, с. 122]. Проїжджаючи Москву, гостював у брата Мирослава [240, с. 102]. Часто приїжджала дружина і навіть по кілька тижнів проживала з ним [103, с. 12; 104, с. 10; 105, с. 7; 109, с. 13; 113, с. 16; 112, с. 17; 240, с. 90, 121–122, 137; 487]. Послаблення режиму, наявність «вільного часу» давали змогу займатися собою, а також допомагати друзям.

Перебуваючи в Луговському, З. Красівський ніколи не сидів даремно, щоденно розширював коло своїх зацікавлень. Він продовжував вивчати іноземні мови – англійську та німецьку; студіював теологію, філософію; захоплювався філателією, музикою. Згаданий фотоапарат знадобився не лише

для отримання додаткового заробітку. Здійснюючи періодичні мандрівки (піші та водні) близькими й далекими околицями селища, він знімкував картини дикої природи, людей, усе, що його оточувало [240, с. 80–152] (додаток Т). У листі до Д. Квечка писав, що мав задум досліджувати «історію та етнографію» корінних жителів сибірського краю [593, с. 100].

Суспільна діяльність З. Красівського теж не пригасла. Він і надалі листувався з рідними, друзями-співвітчизниками, представниками зарубіжжя [51; 84; 334]. З цього приводу згадував: «...Пишу постійно, бо це доступний для мене метод підтримувати <...> стосунки зі своїм середовищем...» [240, с. 85], «за цей місяць я відправив коло сотні кореспонденцій» [240, с. 81]. За відгуками товаришів, адресант відзначався сумлінністю у переписці: не тільки відповідав на кожне отримане послання, а й виконував різноманітні доручення та прохання, що висловлювалися на сторінках надісланої йому пошти [296; 309, с. 129; 315]. Про його відповідальність і безвідмовність писали В. Чорновіл: «...При нашій традиційній «несловесності» й необов'язковості – Ви просто рідкісний виняток...» [316, с. 886], о. Я. Лесів: «З. пише <...> регулярно, а решта...» [296, с. 355] та й всі ті, хто з ним спілкувався. Загалом, З. Красівський, практично, взяв на себе добровільну місію підтримки стосунків і духу діячів українського руху опору першої половини 1980-х рр.

Справи його минулих років та активна поведінка не випадали з поля зору репресивних органів. 25 червня 1982 р. у Львові оголошувався черговий судовий вирок М. Гориню [282, с. 287–307]. Під час проведення слідства одним зі свідків проходив З. Красівський, для чого його викликали з Луговського [103, с. 6; 240, с. 104; 506]. Адже підсудному інкримінували розповсюдження в 1969 р. «антирадянського документа» – листа до колишнього владимирського співкамерника та поширення його збірки «Невольницькі плачі» [282, с. 290, 298]. Таким чином, навіть знайомство чи листування, а тим паче – зберігання і розповсюдження віршів З. Красівського обтяжували провини опозиційних діячів перед радянською владою. Окрім випадку з М. Горинем, подібне ставалося з І. Гелем [110, с. 6; 111, с. 13; 321], іншими активістами.

Весь «луговський» період про долю засланця неспинно піклувалася передова громадськість закордоння. Періодика української діаспори постійно публікувала замітки або статті, що повідомляли факти з його біографії, друкувалися його твори [29; 37; 38; 44; 246, с. 28; 274; 393; 410; 425; 437; 439; 447]. 28 серпня 1983 р. у газеті «Вашингтон Пост» оприлюднені уривки з листування між ним та А. Акагоші під назвою «Листи від Зеня» [63] (переклад. – В. О.). У 1984 р., як уже згадувалося, видано збірку «Невольницькі плачі» [229], яка викликала громадський резонанс [64; 67]. Комісія з прав людини Світового конгресу вільних українців допомагала фінансово [392; 422], Закордонне представництво УГГ (далі – ЗП УГГ) та ЗП УГВР поширювали заяви, інформацію про життєпис З. Красівського [102, с. 10; 445; 468], що робило його ім'я знаним у певних колах. А це згодом знадобилося для встановлення корисних зв'язків і підтримки українського національного руху.

У листопаді 1985 р. термін заслання З. Красівського закінчувався [44]. За спогадами І. Губки, «Зіновій готувався до повернення... Цікаво було спостерігати за Оленою. Вона <...> наче розквітла, ніби отримала від доброго знайомого великий букет троянд...» [284, с. 139]. Після переїзду чоловіка на батьківщину подружжя оселилося у Львові [107, с. 12; 108, с. 7]. (Ім недовго судилося втішатися спільним щасливим життям: 2 лютого 1986 р. О. Антонів загинула в жахливій дорожньо-транспортній пригоді [88, арк. 2–7; 371].) Тим часом в СРСР розгорталася «перебудова», і він, утамовуючи біль утрати [226], «аби забутися, аби не чути, не бачити, що чув і бачив у ті секунди» [368], без вагань включився в процес демократизації і суверенізації України.

Реформи, які розпочалися в СРСР з ініціативи Михайла Горбачова, майже не змінили становища партійної номенклатури в УРСР. Вона намагалася дистанціюватися від динамічних подій, що відбувалися, та зберегти монополію на владу в усіх сферах суспільного життя. Всупереч її волі та бажанням, «перебудовні» тенденції знаходили свій вияв «знизу». В УРСР створювалися громадські об'єднання, які поступово перетворювалися в політичні, що ними керували колишні опозиціонери. Набирала обертів так звана «мітингова

демократія», відроджувалися культурні і духовні традиції. У республіці склалися сприятливі умови для переростання руху опору в національно-визвольний.

У серпні 1987 р. В. Чорновіл поновив видання «Українського вісника», і З. Красівський заходився допомагати друкувати й розповсюджувати журнал поміж однодумців та зацікавлених [267, с. 598]. Водночас він відновлював колишні контакти з побратимами, виступав за обстоювання прав політичних в'язнів, які поверталися з тюрем, таборів чи заслань. Одним із перших долучився до вшанування тих, які загинули в радянських застінках. 17 січня 1988 р. в помешканні митця Дмитра Федоріва, що в Києві, відбувся організований Українським культурологічним клубом перший вечір пам'яті ще забороненого Василя Стуса, де в числі відомих людей побував і виступив З. Красівський [494; 544, с. 382]. Коли в другій половині 1987 р. – на початку 1988 р. українські опозиціонери оголосили про регенерування правозахисного руху, він став рушієм тієї організаційної роботи.

Як і в описаній історії з УГГ, КДБ задумав низку попереджувальних, компрометуючого характеру заходів щодо українських активістів. Показовим з-поміж його багатьох операцій став епізод дискредитування В. Чорновола і М. Гориня, а разом з ними й З. Красівського.

Наприкінці другої декади вересня 1987 р. до Львова зі США прибула журналістка, громадська діячка українського походження Марта Коломієць. Вона передала В. Чорноволу 1500 доларів від діаспори, на ім'я З. Красівського «придбала у магазині «Каштан» автомобіль «Жигулі» (ВАЗ-2106)» [4, арк. 152, 202; 5, арк. 157]. Гроші призначалися для потреб вітчизняної справи, а «Жигулі» куплено на кошти Н. Світличної для полегшення побутових умов її спаралізованого брата Івана Світличного, який впродовж 1986–1989 рр. щоліта лікувався в Моршині, по 3–4 місяці проживав у домі З. Красівського та перебував під його опікою [80–83; 481, с. 131; 287, с. 59; 290]. 20 вересня М. Коломієць взяла у В. Чорновола та М. Гориня інтерв'ю, де обговорювалися актуальні питання національного розвитку в період «перебудови» [4, арк. 152–

153; 5, арк. 157]. Усі події тих днів зафіксовано співробітниками КДБ, а під час огляду в аеропорту «Бориспіль» у кореспондентки вилучено відео записаної бесіди [4, арк. 153]. Комітет підготував доповідь в ЦК КПУ і з дозволу В. Щербицького взявся за реалізацію «комплексу контрпропагандистських дій» [4, арк. 154].

Таємна записка КДБ, адресована знову ж таки ЦК КПУ, а персонально – В. Щербицькому, містить звіт про виконане завдання. У документі зазначено, що «з метою формування суспільної думки, засудження діяльності відступників <...> підготовлений проект статті «Інтерв'ю з-під поли», котру належиться опублікувати в республіканській пресі» [4, арк. 191–203]. Автор статті П. Вільховий (імовірно, псевдонім. – *В. О.*) називав інтерв'ю В. Чорновола і М. Гориня «ідеологічною провокацією» проти радянської влади, обливав брудом їх особисте життя, звинувачував в аморальності, догоджанні Заходів та інших неіснуючих гріхах [4, арк. 196–203]. Передані кошти і придбаний автомобіль видавалися за «докази» запродавства українських опозиціонерів, адже П. Вільховий наголошував: «Справжнє призначення подарунка визначити не складно, якщо врахувати, що Красівський – довірена особа Чорновола і є для нього особистим водієм. Він, до речі, відшукав Коломієць у Львівському готелі «Дністер» і привіз на квартиру, де знімалося інтерв'ю» [4, арк. 202–203]. (Власне, як з'ясувалося пізніше, З. Красівський дійсно познайомив американську журналістку з опозиціонерами. – *В. О.*)

Статтю опубліковано в республіканській газеті «Радянська Україна», а згодом передруковано в обласних – «Львівській правді» і «Вільній Україні» [4, арк. 287; 7, арк. 160–161]. Хоча «Український вісник» помістив спростування [481, с. 117–181], а В. Чорновіл, М. Горинь, З. Красівський звернулися з листами до редакцій газет, у компартійні структури [14, арк. 5–13], написали позовні заяви до суду, змагатися із системою виявилось надзвичайно важко. Бо зрозуміло, що тиражі радянської преси були в тисячі разів більшими, ніж накладі опозиційних самвидавних часописів. Тому, як і очікувалося, невдовзі «свідомі» громадяни УРСР виступили з «різким засудженням націоналістичних

елементів і вимогами запобігти їх діям, що наносять політичну шкоду нашій країні» [4, арк. 287; 14, арк. 3–3 зв.]. Варто зазначити, що українці тривалий час (навіть у перші роки незалежності. – *В. О.*) сприймали за правду факти, сфабриковані КДБ проти чільників руху опору. «Контрпропагандистські дії», реалізовані комітетом, завдали В. Чорноволу, М. Гориню і З. Красівському моральних збитків, відволікали від громадської участі, та не змогли її зупинити.

У грудні 1987 р. українські правозахисники розпочали відновлення УГГ, яку планували перетворити з громадської організації в легальну альтернативну політичну партію – УГС. Її співініціаторами виступили «В. Чорновіл, М. Горинь, Л. Лук'яненко, З. Красівський» [6, арк. 116]. Перед започаткуванням діяльності вони розробили та 11 березня 1988 р. [8, арк. 33–34; 305, с. 144; 312, с. 43] опублікували «Звернення до українців та світової громадськості», де заявили про поновлення правозахисного руху в УРСР і просили всебічної підтримки [5, арк. 95–96; 8, арк. 33–34; 253; 459, с. 11]. Влітку того ж року В. Чорноволом, братами М. і Б. Горинями та З. Красівським написана й ухвалена «Декларація принципів УГС» [267, с. 138] (далі – «Декларація»). Тоді ж сформовано керівні органи УГС: Виконавчий комітет (далі – ВК) й Всеукраїнську координаційну раду (далі – ВУКР) [267, с. 17; 412], до складу яких він увійшов із функціями одного з трьох секретарів [5, арк. 95–96; 11, арк. 94]. Друкованим органом спілки утверджено часопис «Український вісник» [6, арк. 13]. 7 липня 1988 р., під час велелюдного зібрання у Львові, В. Чорновіл оприлюднив «Декларацію» та оголосив про утворення УГС [10, арк. 176–177; 267, с. 17].

Спілка одразу взялася організовувати часті громадські акції, як легальні, так і заборонені. Поширеними й чисельними стали ініційовані нею мітинги різного тематичного спрямування, що проводилися в містах Галичини. 4 серпня 1988 р. заарештовано активіста львівських мітингів Івана Макара. На його захист ВК УГС розгорнув резонансну кампанію, що полягала в написанні десятків заяв, звернень і протестів до владних та репресивних органів. Під одним зі «Звернень до громадян України і всього Радянського Союзу» стоїть

підпис З. Красівського [117, с. 45]. Він неодноразово підписував інші, схожого змісту, документи, брав участь у публічних заходах УСГ, чим підтверджував свою згоду з її напрямками діяльності.

Тоді ж, у серпні, у м. Чернігів відбулася зустріч В. Чорновола, М. Гориня, З. Красівського з головою УГС Л. Лук'яненком. У ході спілкування обговорювалися дії щодо розгортання регіональних структур організації [6, арк. 117–118; 10, арк. 229]. На виконання чернігівських ухвал В. Чорновіл, М. і Б. Горині, З. Красівський «їздили по областях до груп активістів у пошуках активних і сміливих людей для залучення до лав УГС» [267, с. 17; 9, арк. 155–157; 11, арк. 95]. Останній особисто допомагав налагоджувати мережу у Львівській (філія УГС за його участі утворена 29 жовтня 1988 р. [267, с. 23]), Тернопільській (філія УГС за його співініціативи утворена 14 [267, с. 211; 283; 592, с. 32–33] або 26 [118, с. 10] січня 1989 р.) та Івано-Франківській (філія УГС за його співініціативи утворена 12 лютого [116, с. 4] або 2 березня [267, с. 240, 250; 554] 1989 р.) областях. Невдовзі мережа УГС охопила майже всю УРСР.

Стратегічним документом спілки вважалася «Декларація» [15, арк. 31–42]. Вона проголошувала «відновлення української державності», яка «була б <...> гарантією забезпечення економічних, соціальних, культурних, суспільних і політичних прав як українського народу, так і національних меншин, які проживають на території України» [6, арк. 16; 10, арк. 135; 15, арк. 32]. Майбутнє існування СРСР декларувалося у формі конфедерації незалежних держав [10, арк. 135; 15, арк. 32]. Конституція такого утворення мала «гарантувати <...> основні права і свободи громадян, закладені в ратифікованих СРСР міжнародних правозахисних пактах ООН і прикінцевому акті Гельсінської наради 1975 р.» [15, арк. 32]. Цим пунктом УГС продовжувала правозахисні традиції УГГ, а в інших описувала бачення майбутнього політичного, економічного, релігійного і культурного устрою та розвою України. Передбачалося припинення переслідування за політичними мотивами, визнання «необмежених прав віруючих» [10, арк. 140; 15, арк. 37–38], «конституційного» «державного статусу для української мови» [6,

арк. 116–120; 10, арк. 136; 15, арк. 33–34] тощо. Такі твердження нагадували програмові тези й уподібнювали УГС до політичної партії.

«Статутні принципи УГС» (далі – «Статутні принципи») вважалися практичним, внутрішнім документом. Вони регламентували структуру спілки, повідомляли про вимоги до її учасників та способи діяльності [15, арк. 39–42]. Проте навіть доволі демократичні ідеї та мирні методи УГС видавалися неприйнятними для системи. За даними таємних довідок КДБ, Львівського обкому КПУ, керівники гелсінців «пропагували ідеї українського <...> націоналізму», закликали до відокремлення республіки «в самостійний господарський механізм», проведення «всеохопної українізації», звільнення осіб, які брали участь у «бандерівському підпіллі» [13, арк. 97–99; 9, арк. 135–137]. Тому партійні й силові структури розробляли інструкції протидії УГС, що мали за мету запламити організацію, її активістів і прихильників [10, арк. 133, 231; 12, арк. 29–32; 13, арк. 97–99]. В інструкціях враховувався той факт, що в УГС перебували люди різних світоглядних орієнтацій.

Від початку створення в ній сформувалися, принаймні, два ідеологічно протиборчі табори. Як видно з «Декларації» і «Статутних принципів», серед перших осіб УГС превалювали помірковані погляди, зокрема щодо вирішення українського питання [123, с. 54–93]. Однак, як відомо, З. Красівський сповідував націоналістичні переконання і планував «розгорнути санкціоновану всеохопну практику націоналістичного характеру» [5, арк. 96] за здобуття незалежної держави. Це спонукало його до виходу зі складу ВК і ВУКР УГС, що й відбулося у 20-х числах січня 1989 р. [267, с. 30–31; 278, с. 283–291]. Попри те, він залишався в спілці (принаймні до середини березня 1989 р.), брав участь у різних її заходах [300, с. 368–369] та акціях (відомо, що 13 серпня 1989 р. був учасником засідання ВУКР у Києві [76, арк. 1 зв.]).

29 квітня 1990 р. УГС перетворилася в Українську республіканську партію (далі – УРП) [627, с. 131]. У правозахисному рухові виник вакуум, який належало заповнити. Тому 16 червня 1990 р. оголошено про започаткування [626, с. 881], а 21 серпня 1990 р. підписано статут нової правозахисної

організації – Українського комітету «Гельсінкі-90», що його очолив В. Лісовий [389, с. 15]. Серед підписантів «Декларації Українського комітету Гельсінкі-90» (далі – «Декларація») значиться прізвище З. Красівського [389, с. 8]. Документальних підтверджень його активності в комітеті поки що не знайдено. А тому, фактично, прилученням до «Гельсінкі-90» завершився другий етап його правозахисної діяльності, втіленої в організаційних структурах.

Отож, внесок З. Красівського в правозахисний рух треба визначати, виходячи з двох хронологічних етапів. На першому, що тривав із жовтня 1979 р. до 12 березня 1980 р., він був учасником УГГ. Належачи до групи, координував зв'язки між українськими та російськими правозахисниками; збирав, виготовляв, зберігав і розповсюджував документи правозахисного спрямування; переймався господарськими проблемами УГГ та опікувався політичними в'язнями чи прибічниками, які перебували на волі. За дієвість у правозахисті йому відновлено відбування попереднього терміну покарання. З 12 березня 1980 р. до другої половини листопада 1985 р. він перебував у Кучинській ВТК, проживав на засланні в селищі Луговському (РРФСР). Позбавлений волі, став беззаперечним моральним авторитетом для політв'язнів, узяв на себе місію налагодження, відновлення і підтримки взаємин між діячами українського опору першої половини 1980-х рр.

Другий етап правозахисного чину З. Красівського тривав із кінця 1987 р. до середини березня 1989 р. і пов'язаний з його участю в громадсько-політичній організації УГС. Він долучився до створення її програмних документів, входив до керівних органів, розбудовував мережу на території Галичини. Проте ідеологічні розбіжності, що виникли поміж засновниками, насамперед щодо питання національного самовизначення, зумовили його дистанціювання від справ спілки. Згодом його прізвище фігурувало під «Декларацією» Українського комітету «Гельсінкі-90». Його впливовість у правозахисних структурах опосередковано підтверджена КДБ, який розгорнув проти нього низку оперативних заходів дискредитаційного характеру, що, здебільшого, не досягали успіхів.

Таким чином, підбиваючи підсумки антирадянської діяльності З. Красівського в період 1964–1988 рр., варто розмежувати її прояви в три хронологічно-проблемні напрями.

Перший – це підпільні дії, що тривали з жовтня 1964 р. по 27 листопада 1967 р., пов’язані з його участю в УНФ. На підготовчому етапі він підтримав ініціативу та задуми щодо створення нелегальної структури націоналістичного спрямування; уклав її базисний документ, який ґрунтувався на ідеології ОУН(б), а також реалізував необхідні технічні заходи, що уможливили започаткування УНФ. На основному – розвивав розроблені Д. Квецком програмні положення, в основі яких визвольні ідеї теоретиків ОУН(б) і рішення ІІІ Збору; спільно з Д. Квецком очолював Центральний провід; координував дії Львівських груп загальної структури, здійснював зв’язок між її Львівською та Івано-Франківською гілками; проводив технічну, видавничу роботу та її забезпечення; виконував агітаційно-пропагандистські обов’язки та вирішував фінансові, господарські проблеми, комплектував архів УНФ. На завершальному – він кваліфікувався як один із основних звинувачених; отримав другу за суворістю міру покарання, що підтверджує його важливе місце і впливову роль в організації. Запозичені ним конспіраційні прийоми ОУН(б) та УПА дали змогу уникнути гонінь багатьом членам та симпатикам УНФ.

Другий – це протидія З. Красівського тоталітарній системі в умовах неволі, що тривала з кінця січня 1968 р. до 17 липня 1978 р., коли він був в’язнем Владимирського централу, утримувався в СПЛ м. Смоленська, ПЛ Львова та с. Бережниця Львівської області. Відбуваючи покарання, він налагоджував міжособистісні взаємини опозиціонерів різних національностей, долучався до резонансних антирежимних акцій. Створена ним збірка віршів «Невольницькі плачі» потрапила на волю і ввела її автора в пантеон творців української націоналістичної поезії. Його невольницька доля не залишалася поза увагою закордонної демократичної громадськості, опозиціонерів із радянських республік, постатей вітчизняного опору та діаспори. Вони, не зважаючи на реакцію тоталітарної влади, вживали всіляких заходів,

спрямованих на пом'якшення його умов, що є ще одним доказом його помітності в українському національно-визвольному рухові. В тій опіці він виявився опосередковано корисним, бо розголос довкола його імені інформував світ про застосування владою психіатрії для покарання інакомислячих.

Третій напрям – це правозахисна активність З. Красівського, яка розмежовується у два етапи. Перший, що пов'язаний з його участю в УГГ, тривав із жовтня 1979 р. до 12 березня 1980 р. Другий – участь в УГС – із кінця 1987 р. до середини березня 1989 р. та у серпні 1990 р. – в Українському комітеті «Гельсінкі-90». У цих об'єднаннях він займався як ідеологічною (співукладав установчі, програмні, протестні документи), так і організаційною (узгоджував стосунки між опозиціонерами, виготовляв і розповсюджував матеріали правозахисного спрямування, розбудовував мережу, опікувався політв'язнями) роботою. КДБ розгорнув проти нього низку оперативних заходів дискредитаційного характеру, які не досягали бажаних результатів. Правозахисні утворення стали для З. Красівського діяльним полем, де втілювалися його прагнення повсякденного чину за здобуття незалежності України.

РОЗДІЛ 4

ЗІНОВІЙ КРАСІВСЬКИЙ

В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ КІНЦЯ 1980-х – ПОЧАТКУ 1990-х рр.

4.1 Громадсько-політична і релігійна активність

Суспільне життя, що розгорталося в УРСР у період «перебудови», відзначалося протиріччями. З одного боку, КПУ декларувала підтримку рішень, які приймалися на вершині партійної піраміди СРСР, а з іншого – всіляко перешкоджала проявам демократії в республіці. «Тож суперечність між деклараціями і реальною політикою посилювала загальне невдоволення людей. Чи не найбільш гостро це виявилось в сфері міжнаціональних відносин, зокрема, в Україні», – зазначав історик Віктор Котигоренко [570, с. 499]. Будучи в статусі самодостатньої, але бездержавної нації, українці взяли за відновлення пригаслих націєтворчих традицій, що виявлялося в різних змістових і організаційних формах.

Особливо динамічно розвивалася ситуація на території західних областей УРСР. Вона характеризувалася «піднесенням <...> руху віруючих за легалізацію УГКЦ і активною діяльністю новітніх <...> організацій, спрямованою на демократизацію <...> та національно-культурне відродження» [556, с. 81–82]. Це пробудження, а ще демократизація та суверенізація склали основу українського національного процесу, що мав шанс завершитися здобуттям волі, а для З. Красівського – сповнити життєву мету. А тому він, як прихильник націоналістичних ідей та дієвих принципів, одразу опинився в епіцентрі найпомітніших подій кінця 1980-х – початку 1990-х рр.

Насамперед, як колишній політв'язень, він долучився до громадських об'єднань, що опікувалися долями покараних владою представників опозиції. У серпні – вересні 1987 р. (заява оприлюднена 6 вересня. – *В. О.*) утворилася Українська ініціативна група за звільнення в'язнів сумління [371]. Вона

звернулася до «уряду» СРСР з вимогами звільнити й реабілітувати всіх засуджених за «політичними» мотивами, виключити з КК УРСР дискримінаційні антиконституційні статті та повернути на батьківщину тіла тих, які загинули в колоніях [371]. Імовірно, З. Красівський належав до групи, адже, коли в січні 1988 р. її організатори ввійшли в Міжнародний комітет захисту політв'язнів (далі – МНКЗП), то значився в числі його активістів [10, арк. 177–178; 371]. МНКЗП домагався «ліквідування таборів, тюрем, спецпсихлікарень, репресивного апарату; вилучення із кримінальних кодексів республік статей, що стосувалися антирадянської агітації, пропаганди і наклепництва; налагодження тісного співробітництва національно-демократичних рухів у різних регіонах країни» [10, арк. 177–178; 371]. Йдучи в руслі «перебудовних» подій, МНКЗП, окрім специфічних домагань, почав висувати політичні, економічні та релігійні вимоги.

11–12 червня 1988 р. в м. Львів комітет скликав нараду представників національно-демократичних рухів народів СРСР (Грузії, Естонії, Латвії, Литви, України). За наслідками її засідань ухвалено «Підсумкову заяву Львівської наради представників національно-демократичних рухів народів СРСР» (далі – «Підсумкова заява») [15, арк. 26–28; 122, с. 4–6; 482, с. 4–6]. Разом із діячами українського спротиву (М. і Б. Горині, В. Чорновіл, Олесь Сергієнко, Павло Скочок, Степан Хмара) З. Красівський підписав документ [15, арк. 28; 249; 482, с. 10–13], де мовилося про «повну політичну й економічну децентралізацію Союзу РСР» [15, арк. 27], який у майбутньому мав стати «конфедерацією окремих суверенних держав» [15, арк. 27; 249]. (Ці твердження перегукувалися з принципами «Декларації» УГС.) Враховуючи той факт, що його підпис стояв у «Підсумковій заяві», з ним рахувалися відомі опозиціонери масштабу СРСР.

Також учасники львівської наради написали «Відкритий лист Президенту США Рональду Рейгану» [15, арк. 29–30; 482, с. 10–12] (далі – «Лист»). У ньому повідомлялося про національні проблеми республік Радянського Союзу та звучали заклики до США не спостерігати, «склавши руки, за долями народів, які перебувають у радянській гамівній сорочці» [15, арк. 30]. А ще рішенням

наради створено Координаційний комітет патріотичних рухів народів СРСР [15, арк. 27; 482, с. 7–8], котрий мав за обов'язок узгоджувати дії опозиційних сил задля вирішення проблем, порушених у «Підсумковій заяві» і «Листі».

У ті дні з почину МНКЗП біля Львівського оперного театру відбулося ланцюгове голодування учасників наради на підтримку вимоги звільнення в'язнів сумління. 19 червня 1988 р. З. Красівський також відбув одноденну акцію [371; 482, с. 10], чим ще раз засвідчив свою підтримку покараним друзям.

Упродовж 1988–1989 рр. поживалася його релігійна діяльність. Ще у вересні 1982 р. утворено Ініціативну групу захисту прав віруючих і церкви в Україні (пізніша назва – Комітет захисту Української католицької церкви (далі – КзУКЦ), ще пізніша – Комітет захисту Української греко-католицької церкви (далі – КзУГКЦ) [10, арк. 178; 11, арк. 95]). Останній з кінця 1987 р. очолив І. Гель, надавши йому нової якості та «широти бачення проблеми» [517, с. 302, 304–305], тобто поставивши стратегічну мету – легалізувати переслідувану комуністами церкву [517, с. 305]. Заради цієї мети співпрацювали і духовні діячі, і віряни, з-поміж яких – З. Красівський [517, с. 305; 46, арк. 2]. Він постійно брав участь у заходах, що їх організував КзУГКЦ: допомагав писати петиції, звернення з вимогами відновлення церкви, збирав відповідні підписи [125, с. 15]; надавав вітчизняним чи західним засобам масової інформації докази існування широкої підтримки УГКЦ, свідчення про репресії щодо священиків і віруючих з боку радянської влади.

1988 р. відзначалося тисячоліття хрещення Русі-України. Урочистості стали нагодою, щоби розкрити перед світом проблему становища УГКЦ у СРСР. 30 травня 1988 р. у Москві пройшла зустріч президента США Р. Рейгана з делегацією греко-католиків, на якій питання «про легалізацію поставлено з усією повнотою» [276, с. 441]. В складі представництва їхав З. Красівський, однак на вокзалі в м. Тернопіль працівники міліції зняли його і ще чотирьох делегатів з потяга [276, с. 440–441]. Він не побував у Москві, але завчасно поставив своє ім'я й прізвище поміж підписантами звернень, що підготовлені для розмови з керівником США. Ці два документи – «Звернення до президента

США Рональда Рейгана» і «Звернення до урядів країн-учасниць Хельсинської наради» описували події хрещення Русі-України, історію греко-католиків та закликали адресатів посприяти скасуванню рішень Львівського собору 1946 р. і поновленню прав віруючих в УРСР [276, с. 443–447].

На початку наступного місяця відбулася ще одна важлива для УГКЦ подія. 8 червня делегація в складі єпископів Филимона Курчаби (або за іншим джерелом Софрона Дмитерка [321]) і Павла Василика; отців Миколи і Григорія Сімкайлів, ієромонаха Михайла-Матея Гаврилів; мирян Ольги Горинь, І. Геля і З. Красівського вилетіла в столицю СРСР [276, с. 448; 319; 321]. Прибувши в Москву, гості розгорнули енергійну пропагандистську кампанію. За два дні провели біля десяти конференцій для відомих пресових агентств Заходу, а 10 червня зустрілися з представниками Ватикану, що їх очолював кардинал Агостіно Казаролі [276, с. 45, 448–449]. Поїздка мала велике значення, адже, як підкреслював І. Гель, «не визнаючи УГКЦ *de jure*, Москва змушена була визнати її *de facto*» [321]. Включення З. Красівського до делегації засвідчувало його помітність і впливовість у релігійному житті на теренах Західної України.

Повернувшись із Москви, він з новою енергією взявся допомагати виводити греко-католицькі громади з підпілля. На потреби УГКЦ постійно і безвідмовно використовувалося згадане вище авто «Жигулі». Як зазначає історик та журналіст Святослав Липовецький, З. Красівський «...майже цілодобово разом зі своїм тюремним другом о. Ярославом Лесівим (рукоположений П. Василюком 27 грудня 1988 р. у присутності найближчих друзів та З. Красівського [296, с. 611; 472]) <...> їздили по всій Галичині, піднімаючи людей до праці» [408–409]. Цей факт підтверджував відомий опозиціонер Є. Сверстюк: «Авто, яке подарували пану Зеновієві <...> виконувало плян на 200 відсотків. Кого він тільки не возив, куди він тільки не їздив!» [452, с. 109]. В одному з листів до Михайла Масютка З. Красівський писав, що за «рік я наїздив 74 тисячі кілометрів» [185, арк. 4], деколи за місяць – «десять тисяч» [70, арк. 1]. Загалом, оцінюючи його зусилля, витрачені на користь УГКЦ, Є. Сверстюк зазначав: «Можна сказати з певністю, що

засновники УНФ Зеновій Красівський і Ярослав Лесів були живим нервом відродження української греко-католицької церкви. <...> Вони стали сумлінням Церкви» [452, с. 109]. Оцінку Є. Сверстюка доповнює М. Маринович: «Бачачи, що Церква упосліджена, скривджена більшовицьким режимом, він (З. К. – В. О.) прагне їй допомогти» [416, с. 87–88]. Він підіймав дух людей своїм прикладом, бо, як «органічно віруючий християнин», сам ніколи не падав духом [453]. Щоби бути якнайбільш корисним, використовував прийнятні суспільством засоби й можливості.

Окрім співпраці з КзУГКЦ, З. Красівський контактував з іншими об'єднаннями та людьми, які обстоювали інтереси українських греко-католиків. Збереглися його листи до Й. Терелі [184] (засновник Ініціативної групи захисту вірних і церкви в Україні та очільник КзУКЦ. – В. О.), який, проживаючи в Канаді (м. Торонто), опікувався питаннями легалізації УГКЦ звідти, зокрема редагував часопис «Хрест» закордонного представництва Центрального комітету українців католиків й КзУКЦ (часопис часто друкував світлини, котрі відзнято і дібрано З. Красівським. – В. О.). Цікаво, що в № 4 за 1989 р. цього видання вміщено «Звернення Українського національного фронту до урядів країн Заходу, що підписали Гельсінську угоду в 1975 р.» [252, с. 6–8]. Звернення закінчується датою «27 липня 1988 р.» і підписами З. Красівського, Я. Лесіва, М. Луцика та ще 94-х осіб [252, с. 6–8]. Підписанти вимагали від керівництва СРСР дотримання політичних, національних і релігійних громадянських прав та висловлювали сподівання, що країни Заходу «будуть солідарні із боротьбою поневолених народів» [252, с. 6–8]. Над зверненням поміщено фото з написом: «1987 р. Карпатська Україна. Бескиди. Зіновій Красівський Голова УНФ та Й. Тереля член Проводу УНФ – католицькі діячі України» [252, с. 6]. Документ і світлина засвідчують не лише порушення питання УГКЦ за кордоном, але й можливу спробу відновлення УНФ [124, с. 15], очолюваного З. Красівським. Хоча цьому досі не знайдено архівного підтвердження, сам факт згадування прізвища останнього є черговим аргументом його впливовості як на Батьківщині, так і за її межами.

Не припиняв З. Красівський релігійної діяльності і наступного року. Причому, велася вона дуже інтенсивно. Доказом слугує його лист до З. Бігун від 22 листопада 1989 р., де написано: «...Я повернувся з Москви напередодні з о. Ярославом Лесівим та Степаном Хмарою. Відбулася демонстрація волі українських греко-католиків в чисельності десь коло 100 віруючих біля готелю «Москва» (там, де зупинилися делегати з'їзду Верховної Ради). А потім те саме відбулося біля патріаршої резиденції» [72, арк. 3 зв.] (з наступних рядків можна визначити дати тих пікетувань: 15–16 листопада і мова, очевидно, йшла про відоме «ланцюгове» голодування. – *В. О.*). Далі продовжено: «...Уже 21 листопада взяли на Довжці церкву» («повернули» церкву греко-католикам, с. Довжка Калуського району Івано-Франківської області. – *В. О.*), «а потім була відправа на Ясній Горі» (на місці монастиря Чину св. Василя Великого в с. Гошів Долинського району Івано-Франківської області. – *В. О.*) [72, арк. 4 зв.]. Такі щоденні спільні зусилля, докладені для легалізації УГКЦ, не пропали намарно. 28 листопада 1989 р. Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР проголосила заяву, за котрою греко-католики отримали можливість реєструвати свої громади [517, с. 308]. Церква вийшла з катакомб.

Подальше функціонування УГКЦ потребувало адекватної праці в нових умовах. Як передбачливий діяч, З. Красівський один із перших усвідомив необхідність зміни характеру релігійного чину. Відтепер він заходився розбудовувати і забезпечувати церковні інституції. З його листів можна дізнатися про те, чим займався безпосередньо. Він налагодив зв'язки з представниками української діаспори Австралії, США, країн Європи і за їх участі виступав посередником у забезпеченні УГКЦ коштами. Також випрошував «аби хтось вислав теологічну літературу» [85, арк. 2; 47, арк. 5–6], приймав «бандеролі з бібліями і молитовниками» [69, арк. 2 зв.], «книжками для семінарської бібліотеки» [77, арк. 2 зв.; 78, арк. 2 зв.; 79, арк. 6], «служебними» предметами, одягом для священиків [74, арк. 2–2 зв.] та ін. Крім усього, намагався вибудовувати мирне співіснування з іншими громадами віруючих в УРСР [49, арк. 1–2], утверджував християнські традиції та цінності

поміж співвітчизниками, духовність яких упродовж десятиліть спотворювалася атеїстичною пропагандою.

Окрім подвижництва на релігійній ниві, 1989 р. наповнився подіями його громадської активності. 17 січня він побував у Львівському драматичному театрі Прикарпатського військового округу на першому нагородженні премією імені Василя Стуса. Її вручав побратим – президент Української асоціації незалежної творчої інтелігенції Є. Сверстюк, а лауреатами стали найближчі друзі – І. Світличний та О. Заливаха [75, арк. 2]. 11–12 лютого З. Красівський перебував у Києві на першій конференції Товариства української мови імені Тараса Шевченка (далі – ТУМ), після чого схвально відгукнувся на пропозицію «розширити організацію по областях, районах і селах на кшталт «Просвіти»» [185]. 3 липня взяв участь у відкритті пам'ятника Олексі Довбушу в с. Космач Косівського району Івано-Франківської області [294]. 5 серпня за його помочі, а також О. Заливахи й о. Я. Лесіва, після понад 48-ми років неволі, повернулася на батьківщину 82-річна Оксана Бандера, сестра Головного провідника ОУН(б) [387]. До всього треба додати агітаційні поїздки містами й селами Івано-Франківщини, Львівщини, Тернопільщини, Закарпаття, виступи на мітингах, заходах із нагоди відзначення чи вшанування роковин знаменних історичних подій, пам'яті відомих постатей [74, арк. 2 зв.] тощо.

Приблизно в липні – серпні він долучився до Всеукраїнського товариства репресованих (далі – ВУТР, засновано 3 червня 1989 р. – В. О.). Зусиллями цього об'єднання 19 листопада 1989 р. у Києві відбулося перепоховання «мучеників України, замордованих в радянських концтаборах» – поета В. Стуса і його побратимів Юрія Литвина та Олекси Тихого [17, арк. 6–7]. На церемонію прийшли тисячі людей. Біля могил виступили Іван Драч, Михайлина Коцюбинська, Олег Орач (Комар), Алена Пашко, В. Чорновіл, Л. Лук'яненко. [17, арк. 6–7; 477]. Слова вшанування промовив і З. Красівський [115, с. 1].

9 грудня 1989 р., у будинку культури Київського заводу «Ленінська кузня» організовано загальні збори ВУТР [16, арк. 32]. Він брав участь у роботі зборів: виступив із промовою та пропозиціями до резолюції товариства, що

оприлюднена наступного дня під час проведення кількатисячного мітингу з нагоди Міжнародного дня прав людини [16, арк. 32]. У ній мовилося про звільнення та реабілітацію політв'язнів, повернення всіх висланих, притягнення до відповідальності винуватців злочинів «проти людяності» [16, арк. 32]. Також звучали вимоги проголошення і розбудови незалежної України, що означало зміщення ідеологічних і тактичних акцентів громадських утворень у політичну площину. Саме сюди спрямовувалися його подальші дієві зусилля.

У 1990 р. розпочався новий етап у житті З. Красівського. Він вирушив «протоптанною націоналістами» політичною дорогою, «дорогою боротьби проти <...> поневолення Росією нашого народу» [209]. Мету своєї «ходи» сформулював у листі до Р. Ковалю: «...Вигнати з України росіян як окупантів, проголосити самостійну державу і створити в ній такі порядки, на які ми здатні...» [209]. Очевидно, він себе бачив у політичній царині й раніше, але, поперше, вважати такою його участь в УНФ не зовсім правильно з огляду на класичні ознаки політики, а, по-друге, в умовах компартійної монополії жодна легальна альтернативна активність була неможливою. Процеси демократизації, що розгорталася в УРСР, цю можливість надавали. Створювалися десятки громадських організацій, окремі з яких швидко перетворювалися в політичні партії. Зрештою, УГС, до якої входив З. Красівський, теж допустимо визнати перехідним громадсько-політичним об'єднанням. Але він вирішив повернути в українську політику ОУН(б), до якої незмінно належав, і це рішення втілювалося після відвідин країн Західної Європи.

Восени 1990 р. в одному з виступів З. Красівський побіжно згадав про перебування за кордоном. Тоді, виголошуючи слово біля могили батька Я. Стецька, він повідомляв: «Я приїхав туди і був там 3 місяці в Лондоні в Англії, в Німеччині в Мюнхені, в Італії в Римі» [177], а в іншій промові уточнював: «Я був у міністерстві закордонних справ Англії і розмовляв з поважними людьми в Німеччині, я був у Римі» [217, с. 1068]. Достовірність обох повідомлень підтверджена багатьма джерелами: замітками у виданнях української діаспори «Українська думка» [189] та «Свобода» [446], спогадами

Ярослави Стецько [528, с. 78], М. Меленя [335], М. Зеленчука [324], дослідженнями Ю. Зайцева [228, с. 10]. Вони вкупі дозволяють реконструювати хронологію і результативність основних подій його зарубіжного візиту.

Поїздки за кордон З. Красівський очікував довго, передусім у США. Попри те, що виклики готували зацікавлені люди [85, арк. 1], йому кілька разів відмовляли в УРСР. Зрештою, він отримав бажані дозволи, але до країн Європи. У січні 1990 р. відбув до Великої Британії.

21 січня, у неділю, коли на Батьківщині демократичні сили організували «живий ланцюг» з нагоди 71-ї річниці ухвалення Акта злуки УНР і ЗУНР, представники української діаспори Англії з'їхалися в Лондон для пікетування радянського посольства та проведення співзвучної громадянської акції [189]. Опісля в домі Союзу українців Великобританії пройшли урочистості відзначення 72-ї річниці проголошення незалежності Української Народної Республіки. Перед присутніми виступив З. Красівський, який передав вітання від «українців – борців за незалежність» [189]. Наступного дня він також мав слово в тій же залі, де відбулося «святкове зібрання з коктейлем» [189] за участі відомих осіб міської влади та співвітчизників закордоння. У виступі гість заявив, «що український народ <...> бореться за волю й незалежність, і що 50-мільйонна українська нація є зріла до самостійности, до власного господарювання на своїй вільній землі» [190]. У кінці він підкреслив: «Вирішення всіх українських проблем – це Українська Самостійна Соборна Держава, це запорука нашої національної екзистенції» [190]. Також він зустрівся з представницею Проводу ОУН(б) Я. Стецько і обговорив із нею можливість легалізації організації в УРСР [528, с. 78], виступив перед діаспорянами в м. Лестер [188]. У цілому, в ті дні метою З. Красівського було «висвітлити становище, яке склалося <...> в Україні, головним чином в Західній, <...> звертаючи увагу на політичні й релігійні аспекти» [188]. Він вповні досягнув поставленої мети.

На початку березня того року він перебував у Німеччині. Відвідав могили очільників ОУН(б) С. Бандери [590, с. 179] та Я. Стецька [177, арк. 2] у

м. Мюнхен. 6 березня мав робочий візит до Українського вільного університету, де виголосив доповідь «Сучасний і релігійний стан на Україні» [458; 446]. Його тепло привітав декан філософського факультету, професор Григорій Васькович. Відбулося жваве обговорення доповіді. На завершення З. Красівський продекламував кілька своїх поезій [446]. Вірогідно, у Мюнхені пройшли його зустрічі з Головою проводу ОУН(б) – Василем Олеськівим, членами Проводу, повторна – з Я. Стецько [590, с. 179; 321; 317]. Саме тоді він призначений Крайовим провідником організації в УРСР. Із зрозумілих причин конспірації той факт ніде не оголошувався.

Донедавна залишалося нез'ясованим питання точного часу призначення З. Красівського керівником ОУН(б) в УРСР. Колишній повстанець М. Зеленчук згадував, що «в січні 1990 р. <...> він (З. К. – В. О.) поїхав до Мюнхена, де зустрівся з майже усіма членами Проводу ОУН(б), і його затвердили на посаду Крайового Провідника організації в Україні» [324]. Інший рік вказує М. Мелень – 1991 р., коли швагер нібито вдруге побував у Мюнхені [335]. Ба більше, автори спогадів плутають поняття «Крайовий провідник» і «член Головного проводу». Оскільки якраз у перших днях березня З. Красівський перебував у Німеччині, то достовірною датою відліку його провідницького обов'язку на батьківщині все-таки варто вважати початок березня 1990 р. (У липні 1991 р. на VIII Надзвичайному великому зборі ОУН(б) його заочно включено до Головного проводу організації (він не зміг потрапити на Збір через проблеми з оформленням документів [528, с. 78]).)

Після повернення З. Красівський намагався узаконити ОУН(б) в УРСР. Він відновлював зв'язки з колишніми «бандерівцями», щоб за їх участі відтворити організацію в новій якості: «телефон у нього не вгавав, з усіх сторін запитували, як і що» [324]. Та, незважаючи на певні успіхи, він добре усвідомлював складне становище ОУН(б) на Батьківщині. З однієї сторони, на той момент залишилося небагато ще живих ідейних «оунівців» старшого покоління, які би здатні були повернути традиції національно-визвольної боротьби й ефективно впливово діяти в нових політичних реаліях. З іншого

боку, радикальні ідеї не знаходили масової підтримки серед комунізованої громадськості. Крім того, в УРСР прагнули утвердитися всі еміграційні відламки ОУН, а це призводило до хаосу і роз'єднання. Як згадував І. Гель: «В Україні не знають ОУН(б) і ОУН(м) – в Україні знають тільки ОУН, і вся героїка партизанської війни іде, по суті, під егідою ОУН, іншої ніхто не знає. А якщо буде продовжуватися це взаємопоборювання, то ми нічого не досягнемо» [321]. Оцінюючи ситуацію, що склалася довкола «оунівського» питання, З. Красівський змінив тактику і взявся співтворити [451; 630, с. 172–174] одну з перших легальних українських політичних партій націоналістичного крила.

7–8 квітня 1990 р. у Львові відбувся установчий збір ВУПО ДСУ [508, с. 3; 509, с. 232; 627, с. 43; 630, с. 11, 172–174]. Зі словом виступив З. Красівський, який означив стратегію об'єднання: «Ми повинні намітити велику ідею. <...> Ми повинні утвердити ту ідею. <...> Доки ми не усвідомимо собі, що всі питання ми можемо вирішити тільки в Українській Самостійній Соборній Державі й доки та ідея не буде нами рухати – ми завжди кудись сповземо» [17, арк. 6; 215, арк. 2]. Очільником (Головою. – В. О.) Головної ради партії вибрали І. Кандибу, а З. Красівського ввели до її складу [18, арк. 5], і він одразу ж почав розгортати мережу та взявся за те, що добре вмів, – організував її видавничу справу.

21–22 лютого 1991 р. у місті Стрий пройшли збори, рішенням яких утворено міськрайонний осередок ВУПО ДСУ. Керувати ним довірили З. Красівському [565, с. 357; 528, с. 136]. Невдовзі він започаткував видання друкованого органу осередку – газети «Заграва», перший номер якої побачив світ 20 квітня 1991 р. [186]. Через деякий час заснував основне друковане видання ВУПО ДСУ – журнал «Українські проблеми», що з'явився в травні 1991 р. [485–486], а в червні доповнився спеціальним випуском «Український політичний дайджест. Огляд преси. Додаток до журналу «Українські проблеми»» [483]. Газета і часописи публікували документи, агітаційно-просвітницькі матеріали патріотичної направленості. То й не дивно, бо створена структура базувалася на ідеології інтегрального націоналізму.

На установчому з'їзді об'єднання погоджено резолюції та звернення [215, арк. 3–6], принципові тези його статуту і програми. Основна її мета передбачала «створення Української Самостійної Соборної Держави». Співзасновники ВУПО ДСУ оголосили себе продовжувачами справи М. Міхновського, Є. Коновальця, Д. Донцова, Р. Шухевича, С. Бандери і Я. Стецька [508]. Вони виступали «за утвердження поняття «націоналізм», як благородної форми патріотизму, любові до своєї Батьківщини» [18, арк. 5], вважали «найбільшим кривдником українського народу російський шовінізм з його великодержавними амбіціями» [18, арк. 5], які є неприпустимими в міжнаціональних відносинах.

У статуті записано права й обов'язки членів ВУПО ДСУ, а в програмі – його політичні, економічні та релігійні засади [167]. З усіх варто звернути увагу на такі: 1) демократичність боротьби за УССД, неприпустимість терору і насильства; 2) беззастережність визнання української національної символіки – тризуба, синьо-жовтого прапора, гімну «Ще не вмерла Україна»; 3) відсутність громадянського цензу, надання усім мешканцям України статусу громадян після утворення УССД; 4) рівноправність національних меншин з українцями; 5) законність існування УАПЦ, УГКЦ, інших християнських і нехристиянських конфесій, невтручання держави в справи церков; 6) довічність і спадковість землекористування з різними формами господарювання; 7) збереженість державної власності у великій промисловості та упровадження громадсько-кооперативної – для «середньої і легкої» [167; 18, арк. 5; 214]. Як видно, більшість положень збігалися з постановами ОУН(б), ухваленими на III Зборі, але, враховуючи змінену ситуацію, містили й помірковані елементи. Передусім, відкидалася тактика збройної боротьби. А тому, підтримуючи націоналістично-демократичний характер програми, прийнятну назву, частина спраглих до політики людей переходила у ВУПО ДСУ, полишаючи ліберальніші політсили, наприклад, УРП. Її голова Л. Лук'яненко пропонував З. Красівському злитися, але той відмовився [509, с. 232], бо розглядав об'єднання як платформу, перехідну структуру до відтворення ОУН(б) в Україні [630, с. 11, 172–174].

Розбудовуючи ВУПО ДСУ, він, як «бандерівець» та учасник повстанської боротьби, взявся започатковувати загальноукраїнське братство вояків УПА. На відміну від партій, воно формувалося з уже діючих регіональних осередків. 6 жовтня 1990 р. в місті Івано-Франківськ за ініціативи та присутності З. Красівського відбувся перший збір воїнів УПА Прикарпаття [590, с. 182], де утворено Братство вояків УПА Карпатського краю, головою котрого обрано М. Зеленчука [324]. Через півроку, 27–28 квітня 1991 р., у Львові пройшов перший Великий збір вояків УПА та учасників національно-визвольної боротьби ОУН. Результатом роботи стало започаткування Всеукраїнського братства вояків УПА імені Романа Шухевича. Головою обрано того ж таки М. Зеленчука, а З. Красівський увійшов до складу Головної бурави [131]. Він, будучи повстанцем, шанував ветеранів визвольних змагань, розумів внутрішню суть братства, приєднувався до багатьох його акцій.

За рік до проголошення незалежності України З. Красівський розгорнув безпрецедентну діяльність. У той час український національно-визвольний рух виявлявся як у громадській чи політичній ініціативах, так і в «мітинговій демократії». Масові акції, в основному несанкціоновані, не просто прискорювали руйнування радянської системи, але ставали вагомим чинником формування національної самосвідомості українців. «Мітингова демократія» стала тією впливовою силою, що штовхала реформи «знизу» [555–556]. Тому З. Красівський, розуміючи її значення, виступив завзятим учасником мітингового процесу. Він був палким промовцем «на перших відправах над стрілецькими і повстанськими могилами», учасником «багатолюдних походів під синьо-жовтими і червоно-чорними прапорами і Служб Божих за волю на Західних і Східних теренах України» [413]. Навіть побіжна, підтверджена зіставленням різних джерел інформації, хронологія його біографії впродовж середини 1990 – 1991 рр. є вельми насичена.

Події другої чверті – кінця 1990 р., у яких брав участь З. Красівський, можна об'єднати в три групи. Це, зокрема, такі: 1) приватне життя; 2) політика; 3) громадська активність. До першої групи належать дві: середина травня –

початок червня – перебування на освяченні житла І. Кандиби, виголошення патріотичного слова, м. Львів [176]; 12 листопада (або 25 листопада. – *В. О.*) – відзначення дати народження, представлення творчості, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область [132, с. 83–85]. Другу групу становить лиш одна подія – 7 квітня – перебування на другому Великому надзвичайному зборі Української національної партії, м. Львів [590, с. 178].

Найчисельнішою є третя група подій. Вони відбувалися чи не щотижня: 3 червня – виголошення промови з нагоди відкриття пам'ятника жертвам сталінізму на могилі Святий Ян, що між м. Моршин та с. Баня Лисовицька, Львівська область [590, с. 180]; 9 червня – перебування на церемонії відкриття пам'ятника Наталії Кобринській, м. Болехів, Івано-Франківська область [157; 590, с. 180]; 8 липня – виголошення промови під час закладання пам'ятника Олексі Гасину, с. Конюхів, Стрийський район, Львівська область [220; 528, с. 140–142]; 12 серпня – виголошення промови під час панахиди над могилою воїнів УПА, с. Станків, Стрийський район, Львівська область [590, с. 180]; 5 жовтня – виголошення промови біля могили батька Я. Стецька, с. Кам'янки, Підволочиський район, Тернопільська область (дата події може бути неточною, адже зберігся тільки текст промови. – *В. О.*) [177]; 14 жовтня – виголошення промови під час відкриття музею С. Бандери, с. Воля-Задеревацька, Стрийський район, Львівська область [179; 590, с. 182]; 15 жовтня (або 14 жовтня. – *В. О.*) – перебування на батьківщині С. Бандери, с. Старий Угринів, Калуський район, Івано-Франківська область [157] (додаток Ф); 25 листопада (або 12 листопада. – *В. О.*) – виголошення промови під час освячення могили воїнів УПА, с. Конюхів, Стрийський район, Львівська область [590, с. 184]; 30 грудня (або 1 січня 1991 р. – *В. О.*) – виголошення промови під час зібрання, присвяченого 82-й річниці від дня народження С. Бандери, м. Львів [528, с. 149–152].

Аналізуючи перелічені події, треба наголосити на їх взаємообумовленостях. Здавалося б, усього один факт участі З. Красівського стосується політики. Але в той рік він присвятив себе ОУН(б) та ВУПО ДСУ, а тому не хотів розпорозуватися в інших партійних утвореннях. Мало також

подій, які умовно можна вважати приватними. Це тому, що вони ніде офіційно не фіксувалися, а ті, які згадано, все одно мають ознаки публічності. Повною мірою представлена третя група, яка засвідчує дієвість З. Красівського в заходах «мітингової демократії», а, отже, й ту помітну роль, яку він відігравав у національному процесі на території Галичини.

Події першої – третьої чвертей 1991 р. за його участі також можна структурувати в три групи. Вони – незмінні: 1) приватне життя; 2) політика; 3) громадська активність. До першої групи входить одна подія – 20 липня – представлення творчості, м. Миколаїв, Львівська область [236, с. 167–175]. Друга група містить дещо більший перелік: 9 лютого – виголошення промови на засіданні конференції українських націоналістів (імовірно, Української національної партії. – *В. О.*), селище Славське, Сколівський район, Львівська область [528, с. 142–145]; 23 лютого – виголошення доповіді на засіданні теоретичної конференції УРП, м. Київ [528, с. 145–148]; 2 березня – виголошення доповіді на зборах ВУПО ДСУ, м. Львів [180].

Знову ж таки, чи не щотижня відбувалися події з третьої групи. В джерелах зафіксовано такі: 5 березня – виголошення промови на місці загибелі Р. Шухевича, с. Білогорща, Залізничний район, м. Львів [178] (з тексту промови виглядає, що 5 березня 1990 р., але тоді З. Красівський перебував у Мюнхені. – *В. О.*); 9 квітня – виголошення промови під час мітингу-реквієму біля могили Степана Охримовича, с. Завадів, Стрийський район, Львівська область [590, с. 184]; 21 квітня – перебування на першому (установчому) з'їзді Спілки українських політичних в'язнів, м. Львів [161; 275, с. 181]; 12 травня – виголошення доповіді під час конференції «Жінки у боротьбі за волю України», м. Стрий, Львівська область [589, с. 198]; 14 травня – проведення екскурсії для завучів з виховної роботи загальноосвітніх закладів у садибі С. Бандери, с. Воля-Заdereвацька, Стрийський район, Львівська область [590, с. 186]; 22–23 червня – виголошення слова на засіданні Всесвітнього конгресу українських політв'язнів, м. Київ [245; 528, с. 152–153; 364]; 25–26 червня – виголошення привітання на засіданні Міжнародної наукової конференції політв'язнів

«Національно-визвольна боротьба 1920-х – 1950-х років в Україні», м. Львів [234, с. 61–62; 364]; 30 червня – перебування на церемонії освячення пам'ятної дошки з нагоди 50-річчя ухвалення Акта проголошення Української Держави, м. Львів [156]; 7 липня (або 8 липня. – *В. О.*) – виголошення промови під час мітингу-реквієму з нагоди 84-ї річниці від дати народження О. Гасина, с. Конюхів, Стрийський район, Львівська область [590, с. 186].

Аналізуючи події першої половини 1991 р., варто зіставити й порівняти їх із попередніми. Як видно, майже відсутні приватні, що зумовлено вже вказаними причинами. Натомість збільшилася кількість у групі політики. Це свідчить про пожвавлення партійного життя в УРСР і зростання ролі демократичних політичних сил. Зрозуміло, З. Красівський не міг опинитися поза тим процесом. Майже незмінно чисельно проілюстрована його публічна активність. Проте змінилися форми її проявів: від заходів «мітингової демократії» до громадської організаційної роботи.

Сьогодні неможливо описати всі заходи та ініціативи, до яких долучався «неспокійний Zenko» [528, с. 24]. По-перше, їх дуже багато, а по-друге, важко встановлювати їх достовірність. Скажімо, М. Магас описує З. Красівського «активним учасником створення Української християнсько-демократичної партії, Української націоналістичної (національної. – *В. О.*) партії» [413]. В енциклопедичних статтях істориків О. Бажана і Ю. Зайцева вказано, що він брав участь у заснуванні Всеукраїнського товариства «Меморіал» імені Василя Стуса, Народного руху України (далі – НРУ) [174; 623, с. 590; 622, с. 294]. Політв'язень Богдан Ребрик згадує його в ролі довіреної особи кандидата в народні депутати до Верховної Ради УРСР Л. Лук'яненка й агітатора передвиборної кампанії 1990 р. [595, с. 56]. Своєю чергою, Л. Лук'яненко в одному з інтерв'ю зазначає, що З. Красівський особисто балотувався [343]. Усі ці факти поки не знайшли доказів у документах [248, с. 15–33; 630, с. 9, 11, 521–522, 540–542], а тому не можуть вважатися беззаперечними.

Кілька експонатів, що доводять затребуваність З. Красівського, зберігає Стрийський краєзнавчий музей. Це запрошення взяти участь у різних заходах:

22 вересня 1990 р. – у засіданні крайової конференції НРУ, м. Івано-Франківськ [160]; 11 травня 1991 р. – у засіданні теоретичної конференції Бориславської міської організації УРП, м. Борислав, Львівська область [163]; 1 червня 1991 р. – у роботі другого з'їзду УРП, м. Київ (проходив 1–2 травня 1991 р. – *В. О.*) [162]. Незважаючи на те, що запрошення демонструють поважне ставлення до людини й підкреслюють її значущість, вони не можуть слугувати доказом участі в події. Але натомість є чимало свідчень, з яких можна зробити висновок: хоча З. Красівський не схвалював створення громадсько-політичних утворень демократичного спрямування, вважаючи їх інспіраціями комуністів, він взаємодіяв із їх керівниками та брав участь в організованих ними заходах.

Він майже ніколи не розлучався з відеокамерою чи фотоапаратом. Як пригадує Р. Коваль: «...Весь час фільмував – на всіх заходах, де тільки був. Хіба коли виступав, то відкладав камеру» [528, с. 78] (додаток Ф). Навіть на похованні дружини, О. Антонів, «замість того, щоб молитися разом з усіма і віддатися без остачі жалям, штурхався в натовпі, вилізав на найвигідніші з точки зору фотографії місця і таким чином зняв весь перебіг церемонії» [88, арк. 2–3]. В тому випадку, як завжди, його особисте поступалося місцем суспільному. Своє горе притуплювалося перед розумінням важливості збереження образів пам'ятних чи історичних сюжетів для нащадків. Світлини, зняті З. Красівським, часто вміщували різні видання – як українські, так і закордонні [80, арк. 3–4; 629, с. 287]. У приватних архівах зберігаються сотні зроблених ним фото, що слугують візуальними доказами найпомітніших подій українського національного процесу кінця 1980-х – початку 1990-х рр.

У нього вистачало бажання і часу, буквально, на все. Бачачи необхідність ведення масштабної проукраїнської агітації, задумав заснувати видавництво, що спочатку постало у нього вдома з двома–трьома «штатними платними працівниками» [324]. А 9 травня 1990 р. у Стрию за його почину з допомогою міського голови Романа Шрамов'ята розгорнуто одну з перших в Україні друкарень, де виготовлялася література патріотичного і духовного змісту [413; 590, с. 184], пропагандистська продукція для потреб однодумців [48; 206–211;

239, с. 132–133]. Видрукувані газети, журнали і книги надсилалися в бібліотеки України, розповсюджувалися під час масових акцій.

Влітку 1991 р. Р. Коваль задумав випускати націоналістичну газету «Нескорена нація». Підтримавши ідею, З. Красівський подарував йому необхідні технічні засоби, а процес тиражування забезпечив у новоствореній друкарні [239, с. 132–133]. А ще він облаштовував домашній музей (збирав колекцію народних виробів і картин [156–157; 168]), ініціював написання історії рідного села [132], здійснював особисто й організовував для зацікавлених мандрівки Карпатами, екскурсії історичними місцями Галичини та України. Мав намір збудувати громадський культурно-відпочинковий комплекс у Косівському районі Івано-Франківської області [72, арк. 4], пропонував діаспорянам зорганізувати комерцію витворами декоративно-прикладного мистецтва Гуцульщини і Бойківщини [74, арк. 4–4 зв.], допомагав товаришам господарювати [74, арк. 1–3; 75, арк. 1–2; 80, арк. 1–3], в інших потребах [86, арк. 2 зв.]. У той же час облаштовував свій побут. Постійно робив ремонти вдома [80, арк. 1–3; 87, арк. 2 зв.], в останні роки для усамітнення обжив невелику хатину в урочищі Підпогарі, що біля с. Гериня Долинського району Івано-Франківської області [336]. В усіх справах об'єднував довкола себе людей різних національностей та світоглядних орієнтацій.

Коло тих, з якими співпрацював, підтримував дружні стосунки чи просто листувався З. Красівський, величезне. До вже згаданих імен і прізвищ варто додати десятки нових. Це українські діячі руху спротиву: М. Береславський [164–166], З. Бігун [68–79], Л. Возняк-Лемик [320; 629, с. 121], Л. Горохівський [283], В. Овсієнко [304–305; 429], Юрій Вівташ [629, с. 106], Дмитро Гриньків [322], Ольга Горинь [73, арк. 1], Василь Долішній [106, с. 6], Софія Лиша [629, с. 376], Петро Марусик [267, с. 242–243], Андрій Парубій [434], Євген Пронюк [601, с. 1378], Віктор Рафальський [157], о. Володимир Романюк [443; 444, с. 44; 542, с. 13], Ірина Сенік [340], Петро, Стефанія, Василь і Володимир Січки [309–310], Орися Сокульська [629, с. 611–612], Василь Стрільців [342], Валентина Стус [601, с. 1376], Олесь Шевченко [267, с. 242–243], Стефанія

Шабатура [218, с. 23], Юрій Шухевич [178; 400], а також опозиціонери з республік СРСР: М. Муратов [302], Паруйр Айрікян [282, с. 257], Міраб Костава [15, арк. 28], Н. Садунайте [49; 601, с. 1378]. Зазначено лише найвідоміших діячів [304–305], а були ще сотні, тисячі незнаних. Усі вони відзначали неймовірну здатність З. Красівського притягувати до себе: «Зустрічався він з тисячами людей, бо судив йому Бог бути в найгостріших осередках українського болю і замовляти той біль» [538, с. 10]. Дослідниця його поетичної творчості М. Якібчук писала: «Навколо нього завжди відчувалась якась дивовижна атмосфера людяности... Для всіх умів бути цікавим і потрібним» [601, с. 1376]. Потрібність – основна ознака харизми З. Красівського. Він був потрібен і для людей, і для України. За оцінками патріотів: «Зіновій – борець, практик, організатор. Він той фундамент, якого часто не видно під великою спорудою, яка, безсумнівно, без нього ніколи не стоятиме» [538, с. 10]. В ході опрацювання чисельних джерел не знайдено негативних відгуків про нього ані від друзів (за винятком згаданого епізоду з Д. Квецком. – *В. О.*), ані від ворогів.

Займаючи позицію щоденного чину, він не полишив праці щодо розбудови вже легалізованої УГКЦ. Найперше, заопікувався відновленням її довоєнної інфраструктури, зокрема помагав облаштовувати монастирський побут греко-католицьких ченців.

Ще в 1911 р. у с. Гошів Долинського району Івано-Франківської області за благословення митрополита Андрея Шептицького засновано згромадження сестер Пресвятої родини [367]. Після виходу церкви з підпілля сестри намірилися збудувати в селі власний монастир. У 1991 р., володіючи даром переконувати і схиляти до себе людей, З. Красівський умовив керівництво Болехівського лісокомбінату передати монахиням необхідну земельну ділянку [391]. Він також сприяв у виготовленні плану забудови [432], жертвував на зведення монастиря особисті заощадження, мав намір закласти на його території «японський сад» [341]. (Натомість сестри намірилися підготувати в одній із майбутніх споруд келію для доживання жертводавцем останніх днів

[327].) Згодом у тривалих спорах він придбав приміщення для закладання сестрами Пресвятої родини українського національно-культурного центру в Моршині [391]. У дяку за те послушниці доглядали його після перенесеного інсульту впродовж кінця липня – вересня 1991 р. Вони й стали свідками останніх хвилин його подиху [335]. Як зазначала М. Якібчук: «Монахині боготворили Красівського за життя. Вони ревно оберігали його спокій і допомагали, як могли, коли він був хворий...» [599, с. 1499].

У третій декаді липня 1991 р. З. Красівський захворів. У нього стався інсульт: «мова була паралізована, він лежав нерухомий» [324; 335], і його забрали до лікарні в Стрий. «Десь до двох тижнів Зенкові стало набагато краще. Мова відновилась, почав ходити. Тільки рука не працювала і одна нога трохи», – згадував М. Мелень. Доглядали його медсестра і монахині: Анатолія та Володимира Дмитришин [324; 335]. Згодом хворого забрали додому. Стан здоров'я кращав, він спілкувався з товаришами по телефону, приймав відвідувачів, поверталася звична життєрадісність. Діждався проголошення незалежності України. Радісно і позитивно сприйняв подію, яка сповнила мету його життя, але висловлював сумніви щодо ефективності державотворення в співпраці з комуністами. (З цього приводу збереглося його вересневе інтерв'ю, яке записав Р. Коваль [329].) Так тривало кілька тижнів.

За день до смерті він зустрівся з Ю. Шухевичем і сказав: «Знаєш, Юрку, раніше була жива ідея, тоді ж, коли вона жила, люди знали, що для того, аби вона жила, треба проливати свою кров, і як треба – треба вмирати. І треба знову сіяти зерно тієї ідеї, щоби воно проросло» [400]. 20 вересня 1991 р. сталося невідворотне. Дружина М. Меленя Євгенія детально описала останню мить його життя: «В той день до нього приїхав хтось із досить знаних людей. Зенко раптово зірвався з ліжка, хотів поставити касету. <...> Як зірвався <...> – впав. Він ще свідомо сказав: «Аж тепер уже все!»» [335] (додаток Х. 1). Діждавшись здійснення мрії, якій присвятив усе життя, З. Красівський відійшов у вічність через місяць після ухвалення Верховною Радою УРСР «Акта проголошення незалежності України».

Пізніше в деяких публікаціях припускалася можливість його неприродної смерті. Так, Р. Коваль наводить факт, за яким серед ближчого «стрийського» оточення З. Красівського ходили чутки, що його отруїли [528, с. 75]. Автори брошури «За Україну, за її волю...» теж написали: «Відійшов при загадкових обставинах, побутує версія: допомогли» [538, с. 6]. Але документальних підтверджень його вбивства не існує. Основною причиною смерті стали наслідки хвороб, яких він набув «завдяки» репресивним діям радянської влади.

Він не дочекався вшанування співвітчизниками. Хоча про нього знали, поважали і цінували в діаспорі, найперше, за поезії [58, с. 28–29; 440; 455]. Відомою прижиттєвою відзнакою стала премія, що її в 1986 р. призначив Український літературний фонд імені Івана Франка Світового конгресу вільних українців за збірку «Невольницькі плачі». Нагороду мали вручити восени 1989 р. під час його візиту до США [361; 392; 422; 538, с. 18]. Однак, як відомо, той візит не відбувся з вини «візових» органів УРСР.

17 липня 1991 р. З. Красівського реабілітовано [261, с. 930]. У 2006 р. його суспільно-політична діяльність відзначена державною нагородою України, якої удостоївся посмертно. Указом Президента України «Про відзначення державними нагородами України засновників та активістів Української Громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод» від 8 листопада № 937/2006 З. Красівського нагороджено орденом «За мужність» I ступеня [263]. Його націоналістичний чин відображено на сторінках художньо-публіцистичних статей [30; 32; 89; 169; 348; 365–366; 369; 397–401; 406–407; 426; 460; 462; 464; 471], книг [205; 579], у пам'ятках музичного [423], театального [347; 418], монументального мистецтва [187; 433], у творах живопису і кінематографа (додатки Х. 2–Х. 6; Ц). Його ім'я є доволі згадуваним серед звичайних українців, громадських активістів та, особливо, прихильників націоналізму.

Підбиваючи підсумки громадської, політичної і релігійної діяльності З. Красівського впродовж кінця 1980-х – початку 1990-х рр., треба оцінювати її в розрізі визначених напрямів.

Його громадська діяльність виявлялася у всеукраїнських і міжнародних організаціях та заходах «мітингової демократії». Він схвально сприйняв процеси демократизації та суверенізації, що розпочалися в «перебудовний» період, та одразу долучився до численних об'єднань антирадянського спрямування. З-поміж усіх, що їх співзаснував чи був учасником, переважали ті, які опікувалися захистом прав політичних в'язнів і репресованих: Українська ініціативна група за звільнення в'язнів сумління, МНКЗП, ВУТР, Всеукраїнське братство вояків УПА ім. Р. Шухевича. Він співпрацював із просвітницьким ТУМ, правими партіями. Також був невтомним активістом «мітингових» акцій: виступав із промовами під час проведення відкриттів пам'ятників, ушанувань героїв українських національно-визвольних змагань; із доповідями на конференціях, зборах, з'їздах, як в Україні, так і за кордоном. Водночас здійснював організаційне, технічне забезпечення громадських починів, координував взаємини між представниками українського визвольного руху, опозиціонерами з республік СРСР і патріотами діаспори.

На початку березня 1990 р. З. Красівського призначено Крайовим провідником, а згодом уведено до Головного проводу ОУН(б). Відтоді ввійшов у легальну політику і взявся за відновлення «бандерівської» організації та ідеології в УРСР. Проте неоднозначне ставлення співвітчизників до націоналізму змусило змінити тактику і взятися за творення «проміжної» політсили. Цією партією стало ВУПО ДСУ правого спектра, що її розглядав як перехідну структуру до повноцінного відтворення ОУН(б) в Україні. Для нього незмінною метою залишалася незалежність України. Він до останку виконував першу заповідь українського націоналіста: «Здобудеш Українську Державу або загинеш у боротьбі за неї».

З дитинства З. Красівський не змінював релігійних поглядів і належав до УГКЦ. У час катакомбного існування, співпрацюючи з КзУГКЦ, обстоював права греко-католиків і домагався скасування рішення Львівського собору 1946 р. Після виводу церкви з підпілля намагався зробити щонайбільше корисних справ для її відродження та достойного утвердження поміж українців.

Сприяння розбудові церковної інфраструктури, забезпечення теологічною літературою, предметами культу, ініціювання врочистих богослужінь – далеко не повний перелік вчинків його релігійної діяльності. Загалом, біографія З. Красівського періодів «перебудови» та першого місяця незалежного державотворення є яскравим і повноцінним відображенням перебігу подій та закономірностей українського національного процесу.

4.2 Українська націоналістична проблематика у творчій спадщині

Тоталітарна радянська система не дбала про рівні умови для творчого розвитку кращих своїх представників. Для одних, які творили в чітко обумовлених ідеологічних рамках, надавалися всілякі, узаконені державою привілеї. Всі інші – нонконформістські митці – вважалися противниками влади й до них застосовувалися відповідні санкції. Тому вони проявляли себе таємно, долаючи різні репресивні перешкоди. Таким способом до широкого загалу потрапляли малюнки, поезії, книги, статті відомих діячів українського опозиційного руху – А. Горської, О. Заливахи, В. Стуса, о. Я. Лесіва, Т. Мельничука, І. Світличного, Є. Сверстюка, В. Чорновола, Л. Лук'яненка, В. Мороза, І. Гея, З. Красівського та багатьох інших.

Як мовилося в першому розділі, писемну спадщину З. Красівського можна класифікувати за кількома жанрами. Це художня література, мемуаристика і публіцистика. Основні аспекти української націоналістичної проблематики порушувалися, насамперед, у його публіцистичних творах. Треба вкотре підкреслити, що то не спеціально підготовлені статті, а записані тексти виступів під час заходів «мітингової демократії», які відбувалися впродовж кінця 1980-х – початку 1990-х рр. Разом з тим, щоб відтворити картину еволюції і цілісну систему його поглядів, до аналізу необхідно залучити кілька публікацій попередніх періодів. Серед них – засадничу «Тактику» УНФ [26, арк. 299–305], а також статті «Хто вони?» [587, с. 291–294] та «Колонізатори і їх посіпаки» [224; 159, с. 12–15] (далі – «Колонізатори». – В. О.). Із прозою

варто зіставити й порівняти поезії з «Месника» [26, арк. 345–347 зв.] та «Невольницьких плачів» [135–136; 228–231; 239]. Бо, хоча поетичне слово є чуттєвим, емоційним, суб'єктивним відображенням історичної дійсності, воно, тим не менше, допомагає сприйняти та збагнути думки автора.

Оскільки З. Красівський належав до ОУН(б), він поділяв «бандерівську» ідеологію. Та, своєю чергою, принаймні, до середини 1943 р. базувалася на доктринах «чинного націоналізму» Д. Донцова. Однак, як зазначає Г. Касьянов, «під час Другої світової війни, коли в середовищі ОУН під впливом політичних реалій розпочалася ревізія базових ідейних і політичних настанов передвоєнного періоду, розходження з «чинним націоналізмом» Д. Донцова стало очевидним» [547, с. 32]. Це розходження втілювалося в програмних постановках III Збору ОУН(б) [257, с. 204–212]. Долучившись до національно-визвольної боротьби в 1944 р., З. Красівський виростав на цих постановках і вони стали засадничими для УНФ, а пізніше – для ВУПО ДСУ. Тому його бачення – це поєднання теорій «чинного націоналізму» і рішень III Збору. Саме під таким кутом зору розглядатиметься його творча спадщина.

Філософська парадигма будь-якого націоналізму – ідеалізм, у першооснові якого ідея і дух. Кожен націоналізм формулює свою національну ідею. У Д. Донцова – це «боротьба з Росією як авангардом Азії» [530, с. 16]. Підтримуючи класика, З. Красівський вважав, що суть української національної ідеї висловлена в першій фразі Декалога українського націоналіста: жертвність заради своєї держави [573, с. 447–456]. Національна ідея, на його думку, становить сенс існування нації, її світоорієнтування. У той час вона вимагає постійної самопожертви: «Затямте! / Ідея живе лиш тоді, / Коли прагне людина за неї померти» [230, с. 88–90]. Ця жертвність виражається не лиш у боротьбі, але й у буденній національно корисній праці.

Реалізація національної ідеї неможлива без сформованості в нації моральної сили – духу. Пропонуючи своє розуміння українського націоналізму, З. Красівський ототожнював його з виявом духу. В одному з виступів він зазначав: «Український націоналізм сьогодні – це кожний порух м'язів і духа на

користь нації» [221, с. 84]. Він також стверджував, що дух українців повною мірою розкрився в період національно-визвольних змагань середини ХХ ст.: «Націоналізм – це вищий прояв людського духу, який був усі часи протягом усієї історії людства, але досяг свого апогею у 40–50-х роках, і якраз в українській нації» [221, с. 84]. У його поетичних рядках мовиться про важливість злиття і гармонії духу націоналіста та духу нації: «О, нене рідна! / Дай снаги, уміння / В одне з тобою злитися, з'єднатись / Незламним духом, болісним сумлінням!» [230, с. 126]. Дух нації утверджується і гартується тоді, коли дух кожного її представника налаштований до повсякденної діяльності чи боротьби. А боротьба в ім'я нації має окрилювати: «І дух мій може знятися на крила / І в битву ринуться готов!» [26, арк. 347 зв.]. Тому достойниками українського націоналізму З. Красівський вважав тих, хто «пронесли через життєві поневіряння віру в перемогу, зберегли сильний дух і наснагу до боротьби» [26, арк. 301]. Таким чином, у його трактуваннях український націоналізм – це еманация внутрішньої сили людини – духу, спрямована на досягнення та утвердження української національної ідеї.

Визначальною категорією націоналізму є «нація» [549, с. 8–9]. У своїх творах З. Красівський не пропонував тлумачень цієї лексеми. У більшості випадків він послуговувався поняттям «народ», не вбачаючи відмінностей у його значенні. Причому, він, переважно, мовив про «народ» у поетичних строфах, а у фразях публіцистики чергував із «нацією», що підтверджується порівнянням віршових чи прозових уривків. Наприклад: «І плач не мій, а змучених віків / І сум, і жаль – усе мого народу!» (підкреслення наше. – В. О.) [229, с. 63]; «Український народ, наче знятий з хреста, / Опустошений, нищий, убогий...» [239, с. 77]; «О Боже!.. – прости мій народ!.. Не карай!..» [231, с. 88–90]; «Нам треба зрозуміти: поневолена нація не має вибору» [330, с. 24]; «Наша історія не знає таких періодів, коли би народ повністю складав зброю боротьби за своє національне існування» [26, арк. 300 зв.]; «...Український народ має давні демократичні традиції» [330, с. 25]. Поза всяким сумнівом, автор робив взаємозаміну понять, орієнтуючись на відомі йому аналогії. Адже схожі

підходи простежувалися в програмних постановах III Збору [257, с. 204] та в працях тогочасних інтерпретаторів теорій націоналізму.

В кількох випадках З. Красівський проводив своєрідне, доволі логічне, розмежування між «нацією» і «народом», але швидше за все, інтуїтивно. Мова про те, що в прозі, висловлюючись про українців, він використовував поняття «нація», а інші національності називав «народами». Ось кілька промовистих прикладів: «Ворог <...> заніс кривавий ніж над життям української нації» [26, арк. 299 зв.]; «Ми як нація, вже не раз здвигали себе з попелу» [330, с. 25]; «...Ми <...> в наші часи стали такими «єднальниками», що закликаємо об'єднатися не тільки нацією, а й з іншими народами, навіть з нашими ворогами» [330, с. 24]. Таке, хоча й поодиноке, застосування стверджує, що він підсвідомо сприймав націю як окрему кровно-духовну етнічно-історичну спільноту, складову громадянства.

«Українському народові» (розуміти – «українській нації». – В. О.), його минулому відведено окреме місце у творчості З. Красівського. В нього українці виступають об'єктом неперервної ворожої експансії, унаслідок чого їх життя простує довготривалим мученицьким шляхом. Історію впокорення України він розпочинав після княжої доби, коли вороги наступали «...через Карпатські перевали, / З Дикого поля. / З литовських нетрів. / З нахабного Заходу» [229, с. 14]. Та, як доводив, особливо нестерпним склалося становище співвітчизників в умовах поневолення московським царським і російським імперським режимами. Тому в рядках його поезій і прози тематика українсько-російських взаємин є домінуючою і болючою. Він однозначно негативно оцінював політику Московії–Росії стосовно українців [133] та гнівно висловлювався на її адресу за те, що принесла його нації багатолітні страждання: «Мій ворог – Росія, яка своєю потугою заповонила нас, розтлила, примусила багатьох забути свою мову, віру, свої святині, – і довела нас до краю загибелі» [221, с. 83]; «Зогидили все: прадідівські обряди, / Розтлили свідомість, повинність, мораль / І силують нарід молитись на зраду, / Піднісши до горла наточену сталь» [228,

с. 72–73]. У цих словах простежується повна солідаризація з поглядами «бандерівських» ідеологів.

Він категорично не сприймав Української СРР–РСР, утвореної російськими ленінцями. Радянська Україна була для нього безправним гвинтиком внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, фактично, колонією більшовицької (комуністичної) Росії: «А що тоді таке УРСР? <...> Це не що інше як адміністративна одиниця, «Малороссия», «Югозападный край», «Хохландия», «неотъемлемая часть» «единой и неделимой», а уряд її – послушне знаряддя Москви, ставленики, і переважно україножери й русифікатори» [587, с. 292]. А отже, як стверджує М. Якібчук, «основним ворогом і загрозою для української душі Зеновій Красівський вважав імперську російську свідомість, модифіковану в тоталітарну радянську систему» [596, с. 27]. Безкомпромисними стали його саркастичні інвективи, що лунали на адресу більшовицької (комуністичної) партії – провинника трагічної долі України у ХХ столітті: «За те, що «воля» в нас неволя, / Що пролилися крові ріки, / Що ми сьогодні духом кволі – / Я славлю партію велику!» [26, арк. 346]. В «Тактиці» та в «Колонізаторах» крок за кроком розкрито прояви «повновладності» і «терору» ВКП(б)–КПРС над українцями. Серед них – колективізація, Голодомор 1932–1933 рр., репресії 1930-х рр., упокорення національного життя в періоди радянзації Західної України.

Однак жорстокі дії радянської тоталітарної системи не зламали нації. У своїх статтях З. Красівський не втомлювався підкреслювати її нездоланність: «Не збайдужіли до своєї долі <...> широкі народні маси. Ні гоніння, ні тортури, ні тюрми, ні висилка, ні гіркі злидні не вбили в них живої думки» [26, арк. 300]. Ця теза перегукується з донцовською: «Нації як колективній особі властива воля до життя, влади й експансії» [530, с. 15]. Українці постійно плекали внутрішню силу, яка, чекаючи слушної нагоди для прояву, потребувала ідеологічної направленості. Її запропонував націоналізм. З точки зору З. Красівського, «націоналізм» і «нація» взаємопов'язані, бо перший – це «лакмусовий папірець сили нації» [237, с. 90], єдина зброя «поневоленого

народу» [221, с. 83]. Отож, його націоналізм – то визначальна ідейна сутність, спроможна об'єднати й організувати «український народ» на звільнення від чужого володарювання.

Відповідно до ідеології націоналізму найкращим інструментом захисту інтересів нації є держава. Вона ж є оптимальним організмом самоорганізації національного життя. Ареал природного розселення нації і кордони її держави повинні збігатися [547, с. 35–37]. Форма існування української нації – Українська самостійна соборна держава. Її здобуття – найвища мета ОУН(б), щоб «кожна нація жила вільним життям у своїй власній самостійній державі» [257, с. 204]. Представляючи український національно-визвольний рух другої половини ХХ ст., З. Красівський добре усвідомлював необхідність проголошення УССД. У «Тактиці» він задекларував незалежність України провідною метою діяльності УНФ: «Пора нам заманіфестувати перед світом свою волю, своє незламне бажання жити вільним життям у своїй самостійній, суверенній державі» [26, арк. 300 зв.]. Прагнення до волі простежується і в його поезіях: «Прозріє народ, і за волю повстане!» [229, с. 113–114]; «Хай воля на крицю гартує завзяття!» [230, с. 88–90]; «О дужі! Хоробрі! За волю встаньте! / Тюремні кайдани порвіте!» [26, арк. 346 зв.]. Як видно з рядків, свобода вимагає завзяття, хоробрості, а тому – не здобувається мирним шляхом.

На думку З. Красівського, незалежність України зумовить розпад радянської імперії. Бо «Україна для Росії <...> це – серце. І тільки тоді, коли Україна стане самостійною, ми скажемо, що імперія розвалилася» [237, с. 90]. Це означало, що СРСР і, передусім, Росія не відмовляться від України добровільно. За неї доведеться боротися не лише зовнішньо – проти ворога-поневолювача, але й внутрішньо – за оздоровлення та відродження всередині нації. В одному зі своїх виступів він говорив: «Нам треба думати, щоб підняти себе з занепаду морального, духовного і психологічного...» [330, с. 24], а в іншому продовжував: «Ми повинні кожний у собі відродитися, набрати в собі сили і починати вже від сьогодні працювати на Самостійну Україну» [236, с. 175]; «І слава всім тим, хто не сидить на запічку, хто не лежить на печі і хто

не каже, що «моя хата скраю...» [221, с. 84]. Він вважав, що поневолена нація, лише будучи внутрішньо здоровою, здатна конкурувати з націями імперськими в одвічному протиборстві. Ці погляди теж співзвучні з тезами Д. Донцова: «У людському суспільстві, як і в органічному світі, панує закон <...> суперництва націй», а «прогрес людства відбувається через перемогу в боротьбі за існування націй із сильнішою волею до життя» [530, с. 15].

До проголошення «Декларації про державний суверенітет України» З. Красівський поставився стримано. Влітку 1991 р., виступаючи на з'їзді ВУТР, він заявляв з цього приводу: «Ми маємо вивішені синьо-жовті прапори, тризуби. Ми маємо у Верховній Раді своїх представників. Ми маємо проголошену «самостійну Україну», власне, її «суверенність». Ми маємо багато дечого такого, від чого нам дух захоплює, – але ми, по-суті, нічого не маємо» [235]. Він, досвідчений націоналіст, розумів, що незалежність утверджується не символікою, деклараціями чи виявами «мітингової демократії», а важкою повсякденною працею в царині політики, економіки, релігії та культури.

З такою ж стриманістю він сприйняв «Акт проголошення незалежності України». Здавалося б, урешті сповнилася заповітна мрія, заради якої віддавався кожен подих життя. Але, на його переконання, безперешкодне отримання незалежності – то свідомо провокація радянсько-російської влади, розроблена з метою послаблення пильності українців: «Моє ставлення однозначне. Це все інспіровано нашим ворогом» [329, арк. 2]. Він прогнозував неефективність державного будівництва в результаті компромісу демократів із комуністами. 4 вересня 1991 р. Р. Коваль взяв у нього останнє інтерв'ю, де З. Красівський висловлював побоювання і застереження з приводу тогорічних серпневих подій. Він уважав, що Україна втратила альтернативу національної боротьби, а то означало «загублення нашої великої мети» – справжньої УССД. І небезпеку для її існування він убачав з російського боку: «Не можна скинути Росію як державне об'єднання і як той фактор, котрий постійно на нас діє. <...> Часи змінилися. Але не змінилося мислення російського народу» [329, арк. 1]. Він ніколи не піддавав сумнівам деструктивний вплив Росії на розвиток

сусідніх країн і попереджав про ризики, на які має зважати Україна. Оцінки, висловлені З. Красівським щодо історії та перспектив російсько-українських взаємин, передбачали неминучість російської агресії, яка й розпочалася 2014 р.

Його також непокоїв щойно зароджений меркантилізм колишніх побратимів-опозиціонерів, які бажали отримати привілеї та високі посади в новоствореній державі. Це, найперше, стосувалося тих, які претендували на президентство: «Люди, які були непримиренні до ворога, почали міняти свої інтереси і погналися за кандидатством» [329, арк. 2]. Тому він вважав, що вибори 1 грудня 1991 р. треба бойкотувати, «хоча б персонально», «щоб не помножувати одну фікцію (незалежність. – *В. О.*) іншою» [329, арк. 2]. Доки керівником України не стане націоналіст, доти все виглядатиме фіктивним.

Твори З. Красівського розкривають його суперечливе ставлення до процесу формування партій, що з'являлися в останні роки УРСР. З одного боку, він схвалював багатопартійність, а з іншого – виступав проти політичної роздробленості українців та поміркованих програм, на які опиралися новоявлені політсили. У листі до З. Бігун він писав: «Дробляться і дробляться ряди і сили, і утворюються нові угруповання, які вважають, що тільки «наші» штандарти відповідають народним устремлінням» [79, арк. 2], «вони хочуть впливати на покращення долі народу не шляхом збройної боротьби чи хоча б шляхом конфронтації, а шляхом прояву громадянської доброї волі» [79, арк. 4 зв.]. Тобто, він не визнавав тих, які спиралися на демократичні принципи. Наймасовіше утворення – НРУ, з одного боку, називав «найважливішим проявом <...> громадського життя» [233, с. 12], а з іншого – не був ані його симпатиком, ані учасником [522], бо вважав, що НРУ ініційований комуністами з метою послаблення уваги до українського національного питання. Натомість, він позитивно сприймав націоналістичні партії і хотів, щоб вони об'єдналися або хоча б виступили спільним фронтом проти російського панування [180], прагнення до якого в імперській Росії постійно реанімуватимуться.

З текстів видно, що З. Красівський бачив свою країну демократичною. Він неодноразово наголошував: «...Не маю сумнівів у тому, що Україна, як

держава, може бути тільки демократичною» [330, с. 25]. А отже, не відкидав таких усталених принципів, як дотримання прав людини, плюралізму, народовиявлення, парламентаризму тощо. В одному з інтерв'ю він зауважував: «Без сумніву, корінь демократії в активності громадян, а запорука – в забезпеченні прав людини» [330, с. 25]. Єдине, чого бажав, – щоб утілення тих принципів у політичне життя відбувалося по-справжньому, без спотворень.

У напрацюваннях З. Красівського пропонується всеохоплююча програма українського державотворення. Він стверджував, що в Україні має діяти система влади, звична для демократичних країн, за якої український народ обиратиме націоналістично орієнтованих представників до різнорівневих керівних структур. Водночас, він не вбачав подальшого сенсу в роботі новостворених органів державного чи місцевого управління періоду «перебудови». З його огляду, Верховна Рада УРСР–України, місцеві ради ініціювалися і комплектувалися колишніми компартійними функціонерами, а тому потенційно не здатні обстоювати національні інтереси: «Мова йде про тих людей, які вважають, що можна співпрацювати в советській системі <...> і таким чином упорядкувати життя в Україні» [328]. Їх робота характеризувалася показовістю і безрезультатністю: «Блефує уряд, що він хоче перебудуватися, блефують новоутворені партії, дембльоки у т. зв. Верховній Раді, блефує <...> більшість суспільства в тому, що вона працює...» [233, с. 8]. Як уже мовилося, З. Красівський відкидав можливість ефективного співробітництва представників компартії та українського опозиційного руху. Адже саме комуністи нищили Україну, а їх опоненти так чи інакше несли в собі відбитки радянської дійсності: «Ці люди вийшли з советської системи і <...> хотіли цю систему лише покращити, не ставили перед собою мету позбутися російської окупації, відновити самостійну державу...» [328]. Загалом, він виступав за таку владу у своїй державі, яка представлятиметься патріотично налаштованими достойниками української нації і наповнюватиметься відповідним змістом.

Реалії і перспективи української економіки він так само аналізував із націоналістичної точки зору. Найперше, переймався традиційно актуальним

для українців аграрним питанням. У статті «Колонізатори» детально розкрито негативні наслідки радянського господарювання на селі. Автор зазначав, що «колгоспно-радгоспна система експлуатації селянської праці порочна в самій своїй основі» [224, с. 14], а «при існуючих <...> відносинах і способі ведення сільськогосподарського виробництва з кризи вийти неможливо» [224, с. 14]. Констатуючи негативну роль колгоспів в економіці СРСР, він підкреслював: «Держава грабує селянство, бо ціни на сільськогосподарську продукцію в багато разів нижчі вартості виробленої продукції, особливо якщо врахувати низьку продуктивність селянської праці внаслідок слабкої механізації виробничого процесу» [224, с. 12]. Він називав хижацьким ставлення центральної влади до аграріїв України: «Щоб стягнути з України <...> велику кількість сільськогосподарських продуктів і сировини, колонізатори разом із своїми посіпаками вживають найрізноманітніших засобів, не виключаючи й насильних» [224, с. 12]. Ці прозові фрази посилювалися поетичними рядками: «Он на колгоспному лані / Жінки та діти потом сходять / За «палочку», за трудодні...» [26, арк. 346 зв.]. У результаті державної експлуатації українське село довели до зубожіння, а УРСР й надалі відводилася роль сировинного придатка імперії: «Україна – найбагатша колонія Росії – постачає метрополію майже всіма основними сільськогосподарськими продуктами і сировиною» [224, с. 12]. Хоча в «Колонізаторах» З. Красівський не пропонував способів, розв'язання аграрного питання, вони прописувалися в програмових документах тих партій, до яких він належав, і виходили з рішень III Збору. Тобто «в Українській Державі допускатиметься індивідуальне та колективне користування землею, в залежності тільки від волі селян» [257, с. 205].

У своїх оцінках З. Красівський не оминав становища вітчизняної промисловості. З його огляду ситуація виглядала не кращою, ніж в аграріїв: «Хто звітується перед українським народом, чи хоча б перед його «урядом» за взяті з України промислову сировину, сталь, вугілля, нафту, газ, ліс і т. д. Такого рахунку ніхто не вів і не веде. Все воно «достояние советского народа»» [587, с. 292]. Вирішення проблеми можливе тільки в незалежній Україні, коли

«велика промисловість» буде «колективно-державною власністю а, дрібна – кооперативно-громадською», коли робітники братимуть «участь у керуванні заводами» [257, с. 205]. Тоді українці розпоряджатимуться власними ресурсами й за умови щоденної копійки праці зможуть забезпечити собі достойне буття. Ще в 1960-х рр. З. Красівський писав: «Ми маємо прекрасну багату і щедрю батьківщину й якби повернути всі ці багатства, які дає наша земля на користь свого народу, то за кілька років вільного існування ми пишались би перед світом високим матеріальним рівнем...» [587, с. 292]. Тими словами він укотре підтвердив необхідність самостійного господарювання для гідного життєзабезпечення співвітчизників.

У кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. він відійшов від розгляду економічної проблематики, зосередившись у релігійній і культурній. Саме до їх питань привернена чи не найбільша увага в його доробках. Він доводив, що під час перебування України в складі іноземних держав національні освіта, наука, мистецтво та право віросповідання зазнавали всіляких утисків з боку панівних влад. Проте найбільш руйнівний вплив на духовне життя українців справила московсько-російсько-радянська окупація. Негативна роль комуністичного фактора в духовно-культурному нищенні України окреслена в багатьох його творах. У прозових уривках ті оцінки звучать констатуюче: «Вони завоювали нашу землю, вони на тій землі розпаношилися, вони на тій землі не дають нам дихнути, псують нам культуру, забирають від нас мову, освіту, – все в нас забрали, знищили!» [219]; «Ворог обкрадає нас... Він вбиває в нас нашу національну гідність і свідомість, русифікує, асимілює, потурначує з пеленок майбутнє покоління...» [26, арк. 299 зв.], а в поетичних – емоційно: «Нема куди поставити ноги – / (Могили, кров, спаплюжені святині)...» [229, с. 60]. Окрім порушення проблем, усвідомлюючи вагоме значення релігії та культури для існування нації, З. Красівський пропонував бачення їх відродження і розвитку.

Реалії і перспективи релігії займали доволі помітне місце в його прозових чи поетичних висловлюваннях. Дослідниця його поезій М. Якібчук наголошує «І в тюрмі, і на волі він читав Біблію» [596, с. 135], відомих теологів, «Бог у

З. Красівського – це втілення висоти й потуги духу» [596, с. 135]. А в листі до О. Антонів він писав: «Для мене Ісус Христос – тип притягальний і беззаперечний тим, що він гуманізував віру, наблизив її до людей <...> поставив на допомогу людині найбіднішій, найупокоренішій» [596, с. 135]. Взагалі, Христова віра для нього – це безапеляційне дотримання заповідей християнства: «Я не можу збагнути, чи дійсно побожна людина, якщо вона хапає вила і намагається комусь проштрикнути живіт. Християнство має свої постулати, заповіді і їх не можна порушувати» [222, с. 87]. Віруючи в Ісуса Христа, З. Красівський ратував за узгодженість і гармонію зовнішнього вияву й внутрішнього стану душі кожного християнина.

Він наголошував на значному суспільно-регуляторному потенціалі християнських цінностей. Постійно говорив про те, що «кожного найгіршого чоловіка на засадах християнства <...> можна перевиховати» [220, с. 92]. Разом з тим, він толерував поліконфесійність і був віротерпимим. А от відсутність набожності, з його огляду, веде суспільство до розтління: «Амінь. Забрало людям молитов. / Розбита в друзки дошка порятунку... / Хіба осягнеш нині ситим шлунком, / Де воля, правда, істина, любов?!» [229, с. 50–51]; «Якщо ми не підніmemo катехизацію, якщо ми серйозно не будемо ставитися до того людського, до чого нас кликали пророки, месії, мудреці, філософи – то ми в тій деградації тільки самі собі пошкодимо й будемо йти ще до дальшої погибелі» [236, с. 172]. Як згадували українські опозиціонери, він неодноразово стверджував, що «через відродження високохристиянських принципів відродиться духовність українського народу» і «лише через духовне відродження народу може прийти його скріплення, оздоровлення» [596, с. 137]. На його переконання, повернення українців до християнських традицій дорадянської доби, невіддільність релігійного і політичного факторів стане вагомою складовою успішності незалежної України.

Розвиваючи теоретичні міркування попередників, З. Красівський ставив на чільне місце питання освіти. Він жив переконанням, що знання змінять свідомість українців, і вони зможуть вирватися з комуністичного ярма.

Постійно показував приклад, навчаючи і виховуючи своїх дітей. Ще відбуваючи покарання у Владимирській тюрмі, спонукав синів Мирослава і Ярослава добре вчитися, читати українські книги. Він, узагалі, вважав, що в справі освіти починати треба із себе, а після того – повчати інших.

На його думку, українська школа має вирізнятися патріотичною спрямованістю, і виховання дітей повинно опиратися на традиції національно-визвольної боротьби. У «Тактиці» він окреслив завдання кожного педагога – «як можна глибше поширювати свої впливи <...> пробуджувати приспані настрої часів визвольних змагань...» [26, арк. 301 зв.]. У наступних тезах наголошував на важливості націоналістичної пропаганди саме серед юнацтва: «Обов'язково звернути пильну увагу на молодь» [26, арк. 301 зв.], «підбираючи свідомих у національному відношенні юнаків і дівчат, ми мусимо донести до них слово правди» [26, арк. 301 зв.]. Виходячи з настанов ОУН(б) про «піднесення освіти і культури широкої народної маси» [257, с. 206], З. Красівський пропонував свою модель взаємодії освітнього закладу і громади в питаннях національно-патріотичного виховання.

Згідно з його баченнями, патріотичне виховання дітей потрібно розпочинати і здійснювати в школі. Вона має забезпечити «кожному політичну освіту, освіту національно-визвольної боротьби» [236, с. 173]. Щоби в учнівських колах панували проукраїнські настрої, слід розвивати навички самовиховання. Для цього може придатися тактика ОУН періоду 1930-х рр., коли в кожному освітньому закладі вибирали юних прихильників націоналістичної ідеології, які займалися пропагандою серед однолітків. У своїх творах З. Красівський висловив міркування щодо ефективності такого підходу: «Достаточно одного енергичного юнака в школі, як все здоровіше в ній буде охоплене патріотичним впливом...» [26, арк. 301 зв.]. Своєю чергою, школою має опікуватися свідома громада: «Нам треба думати над тим, щоб контролювати школи, вчителів» [222, с. 87]. Взаємодія обох середовищ здатна забезпечити позитивні результати на майбутнє: «...Якщо <...> передати естафету минулих поколінь поколінням наступним, – наш рід буде жити,

незалежно від того, які обставини складуться» [223, с. 85]. Досвідчений націоналіст ясно осмислював, що з молодого покоління, яке любитиме Україну, виростуть справжні громадяни, здатні працювати і жертвувати заради Вітчизни.

Дієвим засобом націоналістичного виховання З. Красівський визнавав літературу. Він усвідомлював вагу художнього слова як генератора духу і тому закликав прозаїків і поетів: «Вдарте по тиранах полум'яним словом, викрешіть іскру, а народ запалить від неї похідні смолоскипи. Відроджуйте революційну підпільну поезію! <...> Хай ваше натхнення кличе патріотів на боротьбу!» [26, арк. 302]. За неможливості озброєного наступу чи політичної активності він особисто брав у руки перо і долучався до літературного чину. Й хоча твердив, що «підняти національну свідомість можна в сто разів швидше революційними методами, а не поступовим словесним переконанням» [596, с. 32], його рими часто виявлялися вразливішими, ніж зброя. Кожен рядок його «Месника» чи «Невольницьких плачів» може стати цитатою до ідейних тез українського націоналізму.

Він не зрадив України ані діями, ані словами. А тому особливо загострено сприймав вияви запродавства представниками інтелігенції – побратимами-літераторами. В одному з листів за кордон називав митців-перевертнів «людьми з полину», «отравителями людських душ» і «розглителями народу» [72, арк. 2]. У його «Меснику» та «Невольницьких плачах» немало поетичних рядків, де висловлено різкі обвинувачення тим, хто мав би слугувати своїй нації, але натомість піддався спокусам комуністів: «О дипломовані раби! / Чого вас мати, борзописці, / Не задушила у колисці?! / Не знав би наш народ ганьби» [229, с. 66–67]; «Не поет той, хто не кличе / Свій народ на бій кривавий / В час неволі, а співає / Ворогові його славу» [26, арк. 347 зв.]. Він не вибачав угодовства за будь-яких умов, а тим паче, – людям, які мали слугувати прикладом совісті.

Опубліковані твори З. Красівського демонструють його зацікавленість питаннями культурного розвитку. За аналогією з постановами III Збору, де зазначалося, що ОУН(б) виступає «за культурні взаємини з другими народами»

[257, с. 207], він хотів, щоби співвітчизники виростали на кращих зразках світового розуму. Він пишався культурними здобутками українців, які, «не маючи свого державного вивершення, <...> вписали себе в світовий культурний потік чистим і здоровим струменем» [71, арк. 2–2 зв.]. Але, разом з тим, щоб убезпечитись від виродження, радив і надалі не забувати свою історію, плекати рідну мову та мистецтво. В одному з останніх інтерв'ю він сказав: «Мусимо усвідомити, що наш порятунок – у нашій любові до нашого народу, мови, звичаїв» [330, с. 24]. Отож, як і в інших сферах, З. Красівський обстоював національний пріоритет культурного розвою Української Держави.

Згідно з ідеологією українського націоналізму, УССД здобувається єдиним способом – революційним. На III Зборі цей метод підтверджено текстом постанови: «Єдиний шлях для здійснення наших цілей – це революційна боротьба українського народу» [257, с. 211]. Українська революція – явище перманентне. Вона мала б завершитися тоді, коли УССД наповниться національним змістом [547, с. 36]. Революційна тактика беззастережно сприймалася З. Красівським із юних літ, і він ніколи не піддавав сумнівам її доцільність чи адекватність у процесі визволення.

Сьогодні деякі колишні товариші та дослідники намагаються надати його націоналістичним переконанням демократичного, навіть ліберального характеру. І дійсно, в програмних документах УНФ передбачалося проведення референдуму, де українці мали визначитися зі статусом незалежності. Проте сам З. Красівський не вірив, що Україна здатна здобути волю конституційним способом, а тому не відкидав силового варіанта подолання загарбників. Чи з «Тактики», чи зі статей, а чи з листів видно, що він допускав застосування зброї проти ворогів української нації: «...щодо демократичного націоналізму, то такого на практиці немає і не може бути. Може бути і буде націоналізм адекватний протилежній стороні. Будуть із нами говорити – і ми будемо. Будуть нас бити, то ми змушені будемо боронитися» [208]; «...Ми маємо політичну концепцію національно-визвольної боротьби, яка співпрацю з окупаційним режимом відкидає <...> і не відкидає збройної боротьби» [233,

с. 10]; «...Смерть одного героя приносить народові більше користі, як обивательське життя в покірному рабстві сотень чи навіть тисяч» [26, арк. 300 зв.]. Його поезія і проза пронизані радикальними настроями. Друзі свідчили про те, що в останні «перебудовні» роки він ходив озброєним, бо переймався своєю безпекою [327, арк. 2]. А як влучно зазначає Р. Коваль: «Дисиденти пістолети у внутрішній кишені не носять» [327, арк. 2].

Якби процитувати всі революційні заклики З. Красівського, прийшлося би цілком переписувати його, як мінімум, поетичні твори. У збірці «Месник» автор спонукав до боротьби майже в кожному вірші: «Доволі! Хай літаври б'ють / І в бій скликають сурми!» [26, арк. 346 зв.], «Я йду на бій! Вже тисячні когорти / Шикують ряд, земля гуде! / Йдуть лавами, невпинно, гордо – / Повстання переможно йде!» [26, арк. 347 зв.]. Революційні гасла рясніють у багатьох строфах «Невольницьких плачів»: «Гриміте в литаври: / – За мною! / На бій! / Я дух невмирущий народу! / Вставайте! / Вставайте! / Вставайте мерщій! / Свободу народам! / Свободу!» [229, с. 73–74], «Посплітайте вінки з надмогильних промов, / Закосичтесь у траурні квіти, / Омочіть свої пальці в розхлюпану кров / Ворогами по цілому світі» [239, с. 78] і т. д., і т. п. Проаналізувавши його поезію, М. Якібчук зробила однозначний висновок: «Зіновій Красівський не мислив себе поза процесом боротьби» [598, с. 17], «він бачив сенс боротьби завжди, навіть тоді, коли інші зневірювалися» [598, с. 19]. Він змагався щодень і навіть у поразках визнавав резон.

Усяка революція потребує засобів. Таким засобом – «зброєю», зрозуміло в переносному значенні, З. Красівський признавав націоналізм: «Я давно свято переконаний, що єдиною зброєю поневоленого народу є націоналізм» [221, с. 83], «це єдина зброя, яка може допровадити нас до створення держави» [237, с. 90]. Він доводив, що націоналізм здатний сприяти досягненню мети Української революції: «Націоналізм сьогодні – це сума зусиль та прагнень нації, яка опирається на власні сили і таким чином прагне дійти до побудови Української Самостійної Соборної Держави» [237, с. 89]. Тому кожен свідомий українець повинен нести у своєму серці ідеологію націоналізму. Його

побажання, висловлені в 1991 р., залишаються злободенними: «Я хочу побажати вам, щоб усі ви й кожен зокрема <...> ставали аскетами <...> щоб ви були українськими камікадзе! Бо тільки від того залежить успіх нашої боротьби» [221, с. 84]. Власне, завдяки самовідданості «українських камікадзе» й неперервності їх національно-визвольних змагань вдалося отримати незалежність України.

У серпні 1991 р., напередодні й після проголошення довгоочікуваного Акта, З. Красівський не бачив підстав для спочинку на лаврах. В останніх інтерв'ю він констатував: «Наша справа вирішується <...> національно-визвольною боротьбою українського народу» [328]. Поза всяким сумнівом, малася на увазі боротьба у вигляді самовідданої роботи за відродження традицій, повернення історичної пам'яті, формування нової самосвідомості, зрештою, ствердження економічної та політичної самодостатності. Адже вороги України не зникли. Вони перевтілилися, пристосували колишні методи поневолення до реалій, що склалися. «І якщо ми цього не усвідомимо, не організуємося і не дамо відсіч – чуда не буде!» [219], – застерігав З. Красівський. Тут же пропонував шляхи протидії: «Ми повинні <...> кріпити нашу єдність, наш дух <...> – і тільки тоді ми зможемо стати як партнери у боротьбі з нашим ворогом» [219]. На його переконання, Українська революція не припинилася. Вона трансформувалася, еволюціонувала: від боротьби за національне визволення до праці за національне ствердження.

Інтереси нації не завжди відстоюються боротьбою, частіше – чином, а то й просто – посиленою активністю. Націоналіст З. Красівський доводив важливість чину своїм життєвим прикладом. За будь-яких умов він не припиняв діяти, визнаючи, що це важко, а деколи й марно: «А я – мов клин між «треба» і «не вірю», / Шепочу нишком: «Бути чи не бути?!»» [229, с. 53]. Та пропри все, іншого способу вияву любові до Батьківщини не знав: «Найгірше – пасивність, збайдужіння до патріотичного обов'язку, коляборація» [266, с. 351]. Того ж вимагав від інших: «Треба починати роботу. <...> Очищатися самому, оздоровлювати <...> сім'ї, виховувати дітей» [233, с. 14]. Гарантію достойного

розвитку українців убачав у копіткій буденній роботі: «Нам треба докласти дуже багато праці для того, щоби ми стали <...> людьми. <...> І щоби ми хотіли тягар обов'язку людського нести на своїх плечах» [236, с. 171]. За його міркуваннями, одностайна активність більшості здатна сформувати могутню націю, яка буде успішно суперничати за існування.

Неперервність чину є запорукою утвердження нації. Виходячи з досвіду, З. Красівський вивів формулу патріотичної дієвості. Вона потребує жертвовності, а та, своєю чергою, несумісна з матеріальною складовою, якої так жадають люди. Через те до дії здатний той, хто готовий поступитися буденними потребами. «...Тільки від того залежить успіх, <...> наскільки ви <...> відсунете від себе сити закуску, добру випивку, веселу компанію, наскільки ви приварите руки до чепіг національної справи» [221, с. 84], – говорив він на засіданні однієї з конференцій. Адже знав: жертвовних людей дуже мало, і то невдовзі стане проблемою нації: «Дуже мало в Україні є людей, які, прочитавши слова Ісуса Христа «Кидай свого батька, матір, дітей, роздай майно і йди за Мною» вчинили би так. Людей, які готові стати аскетами во ім'я ідеї, у нас нема...» [237, с. 90]. Він так само усвідомлював: комуністичною системою знівельовано одвічні українські цінності й пріоритети. Вони відновлюватимуться десятиліттями. «Й тільки тоді, <...> коли все особисте відійде на задній план і наперед вийде сила духу, сила розуму, сила громадянської солідарності, сила обов'язку перед Батьківщиною і перед нашими нащадками, – ми зможемо покращити свою долю» [220, с. 92], – оголошував З. Красівський тактику свого «чинного націоналізму».

Отож, для розуміння і тлумачення еволюції та цілісності системи теоретичних поглядів З. Красівського відібрано й проаналізовано його публіцистичні тексти кінця 1980-х – початку 1990-х рр., кілька статей і вірші попередніх періодів. На їх підставі можна зробити об'єктивний висновок.

Його творчість охопила всі складові української націоналістичної проблематики. На її основі можна укласти своєрідний «декалог» ключових положень, що узгоджувалися з доктриною «чинного націоналізму» Д. Донцова

та програмними постановами III Збору ОУН(б): 1) українська національна ідея полягає в жертвності заради здобуття самостійної соборної держави; 2) реалізація національної ідеї неможлива без сформування моральної сили нації – духу; 3) поняття «нація» і «народ» – однозначні і взаємозамінні; 4) основною загрозою і ворогом української нації є московсько-російсько-радянський імперіалізм; 5) проголошення незалежності і подальше державотворення України в результаті компромісу демократів із комуністами є неприйнятним; 6) незалежна Україна має бути демократичною за формою, але національною за змістом; 7) незалежна Україна повинна відмовитися від радянської моделі економіки на користь західноєвропейської, розвивати національну культуру, відроджувати традиційні християнські цінності; 8) незалежність здобувається шляхом Національної революції, за потреби – збройно; 9) організаційним засобом Української революції є націоналізм; 10) незалежність України утверджується щоденним невтомним чином, що вимагає жертвності.

Прочитання і вивчення творів З. Красівського доводить: він повсякчас відчував та виявляв любов до своєї нації, до Батьківщини, а його тернистий шлях віддзеркалював минушину українців і вартий наслідування сучасниками.

Таким чином, підбиваючи підсумки його участі в українському національному процесі кінця 1980-х – початку 1990-х рр., варто розглянути її в дієвому і творчому ракурсах.

Він схвально сприйняв процес демократизації, українського національного пробудження, суверенізації, що розпочався в період «перебудови», й одразу долучився до діяльності багатьох громадських об'єднань. З-поміж тих, що він їх співзасновував чи був учасником, переважали утворення, які опікувалися захистом прав політичних в'язнів і репресованих та просвітницькі. Також він виявився всюдисущим активістом численних публічних акцій: виступав із промовами під час мітингів; із доповідями на конференціях, зборах, з'їздах, як в Україні, так і за кордоном. Водночас здійснював організаційне і технічне забезпечення тих заходів,

узгоджував взаємини між представниками вітчизняного руху, опозиціонерами з республік СРСР і патріотами діаспори.

На початку березня 1990 р. його призначено Крайовим провідником, а згодом уведено до Головного проводу ОУН(б). З того часу розпочав легальну політичну активність. Він спільно з товаришами започаткував ВУПО ДСУ, яке мало стати платформою для відновлення ОУН(б) в Україні, взаємодіяв з іншими правими політичними партіями.

У час катакомбного існування УГКЦ З. Красівський співпрацював з Комітетом захисту УГКЦ. Він обстоював права греко-католиків і домагався скасування рішення Львівського собору 1946 р. Після того намагався зробити якнайбільше корисних справ для відродження церкви та її утвердження поміж співвітчизників: сприяв розбудові інфраструктури, забезпечував літературою, предметами культу, ініціював релігійні заходи тощо.

Його творчість охопила всі складові української націоналістичної проблематики. Він сформулював новітні бачення філософських концепцій українського націоналізму, оглянув історію поневолення українців, визначив умови здобуття та становлення УССД, окреслив програму незалежного державотворення, схарактеризував тяглість і перспективи Української революції та націоналістичного чину. Загалом, його теоретизування відображають поєднання ідей «чинного націоналізму» Д. Донцова і програмних постанов III Збору, на які опиралися УНФ та ВУПО ДСУ, та можуть застосовуватися в сучасному українському державному будівництві.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного наукового дослідження життєвого шляху З. Красівського, етапів, змісту його громадської, політичної, релігійної і творчої активності в контексті українського національно-визвольного руху другої половини ХХ ст. запропоновано теоретичні узагальнення та нові вирішення проблеми, обґрунтовано положення, які виносяться на захист.

Суспільно-політична діяльність З. Красівського не ставала предметом спеціального зацікавлення істориків. Існуючі на сьогодні праці переважно розкривають окремі епізоди його біографії, участь в УНФ та поверхнево – у правозахисних організаціях, а тематичні видання і статті мають літературознавче або публіцистичне спрямування, хибують неточностями. Джерельна база наукової роботи є достатньо повною і репрезентативною. Дефіцит документів із державних архівів компенсовано за рахунок первинних матеріалів недержавного архівування, вторинних джерел, що повною мірою дозволило досягнути поставленої мети й визначених завдань.

Аналізуючи фактори становлення та еволюції поглядів З. Красівського, слід виокремити історичні та ідеологічні. З-поміж перших – походження із національно свідомої родини, виховання в релігійному патріотичному середовищі; події середини ХХ ст., що розгорталися в Галичині, кульмінацією яких стало протистояння між більшовиками та українськими націоналістами. Серед ідеологічних – протиборчі новітні доктрини – нацизм, комунізм і націоналізм. Першу він не сприймав з огляду на її жорстокість. Протидіяв комунізму, бо вважав його антилюдським і, насамперед, антиукраїнським. У 1944 р. вступив в ОУН(б), поділяючи її ідеї, та в УПА, ставши на шлях націоналістичного чину.

Він, з огляду на підлітковий вік, не брав участі у воєнних операціях повстанців, що, однак, не вберегло від терору з боку радянської влади. Після чергової облавної акції його заарештовано та засуджено до п'ятирічного позбавлення волі, а після амністії етаповано у м. Караганда Казахської РСР до

депортованої раніше родини. Проживаючи у виселенні, розгорнув національно зорієнтовану громадську роботу: увійшов до тамтешньої підпільної групи ОУН(б), докладав зусиль для збільшення її чисельності і розширення поля впливу, налагоджував релігійне і культурне життя співвітчизників, розпочав літературну творчість, через що переслідувався репресивними органами. Від 1956 р. по 1962 р., навчаючись у ЛДУ ім. І. Франка, поширював свої переконання серед товаришів, закликав їх до опору владі, добирав прибічників для реалізації майбутніх замислів.

Антирадянський спротив З. Красівського в 1964–1988 рр. проявлявся в розрізі трьох періодів. Перший – це участь в УНФ. На підготовчому етапі він підтримав ініціативу (серпень 1963 р.) створення таємного націоналістичного угруповання, уклав його базисний документ, написав нонконформістську збірку вішів «Месник», реалізував необхідні організаційні заходи, що уможливили започаткування функціонування фронту. На основному – розвивав розроблені Д. Квецком програмні положення, в основі яких визвольні ідеї теоретиків ОУН(б) і рішення її III Надзвичайного великого збору; спільно з Д. Квецком очолював Центральний провід; координував дії Львівських груп загальної структури, здійснював зв'язок між її Львівською та Івано-Франківською гілками; займався видавничими, технічними справами та їх забезпеченням; виконував агітаційно-пропагандистські обов'язки, вирішував фінансові і господарські проблеми, комплектував архів УНФ. На завершальному – кваліфікувався як один із головних обвинувачених, гідно відбув слідство та суд (27 листопада 1967 р.), отримав другу за суворістю міру покарання, що доводить його непохитність перед системою. Запозичені ним конспіраційні прийоми ОУН(б) та УПА дали змогу уникнути гонінь багатьом членам та симпатикам фронту.

Другий період (кінець листопада 1967 р. – 17 липня 1978 р.) – це опір З. Красівського тоталітарній системі під час утримання у Владимирській тюрмі, в СПЛ м. Смоленська РРФСР, ПЛ Львова та с. Бережниця Львівської області УРСР. Він, відбуваючи покарання, проводив націоналістичну пропаганду,

налагоджував особистісні взаємини між опозиціонерами, долучався до резонансних антирежимних акцій, створив високохудожню збірку націоналістичної поезії «Невольницькі плачі» та антирадянську поему «Тріумф сатани», за що йому переглянули і посилили вирок. Його доля викликала широкий резонанс: на захист виступили міжнародні (МА, Світовий конгрес психіатрів, Світова антикомуністична ліга та ін.) й українські (ЗП УГГ, ЗП УГВР та ін.) громадські організації, відомі постаті західної демократії, української еміграції та опозиції в СРСР і УРСР (А. Акагоші, А. Сахаров, Н. Світлична, О. Мешко, В. Стус, О. Антонів та ін.). У тій опіці він виявився опосередковано корисним, бо розголос довкола його імені інформував світ про застосування владою психіатрії проти опозиції. Зрештою, це пом'якшило становище загалом.

Третій період (жовтень 1979 р. – серпень 1990 р.) – це перебування З. Красівського у правозахисних об'єднаннях, що, своєю чергою, розмежовується у два етапи. Перший, – пов'язаний з його участю в УГГ із жовтня 1979 р. до 12 березня 1980 р. Другий – дієвість в УГС, що тривала від кінця 1987 р. по березень 1989 р. та у серпні 1990 р. – в Українському комітеті «Гельсінкі-90». Він займався як ідеологічною (співукладав установчі, програмні, протестні документи), так і організаційною (координував стосунки між опозиціонерами, збирав, виготовляв, зберігав і розповсюджував матеріали правозахисного спрямування, розбудовував мережу, опікувався політв'язнями) роботою. Не припинив літературної творчості (написав автобіографічну книгу «Владимирський централ»). КДБ, відстежуючи таку невгамовність, включив його в оперативні розробки справи «Блок», провів проти нього кілька операцій дискредитаційного характеру, які не досягли запланованих результатів.

Не поділяючи конфедераційних позицій керівництва щодо українського питання, він дистанціювався від правозахисних утворень. Загалом, УГГ і УГС не стали уособленням зради його націоналістичних переконань, а виявилися тим законним полем у тогочасній історичній ситуації, де втілювалися прагнення бути корисним Батьківщині.

Внесок З. Красівського в український національний процес кінця 1980-х – початку 1990-х рр., теж варто розглянути в кількох ракурсах. Він схвально сприйняв події демократизації, національного відродження та суверенізації, що розпочалися в період «перебудови», одразу до них долучився – виступив співзасновником чи учасником багатьох громадських організацій. Поміж них переважали ті, які опікувалися захистом прав політичних в'язнів і репресованих: Українська ініціативна група за звільнення в'язнів сумління, МНКЗП, ВУТР, Всеукраїнське братство вояків УПА ім. Р. Шухевича. Співпрацював із ТУМ, правими партіями. Крім того, виявився всюдисущим учасником публічних акцій: виголошував промови під час мітингів, доповіді на конференціях, зборах, з'їздах, як в УРСР, так і за кордоном, здійснював організаційне і технічне забезпечення тих заходів. Узгоджував взаємини між представниками українського визвольного руху, опозиціонерами з республік СРСР, патріотами діаспори. Розуміючи необхідність ведення проукраїнської агітації, 9 травня 1990 р. у м. Стрий відкрив одну з перших в Україні друкарень, де виготовлялася література патріотичного і духовного змісту, особисто продукував і розповсюджував самвидавні матеріали.

На початку березня 1990 р. його призначено Крайовим провідником, а згодом уведено до Головного проводу ОУН(б). З того часу ввійшов у легальну політику. Він спільно з однодумцями започаткував ВУПО ДСУ, яке оголосило себе продовжувачем справи М. Міхновського, Є. Коновальця, Д. Донцова, Р. Шухевича, С. Бандери і Я. Стецька. Програма новоутворення базувалася на рішеннях III Збору, перегукувалася з ідеями УНФ, але своєю демократичністю, поміркованою назвою воно вабило широкі верстви, що й мало послугувати платформою відновлення ОУН(б) в Україні.

У час катакомбного існування УГКЦ З. Красівський став учасником руху за її легалізацію. Взаємодіяв із КзУГКЦ: збирав свідчення репресій проти священиків і вірян; готував, підписував звернення з вимогами реєстрації церкви; входив до складу делегацій, які зустрічалися з лідерами США та послами Ватикану. Після виводу УГКЦ із катакомб сприяв її утвердженню:

відновлював інфраструктуру, забезпечував літературою, предметами культу, ініціював духовні акції.

Творча спадщина З. Красівського, попри її загальну нечисленність, зробила його відомим у колі представників художньої і публіцистичної літератури, шанованим теоретиком вітчизняного національно-визвольного руху другої половини ХХ ст. Його твори охопили всі складові націоналістичної проблематики. У них сформульовано новітні бачення ідейних концепцій українського націоналізму, оглянуто історію поневолення українців, визначено умови здобуття та становлення УССД, схарактеризовано тяглість і перспективи Української революції та націоналістичного чину, окреслено програму незалежного державного будівництва, в основі якої інтереси і потреби титульної нації.

Постать З. Красівського займає важливе місце в історії України другої половини ХХ ст. Він, увібравши націоналістичні переконання з дитячого віку, не змінював їх упродовж життя, не піддавався кон'юнктурним впливам. Сповідуючи ідеї «чинного націоналізму», втіленого в ОУН(б), долучився до українського опозиційного руху, представляючи його національно-визвольний, правозахисний, релігійний і культурницький сегменти. Дбав про зростання самосвідомості співвітчизників, спонукав їх до опору тоталітарній системі, до щоденної праці задля здобуття суверенітету і незалежності Батьківщини. Загалом, був гідним представником української інтелектуальної еліти, який стояв на захисті інтересів своєї нації. Його погляди та прояви діяльності варті вивчення, запозичення і застосування в ході розбудови самодостатньої європейської держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Галузевий державний архів Служби безпеки України

1. Ф. 16 Секретаріат ГПУ–КДБ при РМ УРСР
оп. 5 (1974) 5.
Спр. 0990. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР на адресу ЦК КПУ про контррозвідальну роботу серед іноземців, результати розслідування кримінальних справ, розшук авторів анонімних документів, проведення оперативно-слідчих заходів у справі учасників УНФ («Український національний фронт»), арешт учасників антирадянської організації «Револьюційна партія інтелектуалів Радянського Союзу», роботу з виявлення та попередження антисуспільних дій з боку кримськотатарських «ініціативників», перевірку фактів зловживань в автомобільній колоні будівельного відділення КДБ УРСР, посилення роботи з припинення контрабанди на судах Чорноморського пароплавства, «неправильну» поведінку окремих адвокатів на судових процесах у справах дисидентів, наміри активних представників українського демократичного руху випускати нелегальний літературно-художній альманах, перебування в Канаді керівника ОУН-с (солідаристів) О. Штуль-Ждановича на запрошення крайового комітету «УВФ» («Український визвольний фонд»), зустріч у Ватикані кардинала Йосифа Сліпого з керівниками закордонних оунівських організацій Я. Стецьком, М. Лебедем і О. Штуль-Ждановичем, встановлення керівниками «Союзу українців Британії» (СУБ) контактів з представниками китайської місії в Лондоні, реагування населення на відкриття і роботу ХХІV з'їздів КПУ і КПРС, виявлення в ФРН художніх цінностей і церковних реліквій, вивезених в період Другої світової війни з різних міст України та надзвичайні події, 354 арк.
2. Ф. 16 Секретаріат ГПУ–КДБ УРСР
оп. 7 (1985) 49.

Спр. 1078. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про результати агентурно-оперативної роботи в середовищі антирадянськи налаштованих осіб та груп, зокрема, різних релігійних конфесій; діяльність закордонних оунівських та інших організацій; підготовку до літньої Олімпіади-80 (XXII Олімпійські ігри); перебування на території УРСР іноземних громадян; оперативне стеження за середовищем іноземних студентів та видатних діячів мистецтва та культури; перебування на території УРСР іноземних громадян; протидію діяльності іноземних розвідок на території України; аварії на транспорті, надзвичайні події в промисловості та сільському господарстві; реагування населення на резонансні події суспільно-політичного життя в СРСР та за кордоном, 458 арк.

3. Ф. 16

оп. 7 (1985) 52.

Спр. 1080. Інформаційні та спеціальні повідомлення, доповідні записки КДБ УРСР на адресу ЦК КПУ УРСР щодо припинення злочинної діяльності та результатів документування злочинної діяльності націоналістів, уніатів-покутників та радянських громадян за кордоном; екстремістських намірів бандерівців, ватажків зарубіжних ОУН; негативних, націоналістичних проявів у системі народної освіти; попередження зборів баптистів-розкольників, ватажків СКВУ («Світовий конгрес вільних українців») та СУБ («Союз українців Британії»); протиправних дій сектантів-п'ятидесятників, зустрічі представників російської православної і римо-католицької церкви; звітно-виборчих конференцій, прес-конференцій та виступів оунівських ватажків; надзвичайних подій (пожежі, бійки, отруєння, затоплення, пограбування, аварії, вибухи, стихійні лиха), конфліктів між іноземними студентами, участі іноземців у провокаційних акціях реакційних емігрантських організацій, розбіжностей в поглядах між бендеровцями і мельниковцями, планів мельниковців щодо антирадянської діяльності; припинення

ворожих дій та контрабандної діяльності іноземців, виявлення та виїмки контрабандних товарів, боєприпасів, релігійно-пропагандистських та наклепницьких матеріалів; проведення оперативної роботи серед іноземних студентів, розшуку авторів і розповсюджувачів анонімних листівок, листів та написів; виявлення дезертирів, припинення ворожих дій іноземців, притягнення до відповідальності за незаконне збереження наркотиків, питань урядового зв'язку та становище напередодні виборів до Верховної Ради УРСР, 380 арк.

4. Ф. 16

оп. 14 (1990) 4.

Спр. 1118. Інформаційні документи КДБ УРСР до ЦК КПУ про результати агентурно-оперативної роботи з виявлення антирадянськи налаштованих осіб та груп, зокрема різних релігійних конфесій, кримськотатарських «автономістів», фігурантів справи «Блок»; хід операції «Фарисеї»; аварії та профілактичні роботи на Запорізькій, Южноукраїнській та Рівненській АЕС; ліквідацію наслідків аварії на ЧАЕС; діяльність закордонних оунівських та інших організацій; надзвичайні події в промисловості і сільському господарстві; аварії на транспорті; протидію діяльності іноземних розвідок на території України; реагування населення на резонансні події громадсько-політичного життя в СРСР та за кордоном, 294 арк.

5. Ф. 16

оп. 14 (1990) 5.

Спр. 1119. Інформаційні документи КДБ УРСР до ЦК КПУ про результати агентурно-оперативної роботи з виявлення антирадянськи налаштованих осіб та груп, зокрема різних релігійних конфесій, кримськотатарських «автономістів», фігурантів справи «Блок»; хід операції «Фарисеї»; аварії та профілактичні роботи на Запорізькій, Хмельницькій, Южноукраїнській та Рівненській АЕС; ліквідацію наслідків аварії на ЧАЕС; діяльність закордонних оунівських та інших

організацій; діяльність закордонних оунівських (операція «Бумеранг») та інших організацій; відкриття Генерального консульства США в м. Київ; надзвичайні події в промисловості і сільському господарстві; аварії на транспорті; протидію діяльності іноземних розвідок на території України; реагування населення на резонансні події суспільно-політичного життя в СРСР та за кордоном, 386 арк.

6. Ф. 16

оп. 14 (1990) 6.

Спр. 1120. Інформаційні документи КДБ УРСР до ЦК КПУ про результати агентурно-оперативної роботи з виявлення антирадянськи налаштованих осіб та груп, зокрема різних релігійних конфесій, кримськотатарських «автономістів», фігурантів справи «Блок»; хід операції «Фарисеї»; аварії та профілактичні роботи на Запорізькій, Хмельницькій, Южноукраїнській та Рівненській АЕС; ліквідацію наслідків аварії на ЧАЕС; діяльність закордонних оунівських та інших організацій; діяльність закордонних оунівських (операція «Бумеранг») та інших організацій; відкриття Генерального консульства США в м. Київ; надзвичайні події в промисловості і сільському господарстві; аварії на транспорті; протидію діяльності іноземних розвідок на території України; реагування населення на резонансні події суспільно-політичного життя в СРСР та за кордоном, 282 арк.

Електронний архів

Галузевого державного архіву Служби безпеки України

7. Ф. 16 Секретаріат ГПУ–КГБ УССР

оп. 14 (1990 р.) 4.

Спр. 13. Подлинники докладных записок, специальных и информационных сообщений (возврат из ЦК Компартии Украины), том 1, 196 арк.

8. Ф. 16

- оп. 14 (1990 р.) 5.
Спр. 13. Подлинники докладных записок, специальных и информационных сообщений (возврат из ЦК Компартии Украины), том 2, 249 арк.
9. Ф. 16
оп. 14 (1990 р.) 6.
Спр. 13. Подлинники докладных записок, специальных и информационных сообщений (возврат из ЦК Компартии Украины), том 3, 297 арк.
10. Ф. 16
оп. 14 (1990 р.) 8.
Спр. 14. Копии докладных записок, специальных и информационных сообщений в инстанции за подписью руководства Украинской ССР, том 2, 251 арк.
11. Ф. 16
оп. 14 (1990 р.) 9.
Спр. 14. Копии докладных записок, специальных и информационных сообщений в инстанции за подписью руководства Украинской ССР, том 3, 163 арк.

Державний архів Львівської області

12. Ф. П-3 Львівський обком Компартії України
оп. 62 (1987–1989 рр.).
Спр. 301. Довідки, листи, виписки обкому партії про перебудову ідеологічної роботи, заходи по попередженню екстремістських проявів, боротьбу із злочинністю, удосконалення роботи редакцій газет, будівництво важливих пускових виробничих потужностей, стан безпеки руху на транспорті та ін., 76 арк.
13. Ф. П-3
оп. 62 (1987–1989 рр.).

Спр. 327. Документи з питань ідеологічної роботи по боротьбі з неформальними об'єднаннями, оцінки подій 1918–1919 рр. в Галичині, впорядкування меморіалу воїнів УГА, реорганізації фізкультурно-спортивної роботи в Буському районі, святкування урочистостей дат та ін., 104 арк.

14. Ф. П-3

оп. 62 (1987–1989 рр.).

Спр. 349. Листи, заяви і скарги членів КПРС, громадян в ЦК КПРС, ЦК компартії України, обком партії, редакції газет про суспільно-політичну обстановку, проведення мітингів, прийняття статуту української мови, відгуки на доповіді партійних керівників, статті в пресі ін. та документи про їх розгляд, том I, 150 арк.

15. Ф. П-3

оп. 62 (1987–1989 рр.).

Спр. 366. Тези дискусії з національного питання, запис інтерв'ю з членами редакції журналу «Український вісник», підсумкова заява представників наради національно-демократичних рухів народів СРСР, декларація принципів та статутні принципи УГС, виписки передач радіо «Свобода» про порушення прав людини в Україні, арешт Івана Макара, інформація Ленінського РВВС м. Львова про порушення громадського порядку на вул. Університетській і затримання І. О. Калинець і І. М. Калинець та ін., 106 арк.

16. Ф. П-3

оп. 62 (1990–1991 рр.).

Спр. 1082. Неформальні (самвидавчі) газети і видання України, на літери: «Г–З», том 3, 101 арк.

17. Ф. П-3

оп. 62 (1990–1991 рр.).

Спр. 1085. Неформальні (самвидавчі) газети і видання України, том 6, на літери: «М–Н», 22 арк.

18. Ф. П-3
оп. 62 (1990–1991 рр.).
Спр. 1086. Неформальні (самвидавчі) газети і видання, том 6, на літери «О–П», 34 арк.

Державний архів Івано-Франківської області

19. Ф. 01-П Станіславський обласний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України (обком КП(б)У). 1939–1952 рр.

оп. 1.

Спр. 151. Засідання бюро обкому КП(б)У і протоколи до нього (оригінали). 31 жовтня 1944 – 1 вересня 1944 рр., 104 арк.

20. Ф. 01-П

оп. 1.

Спр. 449. Зведені дані, довідки, інформації інформгрупи обкому партії, облвиконкому про підготовку і проведення виборів до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР. 2 січня 1946 – 11 грудня 1946 рр., 191 арк.

21. Ф. Р-4-П Болехівський районний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України (Болехівський РК КП(б)У)

оп. 1.

Спр. 3. Протоколи районних партійних зборів, 26 арк.

Архів управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області

22. Спр. 7536 П Уголовное дело № 64 по обвинению Квецко Дмитрия Николаевича, Красивского Зиновия Михайловича, Дяк Михаила Дмитриевича, Кулынин Василия Ивановича в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 56 ч. 1 и 64 УК Украинской ССР в 14 томах

Т. 1, 378 арк.

23. Спр. 7536 П

- Т. 3, 437 арк.
24. Спр. 7536 П
Т. 5, 267 арк.
25. Спр. 7536 П
Т. 8, 316 арк.
26. Спр. 7536 П
Т. 10, 350 арк.
27. Спр. 7536 П
Т. 12, 166 арк.
28. Спр. 7536 П
Т. 14, 196 арк.

**Музей-архів і документаційний центр українського самвидаву
при видавництві «Смолоскип»**

***Од. обл. ДП-32 : К. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні.
Красівський З.***

29. Арештували Зіновія Красівського. Його життя під загрозою [Машинопис. Оригінал] / Пресова служба Закордонного представництва Української Головної Визвольної Ради. – Нью-Йорк, 1981. – 21 березня. – 1 арк.
30. Вересень С. Зеновій Красівський : повернення в слові / Сергій Вересень // Шлях перемоги. – 2005. – № 42 (2680), 19 жовтня. – С. 4.
31. Виклик Айріс Акагоші Ярославу Красівському на постійне проживання у Сполучених Штатах Америки [Машинопис. Копія]. – Нью-Йорк, 1979. – 20 серпня. – 1 арк.
32. Вітвіцький О. Він знайшов «червону тіль каліни» / Олег Вітвіцький // Шлях перемоги. – 2005. – № 21 (2659), 25 травня. – С. 10.
33. З. Красівський у психіатричному шпиталі // Гомін України. – 1973. – Рік XXV. – № 40 (1272), 6 жовтня. – С. 2.
34. Заарештували Зіновія Красівського // Америка. – 1980. – Рік LXIX. – № 58, 12 квітня. – С. 1.

35. Записка Степана Селешка до Осипа Зінкевича від 22 січня 1981 р. [Рукопис. Оригінал]. – Нью-Йорк, США. – 1 арк.
36. Записка Степана Селешка до Осипа Зінкевича від 25 жовтня 1980 р. [Машинопис. Копія]. – Нью-Йорк, США. – 1 арк.
37. Зіновій Красівський на засланні [Машинопис. Оригінал] / Пресова служба Закордонного представництва Української Головної Визвольної Ради. – Нью-Йорк, 1981. – 12 січня. – 1 арк.
38. Зіновій Красівський. Біографічні дані [Машинопис. Оригінал]. – [Б. м. : Б. в., б. р.]. – 17 арк.
39. Зіновія Красівського перевезли до психіатричної лікарні у Стрийщині [Машинопис. Оригінал] / Пресова служба Закордонного представництва Української Головної Визвольної Ради. – Нью-Йорк, 1977. – 30 березня. – 1 арк.
40. Інтерв'ю з Вацлавом Севруком, 1937 р. нар., Литва. Запис 27 листопада 1974 р., [Б. м.], інтерв'юєр Ігор Качуровський. – 4 арк.
41. Інтерв'ю з Віктором Файнбергом, 26.11.1931 р. нар., м. Харків, УСРР. Запис 27 листопада 1974 р., [Б. м.], інтерв'юєр Ігор Качуровський. – 5 арк.
42. Інтерв'ю з Гунаром Роде, 1934 р. нар., м. Рига, Латвія. Запис 18 грудня 1978 р., [Б. м.], інтерв'юєр Андрій Кулицький. – 2 арк.
43. Красівський З. Думи / Зіновій Красівський // Вісник. – 1977. – Ч. 5. – С. 11.
44. Красівський З. На Новий рік дружині / Зіновій Красівський // Гомін України. – 1986. – Рік XXXVIII. – № 3 (2210), 15 січня. – С. 2.
45. Кулицький А. З приводу арешту Зіновія Красівського [Машинопис. Оригінал] / А. Кулицький. – [Б. м. : Б. в.], 1980. – 14 квітня. – 4 арк.
46. Лист Галини Солош до Зіновія Красівського від 21 вересня 1989 р. [Рукопис. Копія]. – Кенсінгтон, Австралія. – 2 арк.
47. Лист Галини Солош до Зіновія Красівського від 29 жовтня 1989 р. [Рукопис. Копія]. – Кенсінгтон, Австралія. – 6 арк.
48. Лист Зіновія Красівського до Дарії [б. п.] від 10 серпня 1991 р. [Рукопис. Копія]. – [Б. м.]. – 1 арк.

49. Лист Зіновія Красівського до Нійоле Садунайте від 1 січня 1989 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 3 арк.
50. Лист Зіновія Красівського до о. Івана Чинченка від 14 червня 1989 р. [Машинопис. Копія]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
51. Лист Зіновія Красівського до Степана Селешка від 12 грудня 1980 р. [Рукопис. Копія]. – Луговське, Ханті-Мансійський район, Тюменська область, РРФСР. – 1 арк.
52. Лист Зіновія Красівського до Степана Селешка від 19 серпня 1978 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 3 арк.
53. Лист Зіновія Красівського до Степана Селешка від 23 січня 1987 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 1 арк.
54. Лист Зіновія Красівського до Степана Селешка від 31 жовтня 1978 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 4 арк.
55. Лист Осипа Зінкевича до Степана Селешка від 14 грудня 1980 р. [Машинопис. Оригінал]. – Балтимор, США. – 1 арк.
56. Лист Степана Селешка до Осипа Зінкевича від 18 березня 1974 р. [Машинопис. Копія]. – Нью-Йорк, США. – 1 арк.
57. Лист Степана Селешка до Осипа Зінкевича від 24 лютого 1974 р. [Машинопис. Копія]. – Нью-Йорк, США. – 2 арк.
58. Пом'янім Зіновія Красівського // Патріархат. – 1992. – Рік XXV. – № 2. – Лютий. – С. 28–30.
59. Скворій Р. Повернення Зеновія Красівського / Роман Скворій // Київ. – 1996. – № 7–8. – С. 188–189.
60. Letter Iris Akagochi for Osyp Zinkewicz, July 16, 1979 [Typing. Copy]. – New-York, USA. – 1 page.
61. Letter Iris Akagochi for Osyp Zinkewicz, May 1, 1979 [Typing. Copy]. – New-York, USA. – 1 page.
62. Letter Osyp Zinkewicz for Iris Akagochi, July 22, 1979 [Typing. Copy]. – Baltimore, USA. – 1 page.

63. Letters From «Zenyо» : Vanished to Siberia, Hungering to Keep Hope Alive // Washington Post. – 1983. – August 28. – P. C1–C2.

Од. обл. ДП-32.1 : К. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Красівський З.

64. Боковський В. «Невольницькі плачі» / Валентин Боковський // Українська думка. – 1985. – Ч. 8, 21 лютого. – С. 2.

65. Вітальна листівка Світового конгресу психіатрів до Зіновія Красівського від 28 серпня 1977 р. [Рукопис. Оригінал]. – Гонолулу, Гаваї. – 1 арк.

66. Гайдамаха А. В обороні З. М. Красівського. Міжнародна акція для політв'язнів СРСР / А. Гайдамаха // Шлях перемоги. – 1975. – Ч. 50 (1136), 7 грудня. – С. 2, 5.

67. Керч О. «Невольницькі плачі» Зіновія Красівського / Оксана Керч // Гомін України. – 1985. – Рік XXXVII. – № 44 (2199), 30 жовтня. – С. 5, 8.

68. Лист Зіновія Красівського до Зіновії Бігун від 13 листопада 1987 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.

69. Лист Зіновія Красівського до Зіновії Бігун від 18 червня 1988 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.

70. Лист Зіновія Красівського до Зіновії Бігун від 2 травня 1990 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.

71. Лист Зіновія Красівського до Зіновії Бігун від 21 грудня 1988 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.

72. Лист Зіновія Красівського до Зіновії Бігун від 22 листопада 1989 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 4 арк.

73. Лист Зіновія Красівського до Зіновії Бігун від 23 квітня 1988 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.

74. Лист Зіновія Красівського до Зіновії Бігун від 23 липня 1989 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.

75. Лист Зіновія Красівського до Зіновії Бігун від 25–31 січня 1989 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.

76. Лист Зіновія Красівського до Зіновії Бігун від 3 вересня 1989 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
77. Лист Зіновія Красівського до Зіновії Бігун від 5 лютого 1989 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
78. Лист Зіновія Красівського до Зіновії Бігун від 6 червня 1989 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
79. Лист Зіновія Красівського до Зіновії Бігун від 9 травня 1989 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 6 арк.
80. Лист Зіновія Красівського до Надії Світличної від 10 травня 1987 р. [Рукопис. Копія]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 4 арк.
81. Лист Зіновія Красівського до Надії Світличної від 22 червня 1987 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
82. Лист Зіновія Красівського до Надії Світличної від 28 листопада 1987 р. [Рукопис. Копія]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
83. Лист Зіновія Красівського до Надії Світличної від 7 травня 1988 р. [Рукопис. Копія]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
84. Лист Зіновія Красівського до Олександри Савин від 24 жовтня 1982 р. [Рукопис. Оригінал]. – Луговське, Ханті-Мансійський район, Тюменська область, РРФСР. – 3 арк.
85. Лист Зіновія Красівського до о. Івана Чинченка від 16 березня 1989 р. [Машинопис. Копія]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
86. Лист Зіновія Красівського до Раїси Мороз від 25 липня 1987 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
87. Лист Зіновія Красівського до Раїси Мороз від 31 березня 1987 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
88. Лист Зіновія Красівського до Раїси Мороз від 7 березня 1986 р. [Рукопис. Оригінал]. – Львів, УРСР. – 8 арк.
89. Рог В. «Бажаю відваги жити чесно і поступати праведно» / Віктор Рог // Шлях перемоги. – 2006. – Ч. 38 (2728), 20 вересня. – С. 12.

90. Тарнашинська Л. Монолог Зиновія Красівського / Людмила Тарнашинська // Літературна Україна. – 1995. – 14 вересня. – С. 3.
91. Фотоальбом [Оригінал]. – [Б. м. : Б. в., б. р.]. – 25 арк.
92. The Case of Zinovy Krasivsky // Smoloskur. – 1979. – № 3. – Р. 4.

Од. обл. Періодика самвидаву

93. Од. обл. РО-109 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи. – [Б. м.], 1980. – Випуск 1–3. –
Випуск 1. – Січень. – 25 с.
94. Од. обл. РО-109 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи. – [Б. м.], 1980. – Випуск 1–3. –
Випуск 2. – Лютий. – 18 с.
95. Од. обл. РО-109 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи. – [Б. м.], 1980. – Випуск 1–3. –
Випуск 3. – Березень. – 22 с.
96. Од. обл. РО-109.1 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи. – [Б. м.], 1980. – Випуск 4. –
Квітень. – 41 с.
97. Од. обл. РО-109.2 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи. – [Б. м.], 1980. – Випуск 5. –
Травень. – 41 с.
98. Од. обл. РО-109.3 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи. – [Б. м.], 1980. – Випуск 6. –
Червень. – 36 с.
99. Од. обл. РО-109.4 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи. – [Б. м.], 1980. – Випуск 7. –
Липень. – 32 с.
100. Од. обл. РО-109.5 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи. – [Б. м.], 1980. – Випуск 8. –
Серпень. – 46 с.

101. Од. обл. РО-115.5 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи / редактор-упорядник Надія Світлична. – Нью-Йорк, 1982. – Випуск 3. – Березень. – 20 с.
102. Од. обл. РО-115.7 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи / редактор-упорядник Надія Світлична. – Нью-Йорк, 1982. – Випуск 5. – Травень. – 20 с.
103. Од. обл. РО-115.10 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи / редактор-упорядник Надія Світлична. – Нью-Йорк, 1982. – Випуск 9. – Вересень. – 20 с.
104. Од. обл. РО-115.24 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи / редактор-упорядник Надія Світлична. – Нью-Йорк, 1984. – Рік п'ятий. – Випуск 1. – Січень. – 20 с.
105. Од. обл. РО-119 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи / редактор-упорядник Надія Світлична. – Нью-Йорк, 1984. – Рік п'ятий. – Випуск 9. – Вересень. – 16 с.
106. Од. обл. РО-120.5 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи / редактор-упорядник Надія Світлична. – Нью-Йорк, 1985. – Рік шостий. – Випуск 3. – Березень. – 24 с.
107. Од. обл. РО-120.10 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи / редактор-упорядник Надія Світлична. – Нью-Йорк, 1985. – Рік шостий. – Випуск 9. – Вересень. – 24 с.
108. Од. обл. РО-120.13 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи / редактор-упорядник Надія Світлична. – Нью-Йорк, 1985. – Рік шостий. – Випуск 12. – Грудень. – 20 с.
109. Од. обл. РО-109. 11 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи / редактор-упорядник Надія Світлична. – Нью-Йорк, 1981. – Випуск 2. – Лютий. – 56 с.
110. Од. обл. РО-111 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи / редактор-упорядник Надія Світлична. – Нью-Йорк, 1981. – Випуск 4. – Квітень. – 32 с.

111. Од. обл. РО-111. 1 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи / редактор-упорядник Надія Світлична. – Нью-Йорк, 1981. – Випуск 5. – Травень. – 44 с.
112. Од. обл. РО-111. 3 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи / редактор-упорядник Надія Світлична. – Нью-Йорк, 1981. – Випуск 7. – Липень. – 32 с.
113. Од. обл. РО-112 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи / редактор-упорядник Надія Світлична. – Нью-Йорк, 1981. – Випуск 8. – Серпень. – 40 с.
114. Од. обл. РО-115. 1 Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської групи / редактор-упорядник Надія Світлична. – Нью-Йорк, 1981. – Випуск 12. – Грудень. – 16 с.
115. Од. обл. 1 С Голос відродження. Спеціальний випуск. – К., 1989. – Листопад. – 4 с.
116. Од. обл. 1 С Голос відродження. – К., 1989. – Ч. 2. – Квітень. – 8 с.
117. Од. обл. 6 С Інформаційний бюлетень Громадського комітету захисту Івана Макара Львівської обласної філії Української Гельсінської спілки [Другий спеціальний випуск. Машинопис. Оригінал]. – Львів, 1988. – № 2, 20 жовтня. – 64 с.
118. Од. обл. 13 С Львівські новини [Машинопис. Оригінал]. – Львів, 1989. – № 2–4. – 66 с.
119. Од. обл. 17 С Український вісник [Машинопис. Копія]. – [Б. м. : Б. в.], 1970. – Випуск перший. – Січень. – 72 с.
120. Од. обл. 17 С Український вісник [Машинопис. Оригінал]. – [Б. м. : Б. в.], 1970. – Випуск другий. – Травень. – 102 с.
121. Од. обл. 17 С Український вісник [Машинопис. Оригінал]. – [Б. м. : Б. в.], 1971. – Випуск п'ятий. – Травень. – 108 с.
122. Од. обл. 18 С Український вісник [Машинопис. Оригінал]. – Київ–Львів : [Б. в.], 1988. – № 13. – 224 с.

123. Од. обл. 18 С Український вісник [Машинопис. Оригінал]. – Київ–Львів : [Б. в.], 1989. – № 14. – Січень–березень. – 231 с.
124. Од. обл. 20 С Хроніка Католицької Церкви на Україні [Машинопис. Копія]. – [Б. м. : Б. в.], 1984. – № 4, 12 квітня. – 16 с.
125. Од. обл. 20 С Хроніка Католицької Церкви на Україні [Машинопис. Оригінал]. – Львів–Ужгород : [Б. в.], 1987. – № 21. – 124 с.

Меморіальний центр історії політичних репресій «Перм-36»

селища Кучино Чусовського району

Пермської області Російської федерації

126. Учетная карточка Красивского Зиновия Михайловича [Копія]. – ИТК-36, Кучино, Чусовской район, Пермская область, РСФСР, 1980. – 2 апреля. – 1 лист.

Краєзнавчий музей імені Зіновія Красівського

села Витвиця Долинського району Івано-Франківської області

127. Вітальна листівка Мирослава і Ярослава Красівських до Зіновія Красівського від 23 грудня 1973 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 1 арк.
128. Вітальна листівка Стефанії Красівської, Мирослава і Ярослава Красівських до Зіновія Красівського від 28 грудня 1975 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 1 арк.
129. Вітальна листівка Ярослава Красівського до Зіновія Красівського від 26 грудня 1972 р. [Рукопис. Оригінал] – Моршин, Львівська область, УРСР. – 1 арк.
130. Диплом Красівського Зіновія Михайловича [Копія]. – Львів, 1962. – № 673694. – Реєстраційний № 348, 22 червня. – 1 арк.
131. Інформаційне повідомлення пресової служби Всеукраїнського Братства Вояків УПА [Машинопис. Оригінал]. – Львів : [Б. в.], 1991. – 28 квітня. – 1 арк.

132. Історія Витвиці в документах і спогадах / [Передм. та післясл. Ольги Витвицької]. – [Б. м. : Б. в.], 1992. – 119 с. : іл., фотогр., карти.
133. Красівський З. Звернення до Великого Збору вояків УПА [Машинопис. Оригінал]. – Львів : [Б. в., б. р.]. – 1 арк.
134. Красівський З. Листи з неволі [Машинопис. Передрук] / Зіновій Красівський. – [Б. м. : Б. в., б. р.]. – 82 с.
135. Красівський З. Невольницькі плачі [Машинопис. Оригінал] / Зіновій Красівський / [Ілюстрації і обкладинка худ. Панаса Заливахи; портрет худ. Ярослава Мацелюха]. – Стрий : [Б. в.], 1990. – 136 с.
136. Красівський З. Невольницькі плачі [Рукопис. Оригінал] / Зіновій Красівський. – [Б. м. : Б. в.], 1970. – 91 с.
137. Лист Зіновія Красівського до Мирослава і Ярослава Красівських від 8 лютого 1970 р. [Рукопис. Копія]. – Владимир, РРФСР. – 2 арк.
138. Лист Зіновія Красівського до Мирослава Красівського від 14 січня 1970 р. [Рукопис. Копія]. – Владимир, РРФСР. – 2 арк.
139. Лист Зіновія Красівського до Стефанії Красівської від 14 січня 1970 р. [Рукопис. Копія]. – Владимир, РРФСР. – 6 арк.
140. Лист Зіновія Красівського до Стефанії Красівської від 18 березня 1970 р. [Рукопис. Копія]. – Владимир, РРФСР. – 4 арк.
141. Лист Зіновія Красівського до Стефанії Красівської від 8 лютого 1970 р. [Рукопис. Копія]. – Владимир, РРФСР. – 6 арк.
142. Лист Мирослава і Ярослава Красівських до Зіновія Красівського від 16 січня 1976 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 4 арк.
143. Лист Мирослава Красівського до Зіновія Красівського від 11 березня 1971 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
144. Лист Мирослава Красівського до Зіновія Красівського від 12 серпня 1970 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
145. Лист Мирослава Красівського до Зіновія Красівського від 13 січня 1973 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 3 арк.

146. Лист Мирослава Красівського до Зіновія Красівського від 14 лютого 1972 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
147. Лист Мирослава Красівського до Зіновія Красівського від 16 лютого 1970 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 3 арк.
148. Лист Мирослава Красівського до Зіновія Красівського від 17 лютого 1970 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 3 арк.
149. Лист Мирослава Красівського до Зіновія Красівського від 20 липня 1970 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 3 арк.
150. Лист Мирослава Красівського до Зіновія Красівського від 23 липня 1970 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
151. Лист Мирослава Красівського до Зіновія Красівського від 23 січня 1972 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 3 арк.
152. Лист Мирослава Красівського до Зіновія Красівського від 27 лютого 1970 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 3 арк.
153. Лист Мирослава Красівського до Зіновія Красівського від 7 жовтня 1970 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
154. Лист Ярослава Красівського до Зіновія Красівського від 24 січня 1972 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
155. Лист Ярослава Красівського до Зіновія Красівського від 29 липня 1973 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
156. Родинний альбом Красівських [Оригінал]. – [Б. м. : Б. в., б. р.]. – 38 арк.
157. Фотоальбом [Оригінал]. – [Б. м. : Б. в., б. р.]. – 32 арк.
158. Студенческий билет Красивского Зиновия Михайловича [Копія]. – Львівський державний університет ім. І. Франка, 1957. – № 560184. – 4 січня. – 1 арк.

Красзнавчий музей «Верховина» міста Стрий Львівської області

159. Воля і Батьківщина. – 1965. – Рік II. – Ч. 4. – Січень. – 18 с.
160. Запрошення Зіновію Красівському взяти участь у конференції Івано-Франківської крайової організації Народного руху України [Оригінал]. – Івано-Франківськ, 1990. – 22 вересня. – 1 арк.

161. Запрошення Зіновію Красівському взяти участь у першому (установчому) з'їзді Співки політичних в'язнів України [Оригінал]. – Львів, 1991. – 1 арк.
162. Запрошення Зіновію Красівському взяти участь у роботі другого з'їзду Української республіканської партії [Оригінал]. – Київ, 1991. – 1 червня. – 1 арк.
163. Запрошення Зіновію Красівському взяти участь у теоретичній конференції Бориславської міської організації Української республіканської партії [Оригінал]. – Борислав, 1991. – 11 травня. – 1 арк.
164. Лист Зіновія Красівського до Миколи Береславського від 1 червня 1987 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
165. Лист Зіновія Красівського до Миколи Береславського від 11 лютого 1987 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
166. Лист Зіновія Красівського до Миколи Береславського від 28 листопада 1987 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.
167. Статут і програма ДСУ [Машинопис. Оригінал]. – К. ; Львів : [Б. в.], 1992. – 15 с.
168. Фотоальбом [Оригінал]. – [Б. м. : Б. в., б. р.]. – 16 арк.

Особистий архів Юрія Зайцева

169. 5 літ без Зіновія Красівського // Нескорена нація. – 1996. – № 9 (77), вересень. – С. 1.
170. Вітання Зіновія Красівського до Олени Антонів від 17 листопада 1979 р. [Рукопис. Копія]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 1 арк.
171. Герої не вмирають – вони відходять... // Ратуша. – 1991. – 23-24 вересня. – С. 8.
172. Долішній І. Правда про Зіновія Красівського / Іван Долішній // Свіча. – 2001. – № 87 (1129), 14 листопада. – С. 3.
173. Домбровська Д. «Я перестав бачити кольорові сни...» / Джемма Домбровська // Високий замок. – 1995. – 12 грудня. – С. 4.
174. Зайцев Ю. Дозволь за тебе вмерти, Україно / Юрій Зайцев // Високий замок. – 1994. – 22 листопада. – С. 3.

175. Калинець І. Всечесні отці! Дорогі браття і сестри! [Промова на відкритті пам'ятника Зіновію Красівському у селі Витвиця Долинського району Івано-Франківської області] / аудіозапис і опрацювання Юрія Зайцева. – Витвиця, 1995. – 11 листопада. – 1 арк.
176. Красівський З. Дорогий друже Іване! [Виступ під час освячення помешкання Івана Кандиби] / аудіозапис З. Красівського, опрацювання Юрія Зайцева. – [Б. м.], 1990. – Травень–червень. – 2 арк.
177. Красівський З. Дорогі брати і сестри! [Виступ біля могили батька Ярослава Стецька] / аудіозапис З. Красівського, опрацювання Юрія Зайцева. – [Б. м.], 1990. – 5 жовтня. – 2 арк.
178. Красівський З. Дорогі брати і сестри! Друзі по боротьбі! Дорога родино! [Виступ на місці загибелі Романа Шухевича в селі Білогорща Залізничного району міста Львів] / аудіозапис З. Красівського, опрацювання Юрія Зайцева. – Білогорща, 1991. – 5 березня. – 1 арк.
179. Красівський З. Дорогі брати і сестри! Друзі! [Промова під час відкриття музею Степана Бандери у селі Воля-Заdereвацька Стрийського району Львівської області] / аудіозапис З. Красівського, опрацювання Юрія Зайцева. – Воля-Заdereвацька, 1990. – 14 жовтня. – 1 арк.
180. Красівський З. У всіх випадках, коли я виступаю на зборах, у мене піднесений настрій... [Виступ на зборах Всеукраїнського політичного об'єднання «Державна самостійність України»] / аудіозапис З. Красівського, опрацювання Юрія Зайцева. – Львів, 1991. – 2 березня. – 2 арк.
181. Кубів В. «Я пишаюся своїми синами» / Василь Кубів // За вільну Україну. – 2001. – 2–3 листопада. – С. 3.
182. Лист Ар'є Вудки до Айріс Акагоші від 24 квітня 1979 р. [Машинопис. Копія]. – [Б. м.]. – 2 арк.
183. Лист Григорія Храпача до Олени Витвицької від 20 січня 1994 р. [Машинопис. Оригінал]. – Гелетинці, Хмельницький район, Хмельницька область, Україна. – 1 арк.

184. Лист Зіновія Красівського до Йосипа Терелі від 22 листопада 1988 р. [Рукопис. Копія]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 4 арк.
185. Лист Зіновія Красівського до Михайла Масютка від 7 березня 1989 р. [Рукопис. Копія]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 4 арк.
186. Магас М. Пам'яті Зеновія Красівського / М. Магас // Заграва. – 1996. – № 10. – С. 2.
187. Маринович М. Всечесні отці! Дорогі браття і сестри! Шановна громадо! [Промова на відкритті пам'ятника Зіновію Красівському в селі Витвиця Долинського району Івано-Франківської області] / аудіозапис і опрацювання Юрія Зайцева. – Витвиця, 1995. – 11 листопада. – 1 арк.
188. Марченко Н. «Україно, ти моя молитва» / Ніна Марченко // Українська думка. – 1990. – Ч. 8, 22 лютого. – С. 4.
189. Січневі дні в Лондоні // Українська думка. – 1990. – Ч. 6, 8 лютого. – С. 3.
190. Слово Зіновія Красівського на святковому зібранні // Українська думка. – 1990. – Ч. 6, 8 лютого. – С. 3.

Особистий архів Валерія Островського

191. Альтернатива [Машинопис. Оригінал]. – 1989. – Число 15. – Лютий. – 12 с.
192. Альтернатива [Машинопис. Оригінал]. – 1989. – Число 16. – Березень. – 13 с.
193. Альтернатива [Машинопис. Оригінал]. – 1989. – Число 20. – Квітень. – 14 с.
194. Альтернатива [Машинопис. Оригінал]. – 1989. – Число 21. – Травень. – 14 с.
195. Альтернатива [Машинопис. Оригінал]. – 1989. – Число 22. – Травень. – 12 с.
196. Альтернатива [Машинопис. Оригінал]. – 1989. – Число 23. – Травень. – 13 с.
197. Альтернатива [Машинопис. Оригінал]. – 1989. – Число 24. – Червень. – 12 с.
198. Альтернатива [Машинопис. Оригінал]. – 1989. – Число 25. – Червень. – 12 с.
199. Альтернатива [Машинопис. Оригінал]. – 1989. – Число 26. – Червень. – 12 с.
200. Альтернатива [Машинопис. Оригінал]. – 1993. – Число 158. – Квітень. – 8 с.
201. Альтернатива [Машинопис. Оригінал]. – 1994. – Число 214. – Вересень. – 8 с.
202. Альтернатива [Машинопис. Оригінал]. – 1996. – Число 256. – Січень. – 8 с.

203. Квецко Д. М. Причинки до історії Українського Національного Фронту (УНФ) [Машинопис. Оригінал] / Д. М. Квецко – [Б. м.] : Вид-во УНДПН, 1996. – 12 с.

204. Наступ [Машинопис. Оригінал]. – 2000. – Число 7. – Квітень. – 6 с.

Особистий архів Романа Коваля

205. Гнатюк І. У вічну пам'ять і славу [Машинопис. Оригінал] / Іван Гнатюк. – [Б. м. : Б. в., б. р.]. – 5 арк.

206. Лист Зіновія Красівського до Романа Коваля від 15 грудня 1990 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 2 арк.

207. Лист Зіновія Красівського до Романа Коваля від 17 січня 1991 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 1 арк.

208. Лист Зіновія Красівського до Романа Коваля від 2 травня 1991 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 1 арк.

209. Лист Зіновія Красівського до Романа Коваля від 29 грудня 1990 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 3 арк.

210. Лист Зіновія Красівського до Романа Коваля від 8 жовтня 1990 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 1 арк.

211. Лист Зіновія Красівського до Романа Коваля від 9 січня 1991 р. [Рукопис. Оригінал]. – Моршин, Львівська область, УРСР. – 1 арк.

212. Лист Ольги Витвицької до Романа Коваля від 10 лютого 1996 р. [Рукопис. Оригінал]. – Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область, Україна. – 1 арк.

213. Лист Опанаса Заливахи до Романа Коваля від 27 липня 1992 р. [Рукопис. Оригінал]. – Івано-Франківськ, Україна. – 6 арк.

214. Питання політичної стратегії об'єднання ДСУ [Машинопис. Оригінал]. – [Б. м. : Б. в., б. р.]. – 18 арк.

215. Поклик Волі. Інформаційний вісник об'єднання Державна Самостійність України [Машинопис. Оригінал]. – [Б. м. : Б. в., б. р.]. – 8 арк.

Опубліковані твори і виступи Зіновія Красівського

216. Красівський З. «Владимирський централ» (лист-спомин адресований Олені Антонів) / Зіновій Красівський. – Івано-Франківськ : [Б. в.], 2004. – 48 с.
217. Красівський З. «Перекидаємо живий міст» [Виступ на Установчому Зборі Всеукраїнського політичного об'єднання «Державна Самостійність України» (ДСУ) (08. 04. 1990 р., м. Львів)] / Зіновій Красівський // Визвольний шлях. – 1990. – Річник XLIII. – Кн. 9 (510). – Вересень. – С. 1068–1070.
218. Красівський З. Владимирський централ / Зіновій Красівський // Українські проблеми. – 1991. – Число 2. – С. 13–47.
219. Красівський З. Дорогі брати і сестри! [Виступ на мітингу, присвяченому 82-й річниці з дня народження Степана Бандери (30 грудня 1990 р., м. Львів)] / Зіновій Красівський // Свіча. – 1995. – № 82 (515), 9 листопада. – С. 2.
220. Красівський З. Дорогі брати і сестри! [Слово при закладанні пам'ятника Олексі Гасину-«Лицарю» (с. Конюхів, Львівська обл.)] / З. Красівський // Українські проблеми. – 1991. – Число 2. – С. 92–93.
221. Красівський З. Дорогі друзі! [Виступ на теоретичній конференції націоналістів (9 лютого 1991 р., с-ще Славськ, Львівська обл.)] / З. Красівський // Українські проблеми. – 1991. – Число 2. – С. 83–84.
222. Красівський З. Дорогі друзі! [Виступ під час створення Стрийського осередку Всеукраїнського політичного об'єднання «Державна самостійність України» (21 лютого 1991 р., м. Стрий, Львівська обл.)] / З. Красівський // Українські проблеми. – 1991. – Число 2. – С. 85–88.
223. Красівський З. Дорогі сусіди, дорога родино, односельчани, друзі! [Виступ Зіновія Красівського на творчому вечорі у Витвиці (12 листопада 1990 р.)] / Зіновій Красівський // Історія Витвиці в документах і спогадах / [Передм. та післясл. Ольги Витвицької]. – [Б. м. : Б. в.], 1992. – С. 83–87.
224. Красівський З. Колонізатори і їх посіпаки / З. Красівський // Воля і Батьківщина. – 1965. – Рік II. – Ч. 4. – Січень. – С. 12–15.
225. Красівський З. Листи з в'язниці до рідних / Зіновій Красівський // Свіча. – 1995. – № 82 (515), 9 листопада. – С. 3.

226. Красівський З. На смерть дружини Оленки... / Зіновій Красівський // *Визвольний шлях*. – 1987. – Річник XL. – Кн. 1 (466). – Січень. – С. 48.
227. Красівський З. Не бряжчать кайдани / Зіновій Красівський // *Визвольний шлях*. – 1977. – Річник XXX. – Кн. 5 (350). – Травень. – С. 548.
228. Красівський З. Невольницькі плачі / передмова Юрія Зайцева. – Львів : Інститут українознавства НАН України, 1995. – 96 с.
229. Красівський З. Невольницькі плачі / Зіновій Красівський. – Брюссель : Вид-во «Література і мистецтво», 1984. – 144 с.
230. Красівський З. Невольницькі плачі : поезії / вступ. сл. Р. Ковалю, післямова авт. – К. : Ред. газ. «Незборима нація», 1995. – 132 с. : портр.
231. Красівський З. Невольницькі плачі. Поезії / Зіновій Красівський. – Коломия : Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 1995. – 104 с.
232. Красівський З. Поезії з циклю «Месник» / Зіновій Красівський // *Українські проблеми*. – 1992. – № 5. – С. 104–108.
233. Красівський З. Становище України в сучасному світі / З. Красівський // *Українські проблеми*. – 1991. – Ч. 1. – С. 7–14.
234. Красівський З. Шановні і дорогі подруги і друзі! Пані і панове! [Виступ на Міжнародній конференції «Національно-визвольна боротьба 20–50-х років України» (25–26 червня 1991 р., м. Львів)] / Зіновій Красівський // *Воля і Батьківщина*. – 1995. – Число 1 (17). – С. 61–62.
235. Красівський З. Що ми маємо на сьогоднішній день? [Виступ на з'їзді товариства репресованих] / Зіновій Красівський // *Свіча*. – 1995. – № 82 (515), 9 листопада. – С. 3.
236. Красівський З. Я народився у 1929 році... [Виступ на творчому вечорі (20 липня 1991 р., м. Миколаїв, Львівська обл.)] / Зіновій Красівський // *Жага і терпіння. Зіновій Красівський у долі українського народу / упорядники Р. Коваль, В. Рог*. – К. : Діокор, 2005. – С. 167–175.
237. Красівський З. Я повинен представити вам стан нашого сьогоднішнього політичного життя... [Виступ на теоретичній конференції Української

республіканської партії (23 лютого 1991 р., м. Київ)] / З. Красівський // Українські проблеми. – 1991. – Число 2. – С. 89–91.

238. Красівський З. Я серце до крові... Коляборантам. Дума / Зіновій Красівський // Визвольний шлях. – 1977. – Річник XXX. – Кн. 6 (351). – Червень. – С. 683–684.

239. Красівський З. М. Невольницькі плачі. Поезії / вступ. слово Р. Ковалю. – 5-е вид. – К. ; Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. – 146 с., іл.

240. Перегук двох над безвістю : [Листування українського політв'язня Зіновія Красівського з членом Міжнародної Амністії американкою Айріс Акагоші] / упоряд. та приміт. Л. Маринович, М. Мариновича; худож. оформ. І. Гаврилюка. – Х. : СП «ІНАРТ», 1995. – 160 с. : портр., 4 арк. фотоіл.

241. Поезія з-за колючих дротів. Слово репресованих Москвою українських поетів / передм. Степана Галамая. – Мюнхен : Вид-во «Шлях перемоги», 1978. – 184 с.

242. Розповідь Зіновія Красівського (з особистого архіву) / Зіновій Красівський // Українські проблеми. – 1994. – № 2 (6). – С. 56–59.

243. Two worlds one idea : Ten Years of Correspondence between Amnesty International, Group 11 and a Ukrainian Political Prisoner Zinovii Krasivskyi / compiled and edited by Anna Procyk. – К. : Smoloskyp, 2013. – 420 p.

Опубліковані документи

244. В обороні боротьби України за національну самостійність. Резолюція, прийнята на 7-й Конференції ВАКЛ у днях 8–11 квітня 1974 р. у Вашингтоні // Свобода. – 1974. – Рік LXXXI. – Ч. 88, 9 травня. – С. 2.

245. Голос Галичини. Міжрегіональний історико-політичний кварталник : матеріали першого Всесвітнього конгресу українських політв'язнів. – 1992. – № 1 (2–3). – 196 с.

246. Григоренко П. П'ять років громадянської мужності [Заява керівника закордонного представництва Української гельсінкської групи...] / Петро

Григоренко // Сучасність. – Мюнхен, 1981. – Рік видання двадцять перший. – Ч. 11 (251). – Листопад. – С. 25–34.

247. Деклярація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення другої світової війни в Європі [Електронний ресурс]. – [Б. м. : Б. в.], 1948. – 16 с. – Режим доступу : <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/1391/>. – Назва з титул. екрану.

248. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр.) / керівник проекту – М. С. Кармазіна; довідковий матеріал – М. С. Кармазіна, Т. А. Бевз; упорядники – Т. А. Бевз (координатор проекту), Д. В. Веденєєв, П. П. Гай-Нижник, О. М. Любовець, С. В. Полтавець, О. М. Собачко, В. Д. Яремчук. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 808 с.

249. Заява Львівської наради представників національно-демократичних рухів народів СРСР // Свобода. – 1988. – Рік ХСV. – Ч. 158, 19 серпня. – С. 1, 3.

250. Звернення Комісії Прав Людини СКВУ – в справі протесту проти нової хвилі переслідувань в Україні // Свобода. – 1980. – Рік LXXXVII. – Ч. 11, 15 січня. – С. 1, 4.

251. Звернення Сахарова до Брежнєва і Ніксона в обороні Мороза та інших в'язнів // Сучасність. – Мюнхен, 1974. – Рік видання чотирнадцятий. – Ч. 9 (165). – Вересень. – С. 120–122.

252. Звернення Українського Національного Фронту до урядів країн Заходу, що підписали Гельсінську Угоду 1975 р. // Хрест. – 1989. – № 4. – С. 6–8.

253. Звернення Української Гельсінкської Групи до української та світової громадськості // Свобода. – 1988. – Рік ХСV. – Ч. 60, 30 березня. – С. 1, 3.

254. Літопис нескореної України : документи, матеріали, спогади. Кн. 1. (Підготували Я. Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін.) / авт. передмови Я. Лялька, Р. Бачинський. – Львів : Просвіта, 1993 ; іл. – 800 с.

255. Мартирологія українських церков у чотирьох томах. Т. II. Українська католицька церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / упорядкували і зредагували Осип Зінкевич і священник Тарас Р. Лончина. –

Торонто ; Балтимор : Українське вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1985. – 840 с. (Бібліотека «Смолоскипа», ч. 51).

256. Меморандум Української громадської Гельсінкської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод // Свобода. – 1980. – Рік LXXXVII. – Ч. 52, 5 березня. – С. 1, 3.

257. ОУН і УПА в 1943 році : документи / упорядники О. Веселова, В. Дзьобак, В. Сергійчук. Відпов. ред. С. Кульчицький. – К. : Інститут історії України НАН України, 2008. – 347 с.

258. Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990) : документи і матеріали / упор. В. М. Даниленко. – К. : Смолоскип, 2013. – 736 с. : іл.

259. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2000 р. № 1766 «Про затвердження переліку музеїв, що перебувають у віданні підприємств, установ та організацій, де зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1766-2000-п>. – Назва з титул. екрану.

260. Постанова на захист українських політичних і релігійних в'язнів // Визвольний шлях. – 1975. – Річник XXVIII. – Кн. 6 (327). – Червень. – С. 660–661.

261. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Івано-Франківська область : у двох книгах. – Книга перша / упорядник, автор передмови Л. Вардзарук. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2004. – 984 с.

262. Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали / Володимир Сергійчук. – К. : Дніпро, 1996. – 496 с.

263. Указ Президента України від 8 листопада 2006 року № 937/2006 «Про відзначення державними нагородами України засновників та активістів Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінкських угод» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/937/2006>. – Назва з титул. екрану.

264. Україна в Другій світовій війні у документах : збірник німецьких архівних матеріалів (1942–1943) : Т. 3 / упоряд. В. М. Косика. – Львів : Інститут

українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І. Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1999. – 384 с.

265. Україна в ХХ столітті (1990–2000) : зб. документів і матеріалів / упоряд. Г. А. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. Ю. Король та ін. – К. : Вища шк., 2000. – 351 с.

266. Українська Гельсінська Група. 1978–1982. Документи і матеріали / упорядкував і зредагував Осип Зінкевич. – Торонто ; Балтимор : Українське вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1983. – 998 с., іл.

267. Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах / упорядник і голов. ред. Олесь Шевченко. – К. : Вид-во «Ярославів Вал», 2012. – 814 с., іл.

268. Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод : [в 4 т.] / Харківська правозахисна група. – Х. : Фоліо, 2001. –

Т. 1. : Особистості / упорядник Є. Ю. Захаров; ред. Л. Богомаз; худож.-оформлювач Б. Ф. Бублик. – 2001. – 203 [1] с., [16] арк. фотоіл. – Імен. покажч. : с. 193–202.

269. Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод : [в 4 т.] / Харківська правозахисна група. – Х. : Фоліо, 2001. –

Т. 2. : Документи і матеріали. 9 листопада 1976 – 2 липня 1977 / упорядник В. В. Овсієнко; ред. І. Рапп; худож.-оформлювач Б. Ф. Бублик. – 2001. – 194 с. : табл. – Імен. покажч. : с. 186–192.

270. Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод : [в 4 т.] / Харківська правозахисна група. – Х. : Фоліо, 2001. –

Т. 3. : Документи і матеріали. Серпень 1977 – 10 грудня 1978 / Харківська правозахисна група; упорядник В. В. Овсієнко; худож.-оформлювач Б. Ф. Бублик. – 2001. – 238 [1] с. – Бібліограф. в підряд. прим. – Покажч. : с. 228–236.

271. Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод : [в 4 т.] / Харківська правозахисна група. – Х. : Фоліо, 2001. –

Т. 4. : Документи і матеріали. 10 грудня 1978 – 11 березня 1978 / Харківська правозахисна група; упорядник В. В. Овсієнко; худож.-

- оформлювач Б. Ф. Бублик. – 2001. – 255 с. – Бібліогр. : с. 243–244 та в підряд. приміт. – Показч. : с. 245–253.
272. Українська загальнонародна організація (УНФ–2). Дослідження, документи, матеріали : у 2 т. / упорядник і відповідальний редактор Ю. Д. Зайцев. – Львів : Афіша, 2005. – (Серія : Україна ХХ століття. Енциклопедія боротьби і репресій). – Т 1. – 2005. – 704 с. : іл.
273. Український правозахисний рух. Документи і матеріали київської Української Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінкських Угод / передмова Андрія Зваруна; упорядкував Осип Зінкевич. – Торонто ; Балтимор : Українське вид-во «Смолоскип» ім. В. Стефаніка, 1978. – 478 с. : іл.
274. Українські політв'язні в СРСР. Адресний показчик. За станом на грудень 1981 р. / упорядкувала Марта Гарасовська. – Торонто ; Балтимор : Вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1981. – 204 с.
275. Українські політичні в'язні і крах більшовицької імперії. Перший (установчий) з'їзд Співки політичних в'язнів України (20–21 квітня 1991 р.) : матеріали і коментарі / упоряд. Іван Губка. – Львів : НВФ «Українські технології», 2001. – 340 с.
276. Християнський Голос. Збірник пам'яток самвидаву Комітету Захисту Української Католицької Церкви / передмова о. Іван Дацько; редактори передруку Василь Горинь, Микола Дубас, Галина Теодорович. – Львів : Вид-во Українського Католицького Університету, 2009. – 670 с.
277. Шематизм гр. кат. духовенства Львівської архієпархії на рік 1931/32. – Львів, 1931. – Річник LXXVI. – 336 с.
278. Шлях до незалежності : суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. ХХ ст. Документи і матеріали. До 20-ї річниці Незалежності України / Національна академія наук України; Інститут історії НАН України; Галузевий державний архів Служби безпеки України. – К. : Інститут історії НАН України, 2011. – 626 с.
279. Нѣкоторыя села Галицкой Руси, изъ матеріаловъ собранныхъ Венед. М. Площинскимъ... // Литературный сборникъ издаваемый Галицко-рускою

Матицею, 1870. – Во Львовъ : въ книгопечатнѣ Ставропигійского Института, [1870]. – С. 68–70.

280. Шематизмъ всего клира греко католицкой митрополичой архіепархіи Львѣвской на рѣкъ 1914. – Львѣвъ, 1913. – С. 57.

281. Шематизмъ всечестного клира гр. кат. митрополитальной архидієцезіи Львѣвской на рѣкъ 1901. – Львѣвъ, 1901. – С. 19.

Мемуари

282. Горинь М. М. Запалити свічу / Михайло Миколайович Горинь / Харківська правозахисна група; упорядник В. В. Овсієнко; художн.-оформлювач Б. Є. Захаров. – Х. : Права людини, 2009. – 328 с., фотоіл.

283. Горохівський Л. Ф. На зламі епох. Хроніка громадянської та національної активізації на Тернопільщині (Із принагідних записів у моєму щоденнику про перші кроки становлення Української Гельсинської спілки на Тернопільщині. 1988–1989 рр.) [Електронний ресурс] / Горохівський Левко Федорович // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://archive.khpg.org/index.php?id=1288551040>. – Назва з титул. екрану.

284. Губка І. У царстві сваволі (Стежка додому). Спогади / Іван Губка. – Львів : НВФ «Українські технології», 2003. – Част. II. – 576 с.

285. Губка І. М. Дорогою боротьби (Я зробив, що міг) / Іван Губка. – Львів : ПТВФ «Афіша», 2008. – Част. VI. – 880 с.

286. Дацюк Є. В аудиторіях і рекреаціях Франкового університету. Оповідка про студентські роки Зіновія Красівського у часи його навчання на філологічному факультеті Львівського національного університету імени Івана Франка (1956–1962 рр.) / Євген Дацюк // Воля і Батьківщина. – 2004. – Число 1 (18/34). – С. 110–116.

287. «Доброокий». Спогади про Івана Світличного / ред. рада : Вал. Шевчук та ін.; упорядники Леоніда і Надія Світличні; художник-оформлювач серії Іван Гаврилюк. – К. : Вид-во «ЧАС», 1998. – 572 с. – Біблогр. : с. 557–565. – (Укр. модерна л-ра).

288. Дяк О. М. Михайло Дяк на світлинах, у спогадах, документах / О. М. Дяк. – Львів : СПОЛОМ, 2004. – 128 с.
289. Заливаха О. Зіновій Красівський у моєму житті / Опанас Заливаха // Перевал. – 2003. – № 3/4. – С. 125–127.
290. Заливаха О. Ніхто не пройде за тебе твого шляху [Електронний ресурс] / Опанас Заливаха // Літературний ярмарок. – Режим доступу : http://lit-jarmarok.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1323&Itemid=38. – Назва з титул. екрану.
291. Заливаха О. Спогади про побратима / Опанас Заливаха // Свіча. – 1995. – № 82 (515), 9 листопада. – С. 3.
292. Зіновій Красівський // Стрийщина. Історико-мемуарний збірник Стрийщини, Соکیلщини, Болахівщини, Долинщини, Рожнятівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини. Том II / редактори : Ірина Пеленська, Климентій Баб'як. – Нью-Йорк : Комітет Стрийщини, 1990. – С. 81–82.
293. Іноземці про українських політв'язнів : спогади / упор. Олена Голуб; передм. Євгена Сверстюка. – К. : Смолоскип, 2013. – 736 с.
294. Кобилянський О. «Спогади про В. Чорновола» [Електронний ресурс] / О. Кобилянський // Гуцульський край. – 2007. – № 12, 24 березня. – Режим доступу : http://kosivart.com/index.cfm/fuseaction/hutsul_land.chornovil/year/2007/. – Назва з титул. екрану.
295. Лесів Я. Мій хрест – в руках його нестиму / о. Ярослав Лесів. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – 160 с. : іл.
296. Лесів Я. В. Сніг без ґрат : Поезія, епістолярій, публіцистика, спогади, документи / Я. В. Лесів; укл. О. В. Сокульська; худож. С. Я. Ковика-Алієв. – К. : Смолоскип, 2014. – 784 с.
297. Лісовий В. С. Спогади. [Електронний ресурс] / Василь Семенович Лісовий // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://khpg.org/archive/index.php?id=1281364212>. – Назва з титул. екрану.

298. Літопис Української Повстанської Армії : у 51 т. – Т. 19. Група УПА «Говерля». Книга друга : Спомини, статті та видання історико-мемуарного характеру / зібрав і впорядкував Петро Стодоль. – Торонто ; Львів : Вид-во Літопис УПА; Спільне українсько-канадське підприємство «Літопис УПА», 1992–1993. – 360 с.
299. Лук'яненко Л. З часів неволі. Спогади і роздуми. Книга третя / Левко Лук'яненко. – К. : Видавничий дім «Світлиця», «Східна проєкція», 2009. – 448 с., іл.
300. Лук'яненко Л. Г. «Не дам загинуть Україні» / Левко Лук'яненко. – К. : Вид.-культурол. центр «Софія», 1994. – 512 с. : портр.
301. Менделевич Й. Спогад про українських політв'язнів / Йосеф Менделевич // Сучасність. – Мюнхен, 1985. – Рік видання двадцять п'ятий. – Ч. 7–8 (291–291). – Липень–серпень. – С. 197–207.
302. Муратов М. Ф. На шляху до незалежної України : погляд у минуле з Москви [Електронний ресурс] / Микола Федорович Муратов // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://archive.khpg.org/index.php?id=1301161102>. – Назва з титул. екрану.
303. Не відступлюся! : До 100-річчя Оксани Яківни Мешко / Харківська правозахисна група; упоряд. В. В. Овсієнко, О. Ф. Сергієнко; худож.-оформлювач Б. Є. Захаров. – Х. : Права людини, 2005. – 344 с., фотоіл.
304. Овсієнко В. В. Світло людей : Мемуари та публіцистика : у 2 кн. / В. В. Овсієнко. – Х. : Харківська правозахисна група ; К. : Права людини, 2007. –
Кн. 1 / упорядкував автор; худож.-оформлювач Б. Є. Захаров. – 2-ге вид. доп. – 2007. – 352 с., фотоіл. (Додатковий наклад 2007 р. з виправленнями).
305. Овсієнко В. В. Світло людей : Мемуари та публіцистика : у 2 кн. / В. В. Овсієнко. – Х. : Харківська правозахисна група ; К. : Права людини, 2007. –

Кн. 2 / упорядкував автор; худож.-оформлювач Б. Є. Захаров. – 2-ге вид. доп. – 2007. – 352 с., фотоіл. (Додатковий наклад 2007 р. з виправленнями).

306. Петраш-Січко С. Жіноча доля [Електронний ресурс] / Стефанія Петраш-Січко // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://khrpg.org/archive/index.php?id=1121775312>. – Назва з титул. екрану.

307. Радигін А. Життя в мордовських таборах зблизька / Анатолій Радигін. – Мюнхен, 1974. – 110 с.

308. Руденко М. «Найбільше диво – життя». Спогади / Микола Руденко. – К. : ТОВ «Вид-во “Кліо”», 2013. – 696 с. : іл.

309. Три повстання Січків : у 2 т. / В. Овсієнко; Харківська правозахисна група. – Х. : Фоліо, 2004. –

Т. 1 : Спогади Стефанії Петраш-Січко. Документи / редактор-упорядник В. В. Овсієнко; худож.-оформлювач О. Агєєв. – 2004. – 256 с., 8 арк. фотоіл.

310. Три повстання Січків : у 2 т. / В. Овсієнко; Харківська правозахисна група. – Х. : Фоліо, 2004. –

Т. 2 : Спогади. Інтерв'ю. Листи / редактор-упорядник В. В. Овсієнко; худож.-оформлювач О. Агєєв. – 2004. – 240 с. – Бібліогр. : с. 228–233.

311. Хейфец М. Р. Избранное : в 3 т. / Харьков. правозащит. группа. – Х. : Фолио, 2000. –

Т. 3 : Украинские силуэты; Военнопленный секретарь. – 2000. – 296 с. : 12 л. ил.

312. Чорновіл В. Твори : у 10 т. / Міжнар. благод. фонд В. Чорновола; [редкол. : А. Пашко (голова) та ін.]. – К. : Смолоскип, 2002. –

Т. 1 : Літературознавство. Критика. Журналістика / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. В. Яременка, М. Коцюбинської. – 2002. – 640 с. : іл., портр.

313. Чорновіл В. Твори : у 10 т. / Міжнар. благод. фонд В. Чорновола; [редкол. : А. Пашко (голова) та ін.]. – К. : Смолоскип, 2002. –

- Т. 2 : Правосуддя чи рецидиви терору? Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців») : Док. та матеріали, 1966–1968 рр. / упоряд. та комент. В. Чорновіл; передм. Л. Танюка. – 2003. – 904 с. : іл., портр.
314. Чорновіл В. Твори : у 10 т. / Міжнар. благод. фонд В. Чорновола; [редкол. : А. Пашко (голова) та ін.]. – К. : Смолоскип, 2002. –
- Т. 3 : Український вісник. Випуски I–IV / упоряд. В. Чорновіл; передм. М. Косів. – 2006. – 978 с. : іл., портр.
315. Чорновіл В. Твори : у 10 т. / Міжнар. благод. фонд В. Чорновола; [редкол. : А. Пашко (голова) та ін.]. – К. : Смолоскип, 2002. –
- Т. 4 : Листи : у 2 кн. / редкол. : А. Пашко (голова) та ін.; упоряд. та комент. М. Коцюбинської та В. Чорновіл.
- Кн. 1 / упоряд. М. Коцюбинська, В. Чорновіл. Передм. М. Коцюбинська. – 2005. – 990 с. : іл., портр.
316. Чорновіл В. Твори : у 10 т. / Міжнар. благод. фонд В. Чорновола; [редкол. : А. Пашко (голова) та ін.]. – К. : Смолоскип, 2002. –
- Т. 4 : Листи : у 2-х кн. / редкол. : А. Пашко (голова) та ін.; упоряд. та комент. М. Коцюбинської та В. Чорновіл.
- Кн. 2 / упоряд. М. Коцюбинська, В. Чорновіл. Передм. М. Коцюбинська. – 2005. – 1068 с. : іл., портр.

Усноісторичні матеріали

317. Борейчук В. «КУН – класична права партія, котра набирає сили» : Бесіда з заст. голови КУН / В. Борейчук; [бесіду вела М. Римар] // Нація і держава. – 2007. – 2 жовтня. – С. 1, 5.
318. Губка І. «Без політичної діяльності я не мислю свого існування» : Інтерв'ю [Електронний ресурс] / І. Губка; [розмовляв Олександр Нагорний] // Online-Міст. – 2010. – 30 липня. – Режим доступу : http://meest-online.com/index.php?option=com_content&task=view&id=2825&Itemid=53. – Назва з титул. екрану.

319. З нагоди трьохріччя єпископського служіння Владики Миколая Сімкайла : інтерв'ю із Архієреєм [Електронний ресурс] / [запитував о. В. Перцович] // Українська Греко-Католицька Церква. Коломийсько-Чернівецька єпархія. – Режим доступу : <http://kolomyya.org/se/sites/ep/8286/>. – Назва з титул. екрану.
320. Інтерв'ю з Возняк-Лемик Л. Є., 1915 р. нар., смт. Криниця, Ново-Сончівський повіт, Польща. Запис 06.02.2000, м. Івано-Франківськ, інтерв'юер Овсієнко В. В. [Електронний ресурс] / В. В. Овсієнко // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://khp.org/archive/index.php?id=1121181880>. – Назва з титул. екрану.
321. Інтерв'ю з Гелем І. А., 1937 р. нар., с. Кліцко, Городоцький р-н, Львівська обл. Запис 25.06.2003, м. Київ, інтерв'юери Кіпіані В., Овсієнко В. В. [Електронний ресурс] / В. Кіпіані, В. В. Овсієнко // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://archive.khp.org/index.php?id=1348418185>. – Назва з титул. екрану.
322. Інтерв'ю з Гриньківим Д. Д., 1948 р. нар., с. Марківка, Коломийський р-н, Івано-Франківська обл. Запис 08.02.2000, м. Коломия, Івано-Франківська обл., інтерв'юер Овсієнко В. В. [Електронний ресурс] / В. В. Овсієнко // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://khp.org/archive/index.php?id=1121879635>. – Назва з титул. екрану.
323. Інтерв'ю з Заливахою О. І., 1925 р. нар., с. Гусинці, Куп'янський р-н, Харківська обл. Запис 20.09.1999, м. Київ, інтерв'юер Овсієнко В. В. [Електронний ресурс] / В. В. Овсієнко // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://archive.khp.org/index.php?id=1121197713>. – Назва з титул. екрану.
324. Інтерв'ю з Зеленчуком М. Ю., 1924 р. нар., с. Зелена, Надвірнянський р-н, Івано-Франківська обл. Запис 06.03.2010, м. Івано-Франківськ, інтерв'юер Островський В. В. / В. В. Островський // Особистий архів В. Островського. – 2 арк.

325. Інтерв'ю з Кандибою І. О., 1930 р. нар., с. Стульно, Володарський повіт, Республіка Польща. Запис 6–7.10.1998, м. Київ, інтерв'юер Овсієнко В. В. [Електронний ресурс] / В. В. Овсієнко // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://archive.khpg.org/index.php?id=1195414356>. – Назва з титул. екрану.
326. Інтерв'ю з Квецком Д. М., 1935 р. нар., с. Слобода-Болехівська, Долинський р-н, Івано-Франківська обл. Запис 04.02.2000, с. Слобода-Болехівська, Долинський р-н, Івано-Франківська обл., інтерв'юер Овсієнко В. В. [Електронний ресурс] / В. В. Овсієнко // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://archive.khpg.org/index.php?id=1121317525>. – Назва з титул. екрану.
327. Інтерв'ю з Ковалем Р. М., 1959 р. нар., м. Горлівка, Донецька обл. Запис 18.02.2010, м. Київ, інтерв'юер Островський В. В. / В. В. Островський // Особистий архів В. Островського. – 2 арк.
328. Інтерв'ю з Красівським З. М., 1929 р. нар., с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська обл. Запис 08.1991, м. Моршин, Львівська обл., інтерв'юер Коваль Р. М. / Р. М. Коваль // Нескорена нація. – 1991. – № 2, вересень. – С. 3.
329. Інтерв'ю з Красівським З. М., 1929 р. нар., с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська обл. Запис 04.09.1991, м. Моршин, Львівська обл., інтерв'юер Коваль Р. М. [Машинопис. Оригінал] / Р. М. Коваль // Особистий архів Коваля Р. М. – 3 арк.
330. Інтерв'ю з Красівським З. М., 1929 р. нар., с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська обл. Запис 14.02.1991, м. Моршин, Львівська обл., інтерв'юер Соколівська Л. / Л. Соколівська // Український політичний дайджест. Огляд преси. Додаток до журналу Українські проблеми. – 1991. – № 1, січень–червень. – С. 22–26.
331. Інтерв'ю з Кулининим В. І., 1943 р. нар., с. Липа, Долинський р-н, Івано-Франківська обл. Запис 20.02.2001, с. Нижні Торгаї, Нижньосірогозький р-н, Херсонська обл., інтерв'юер Овсієнко В. В. [Електронний ресурс] / В. В. Овсієнко // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим

доступу : <http://khp.org/archive/index.php?id=1273090857>. – Назва з титул. екрану.

332. Інтерв'ю з Луциком М. П., 1921 р. нар., с. Волосянка, Сколівський р-н, Львівська обл. Запис 24–25.01.2000, м. Сколе, Львівська обл., інтерв'юер Овсієнко В. В. [Електронний ресурс] / В. В. Овсієнко // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://khp.org/archive/index.php?id=1185630932>. – Назва з титул. екрану.

333. Інтерв'ю з Мариновичем М. Ф., 1949 р. нар., с. Комаровичі, Старосамбірський р-н, Львівська обл. Запис 01.02.2000, м. Дрогобич, інтерв'юер Овсієнко В. В. [Електронний ресурс] / В. В. Овсієнко // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://archive.khp.org/index.php?id=1282334474>. – Назва з титул. екрану.

334. Інтерв'ю з Мармусом В. В., 1949 р. нар., с. Росохач, Чортківський р-н, Тернопільська обл. Запис 17.10.1998, м. Київ, інтерв'юер Овсієнко В. В. [Електронний ресурс] / В. В. Овсієнко // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://khp.org/archive/index.php?id=1121333243>. – Назва з титул. екрану.

335. Інтерв'ю з Меленем М. О., 1929 р. нар., с. Фалиш, Стрийський р-н, Львівська обл. Запис 03.02.2000, м. Моршин, Львівська обл., інтерв'юер Овсієнко В. В. [Електронний ресурс] / В. В. Овсієнко // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://archive.khp.org/index.php?id=1131630150>. – Назва з титул. екрану.

336. Інтерв'ю з Мельниковичем М. П., 1950 р. нар., с. Гошів, Долинський р-н, Івано-Франківська обл. Запис 22.01.2015, м. Івано-Франківськ, інтерв'юер Островський В. В. / В. В. Островський // Особистий архів В. Островського. – 2 арк.

337. Інтерв'ю з Мешко О. Я., 1905 р. нар., с. Старі Санжари, Новосанжарський р-н, Полтавська обл. Запис 30–31.01, 01.02.1990, м. Київ, інтерв'юер Скрипка В. М. [Електронний ресурс] / В. М. Скрипка // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://archive.khp.org/index.php?id=1121373859>. – Назва з титул. екрану.

338. Інтерв'ю з Прокоповичем Г. Г., 1928 р. нар., с. Уріж, Дрогобицький р-н, Львівська обл. Запис 31.01.2000, с. Уріж, Дрогобицький р-н, Львівська обл., інтерв'юер Овсієнко В. В. [Електронний ресурс] / В. В. Овсієнко // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://khp.org/archive/index.php?id=1121778480>. – Назва з титул. екрану.
339. Інтерв'ю із Сверстюком Є. О., 1928 р. нар., с. Сільце, Горохівський р-н, Волинська обл. Запис 26.12.1999, 09.01.2000, додатки : липень – 29.11.2005, м. Київ, інтерв'юер Овсієнко В. В. [Електронний ресурс] / В. В. Овсієнко // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://archive.khp.org/index.php?id=1132736015>. – Назва з титул. екрану.
340. Інтерв'ю з Сенік І. М., 1926 р. нар., м. Львів. Запис 29.01.2000, м. Борислав, Львівська обл. інтерв'юер Овсієнко В. В. [Електронний ресурс] / В. В. Овсієнко // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://khp.org/archive/index.php?id=1121781619>. – Назва з титул. екрану.
341. Інтерв'ю з Сокульським І. Г., 1921 р. нар., хут. Червоноярський, Синельниківський р-н, Дніпропетровська обл. Запис 05.04.2001, м. Придніпровське, Дніпропетровська обл., інтерв'юер Овсієнко В. В. [Електронний ресурс] / В. В. Овсієнко // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://khp.org/archive/index.php?id=1271416604>. – Назва з титул. екрану.
342. Інтерв'ю з Стрільцівим В. С., 1929 р. нар., с. Загвіздя, Тисменицький р-н, Івано-Франківська обл. Запис 07.02.2000, м. Івано-Франківськ, інтерв'юер Овсієнко В. В. [Електронний ресурс] / В. В. Овсієнко // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://khp.org/archive/index.php?id=1121203673>. – Назва з титул. екрану.
343. Лук'яненко Л. «Комуністи голосували за Декларацію, щоб забути про неї на віки вічні ... а ми не дали». Роздуми до 14 річчя Незалежності України : Інтерв'ю [Електронний ресурс] / Л. Лук'яненко; [підготував Володимир Бондар] // Персонал. – 2005. – № 8. – Режим доступу : <http://personal.in.ua/rubriki.php>. – Назва з титул. екрану.

Видання та публікації періодики

344. Англійські психіатри виступили в обороні З. Красівського // Свобода. – 1976. – Рік LXXXIII. – Ч. 241, 9 грудня. – С. 1, 4.
345. Арешти і судові процеси в Івано-Франківському // Сучасність. – Мюнхен, 1969. – Рік видання дев'ятий. – Ч. 3 (99). – Березень. – С. 201–202.
346. Арештували Зіновія Красівського : його життя під загрозою // Свобода. – 1980. – Рік LXXXVII. – Ч. 70, 26 березня. – С. 1.
347. Батьковський А. Пояснювальна записка голові цензурного комітету ім. Ярослава Галана з приводу вистави «У. Б. Н.» [Електронний ресурс] / Андрій Батьковський // Поступ. – 2001. – № 17 (675), 30–31 січня. – Режим доступу : http://postup.brama.com/010130/17_9_2.html. – Назва з титул. екрану.
348. Борець за волю України // Свіча. – 1995. – № 82 (515), 9 листопада. – С. 1.
349. Бульбенко Ф. З нових надходжень до фото архіву музею / Федір Бульбенко // Свобода. – 1988. – Рік ХСV. – Ч. 95, 20 травня. – С. 3.
350. Верховень В. ...І багряніла чорна голуби́нь / Володимир Верховень // Очима серця : Ув'язнена лірика / упоряд. В. І. Боровий; худож. оформ. В. Є. Бондар. – Х. : Основа, 1992. – С. 169–184.
351. В Києві арештували Василя Письменного. Нові арешти в Івано-Франківському. Зіновія Красівського «перевезли» до психушки у Львові // Свобода. – 1976. – Рік LXXXIII. – Ч. 211, 3 листопада. – С. 1.
352. В обороні України // Свобода. – 1974. – Рік LXXXL. – Ч. 129, 1 липня. – С. 1, 2.
353. В Оттаві відбувся симпозіум про сучасну українську поезію // Свобода. – 1985. – Рік ХСII. – Ч. 205, 25 жовтня. – С. 1, 4.
354. В СРСР законність потоптана, людські права порушені – пише Квецько // Свобода. – 1977. – Рік LXXXIV. – Ч. 178, 18 серпня. – С. 1, 4.
355. Воля і Батьківщина. – 1995. – № 1 (17). – 136 с.
356. Волянський О. «Психіатричний терор» / Олег Волянський // Свобода. – 1978. – Рік LXXXV. – Ч. 216, 6 жовтня. – С. 2, 4.
357. Галичина. – 1991. – № 136 (295), 24 вересня. – 8 с.

358. Гель І. Хто кого судить? / Іван Гель // Свобода. – 2001. – Рік CVIII. – Число 17, 27 квітня. – С. 1, 5.
359. Гнатюк І. Розіпнутий біль / Іван Гнатюк // Літературна Україна. – 1992. – 6 лютого. – С. 4.
360. Грабовський Л. Ольга Богомолець : спів, що полонить / Леонід Грабовський // Свобода. – 1993. – Рік С. – Ч. 141, 27 липня. – С. 2.
361. Гринько М. Огляд публікацій ілюстрованого журналу «Екран» (Чікаго, США. – 1961–1990) [Електронний ресурс] / Марія Гринько // Всеукраїнська асоціація музеїв. – Режим доступу : <http://vuam.org.ua/uk/>. – Назва з титул. екрану.
362. Губка І. Життя славетних / Іван Губка // Воля і Батьківщина. – 2004. – Число 1 (18/34). – С. 37–38.
363. Губка І. Мої зауваження / Іван Губка // Воля і Батьківщина. – 1995. – Число 1 (17). – С. 95.
364. Два з'їзди українських політичних в'язнів в Україні // Свобода. – 1991. – Рік ХСVIII. – Ч. 151, 9 жовтня. – С. 4.
365. Джерело. [Спеціальний випуск]. – 1995. – № 44 (52), 9 листопада. – 4 с.
366. Дідюк І. Я молився на могилі Зеновія Красівського / Іван Дідюк // Літопис Бойківщини. – 1997. – Ч. 1/57 (68). – С. 48–51.
367. Дмитришин А. Згромадження Сестер Пресвятої Родини / Анатолія Дмитришин // Свобода. – 1996. – Рік СIII. – Ч. 60, 28 березня. – С. 3.
368. Довгань М. В її серці – Україна / Маргарита Довгань // Шлях перемоги. – 2002. – № 47 (2534), 14–20 листопада. – С. 9.
369. Друзі і соратники про Зеновія Красівського // Свіча. – 1995. – № 82 (515), 9 листопада. – С. 1.
370. Зайцев Ю. Антирежимний рух (1956–1991) [Електронний ресурс] / Юрій Зайцев // Карта Львова. Статті про Львів. – Режим доступу : <http://map.lviv.ua/statti/zajcev.html>. – Назва з титул. екрану.
371. Зайцев Ю. В умовах агонії режиму [Електронний ресурс] / Юрій Зайцев // Карта Львова. Статті про Львів. Антирежимний рух (1956–1991). – Режим доступу : <http://map.lviv.ua/statti/zajcev9.html>. – Назва з титул. екрану.

372. Зайцев Ю. Перший покіс дисидентів [Електронний ресурс] / Юрій Зайцев // Карта Львова. Статті про Львів. Антирежимний рух (1956–1991). – Режим доступу : <http://map.lviv.ua/statti/zajcev5.html>. – Назва з титул. екрану.
373. Зайцев Ю. Погром початку 70-х [Електронний ресурс] / Юрій Зайцев // Карта Львова. Статті про Львів. Антирежимний рух (1956–1991). – Режим доступу : <http://map.lviv.ua/statti/zajcev6.html>. – Назва з титул. екрану.
374. Зайцев Ю. Репресії в науці та освіті [Електронний ресурс] / Юрій Зайцев // Карта Львова. Статті про Львів. Антирежимний рух (1956–1991). – Режим доступу : <http://map.lviv.ua/statti/zajcev7.html>. – Назва з титул. екрану.
375. Зайцев Ю. Таємні організації [Електронний ресурс] / Юрій Зайцев // Карта Львова. Статті про Львів. Антирежимний рух (1956–1991). – Режим доступу : <http://map.lviv.ua/statti/zajcev2.html>. – Назва з титул. екрану.
376. Зайцев Ю. Українська Гельсінська група [Електронний ресурс] / Юрій Зайцев // Карта Львова. Статті про Львів. Антирежимний рух (1956–1991). – Режим доступу : <http://map.lviv.ua/statti/zajcev8.html>. – Назва з титул. екрану.
377. Зайцев Ю. Український національний фронт [Електронний ресурс] / Юрій Зайцев // Карта Львова. Статті про Львів. Антирежимний рух (1956–1991). – Режим доступу : <http://map.lviv.ua/statti/zajcev4.html>. – Назва з титул. екрану.
378. Зайцев Ю. Шістдесятництво [Електронний ресурс] / Юрій Зайцев // Карта Львова. Статті про Львів. Антирежимний рух (1956–1991). – Режим доступу : <http://map.lviv.ua/statti/zajcev3.html>. – Назва з титул. екрану.
379. Зачарований Зеник [Електронний ресурс] // Історична правда з Вахтангом Кіпіані. – 2014. – 30 листопада. – Режим доступу : <http://zik.ua/tv/project/istorychna-pravda/30.11.2014/>. – Назва з титул. екрану.
380. Збір коштів на пам'ятник бійцю Карпатської України Михайлу Петричку [Електронний ресурс] // Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Молодіжний націоналістичний конгрес». – 2001. – 26 грудня. – Режим доступу : <http://mnk.org.ua/news/novina/article/zbir-koshtiv-na-pamjatnik-biicju-karpatskoj-ukrajini-mikh/>. – Назва з титул. екрану.

381. Зіновій Красівський [Некролог] // За вільну Україну. – 1991. – Число 174 (299), 24 вересня. – С. 1–2.
382. Зіновій Красівський переведений в психіатричну лікарню // Сучасність. – Мюнхен, 1973. – Рік видання тринадцятий. – Ч. 11 (155). – Листопад. – С. 126–127.
383. Зіновія Красівського перевезено на заслання // Свобода. – 1981. – Рік LXXXVIII. – Ч. 9, 15 січня. – С. 1.
384. Зіновія Красівського перевезли до психіатричної лікарні у Стрийщині // Свобода. – 1977. – Рік LXXXIV. – Ч. 74, 1 квітня. – С. 1.
385. Зіновія Красівського перевели в психіатричну лікарню // Свобода. – 1973. – Рік LXXX. – Ч. 169, 13 вересня. – С. 1.
386. Зіновія Красівського перевели до психіатричної лікарні у Стрийщині // Сучасність. – Мюнхен, 1977. – Рік видання сімнадцятий. – Ч. 6 (198). – Червень. – С. 118.
387. Івасів Р. Оксана Бандера : да буде воля твоя [Електронний ресурс] / Роман Івасів // Галичина. – 2009. – 3 лютого. – Режим доступу : <http://galychyna.if.ua/publication/ukrainism/okzana-bandera-da-budet-volja-tvoja/>. – Назва з титул. екрану.
388. «Інформаційний бюлетень» психіатричної комісії повідомляє про українських політв'язнів // Свобода. – 1978. – Рік LXXXV. – Ч. 140, 23 червня. – С. 1.
389. Інформаційний бюлетень Українського комітету «Гельсінкі-90». – Ч. 1 (серпень, 1990). – Нью-Йорк : Спілка, 1990. – 32 с.
390. Інформаційні бюлетені Української Громадської Групи Сприяння Виконанню Гельсінських Угод. Випуски : ч. 1, 1978 р.; ч. 2, 1978 р.; безномерний; березень 1979 р.; ч. 1, 1980 р.; ч. 2, 1980 р. / [упорядкував Осип Зінкевич; післямова Ніни Строкатої]. – Торонто ; Балтимор : Українське вид-во ім. В. Симоненка, 1981. – 200 с.
391. Ісаєвич О. Сестри Пресвятої Родини в Україні / Ольга Ісаєвич // Свобода. – 1995. – Рік СІІ. – Ч. 7, 13 січня. – С. 2.
392. Й. Тереля отримав нагороду в Чикаго // Свобода. – 1988. – Рік ХСV. – Ч. 84, 5 травня. – С. 5.

393. Караванський С. З. Красівський : сміливець, в'язень, поет / Святослав Караванський // Віра. – 1984. – Ч. 4. – С. 19–22.
394. Квецко Д. Причинки до історії Українського Національного Фронту (УНФ) / Дмитро Квецко // Воля і Батьківщина. – 2004. – Число 1 (18/34). – С. 26–36.
395. Квецко Д. УНФ у спогадах учасників підпілля / Дмитро Квецко // Воля і Батьківщина. – 2007. – Число 1–2 (25–26/41–42). – С. 13–18.
396. Квецко Д. Як появилися назви УНФ і його підпільного часопису / Дмитро Квецко // Воля і Батьківщина. – 1996. – Число 2 (19). – С. 45–46.
397. Коваль Р. «Ми вистояли!» 12 листопада Зеновію Красівському виповнилося би 80 років / Роман Коваль // Незборима нація. – 2009. – Число 11 (265). – Листопад. – С. 1.
398. Коваль Р. Він вірив у сенс боротьби. Поетична спадщина / Роман Коваль // Джерело. – 1995. – № 44 (52), 9 листопада. – С. 2.
399. Коваль Р. Він належав до касти героїв / Роман Коваль // Незборима нація. – 1995. – Число 17–18. – Вересень. – С. 3.
400. Коваль Р. Життя як героїчний подвиг / Роман Коваль // Шлях перемоги. – 2002. – № 47 (2534), 14–20 листопада. – С. 8.
401. Колядинська Т. «Він безнадійно хворий Україною...» [Електронний ресурс] / Тетяна Колядинська // Голос України. – 2010. – 13 липня. – Режим доступу : <http://golos.com.ua/Article.aspx?id=183875>. – Назва з титул. екрану.
402. Концепція проведення концертного туру [Електронний ресурс] // Сайт Ольги Богомолець. – Режим доступу : <http://bogomolets.kiev.ua/main.info?i=15&n=87>. – Назва з титул екрану.
403. Концерт О. Богомолець // Свобода. – 1993. – Рік С. – Ч. 91, 14 травня. – С. 5.
404. Кракалія Р. На тернистих шляхах боротьби [Електронний ресурс] / Роман Кракалія // Чорноморські новини. – 2010. – № 109–110 (21150–21151), 23 жовтня. – Режим доступу : <http://chornomorka.com/node/2729>. – Назва з титул. екрану.
405. Кузів І. Наукова Шевченківська конференція НТШ у Канаді / Іван Кузів // Свобода. – 1986. – Рік ХСІІІ. – Ч. 108, 10 червня. – С. 3.

406. Кузьмович О. «Слова, оголені наче до крові...» / О. Кузьмович // Свобода. – 1996. – Рік СІІІ. – Ч. 132, 12 липня. – С. 1, 3.
407. Лазурко І. Життя, віддане Україні / І. Лазурко // Гомін волі. – 2009. – 10 листопада. – С. 3.
408. Липовецький С. Він мав дух без кайданів / Святослав Липовецький // Шлях перемоги. – 2008. – № 48 (2841), 26 листопада. – С. 7.
409. Липовецький С. Він не раз помирав за ідею [Електронний ресурс] / С. Липовецький // Персонал Плюс. – 2006. – № 34 (82). – 28 вересня–4 жовтня. – Режим доступу: <http://ukrgazeta.plus.org.ua/print.php?ida=850>. – Назва з титул. екрану.
410. Листуймося з українськими політичними в'язнями // Юнак. – 1980. – Рік ХVІІІ. – Ч. 10 (203). – С. 3.
411. Литовець голодівкою здобув розголос в обороні Плюща // Свобода. – 1975. – Рік LXXXІІ. – Ч. 230, 10 грудня. – С. 1.
412. М. Руденко очолює ЗП УГГ // Свобода. – 1988. – Рік ХСV. – Ч. 61, 18 березня. – С. 1, 3.
413. Магас М. Дорогою у безсмертя / Микола Магас // Заграва. – 2009. – Листопад. – С. 1–2.
414. Магушинець В. ...І повернувся додому у бронзі. Святковий репортаж з нагоди відкриття пам'ятника Зеновію Красівському у Витвиці / Василь Магушинець // Свіча. – 1995. – № 84 (517), 15 листопада. – С. 2.
415. Маринович М. Духовний вишкіл ГУЛАГу / Мирослав Маринович // Права людини. – 2011. – № 9 (589), березень. – С. 4–12.
416. Маринович М. Ним у всьому керувала любов / Мирослав Маринович // Українські проблеми. – 1992. – № 4. – С. 87–90.
417. Маринович М. Повнота життя / Мирослав Маринович // Українські проблеми. – 1991. – Число 2. – С. 7–8.
418. Микольський Ю. Карпатський відгомін заньківчанського УБееНу / Юрій Микольський // Бойківська думка. – 2001. – 24 березня. – С. 5.

419. Міжнародна Амністія називає З. Красівського «політв'язнем сумління», вимагає його звільнення // Свобода. – 1976. – Рік LXXXIII. – Ч. 108, 12 червня. – С. 1.
420. Могитич І. Дещо з географії «Волі і Батьківщини» / Іван Могитич // Воля і Батьківщина. – 1996. – Число 1 (18). – С. 47–48.
421. Мороз Р. Історія однієї книжки. Пам'яті Івана Геля [Електронний ресурс] / Раїса Мороз // Історична правда. – 2012. – 16 березня. – Режим доступу : http://istpravda.com.ua/articles/2012/03/16/77065/view_print/. – Назва з титул. екрану.
422. Мудра О. УЛФ ім. Франка планує великий літературний вечір / Олександра Мудра // Свобода. – 1989. – Рік ХСVI. – Ч. 193, 12 жовтня. – С. 4.
423. Музиченко Я. Чого навчив ГУЛАГ [Електронний ресурс] / Ярослава Музиченко // Український формат. – 2009. – 24 листопада. – Режим доступу : <http://format.ua/index.php?go=Pages&in=view&id=330>. – Назва з титул. екрану.
424. На 6-му Світовому Конгресі Психіатрів : виступи проти советських зловживань, українська діяльність, советські протести // Свобода. – 1977. – Рік LXXXIV. – Ч. 192, 3 вересня. – С. 1, 3.
425. На Медісон авеню цікавляться долею українця // Свобода. – 1981. – Рік LXXXVIII. – Ч. 246, 30 грудня. – С. 1, 4.
426. На Прикарпатті вшанували пам'ять Зіновія Красівського // Нація і держава. – 2011. – 17 листопада. – С. 2.
427. Незвичний музей // Новий час. – 1991. – 3 січня. – С. 3.
428. Нова хвиля арештів в Україні // Свобода. – 1980. – Рік LXXXVII. – Ч. 78, 4 квітня. – С. 1.
429. Овсієнко В. День народження Української Гельсінської групи. КГБ салютує уламками цегли [Електронний ресурс] / Василь Освієнко // Історична правда. – 2010. – 11 листопада. – Режим доступу : <http://istpravda.com.ua/research/2010/11/9/3656/>. – Назва з титул. екрану.
430. Ознака слабости // Свобода. – 1977. – Рік LXXXIV. – Ч. 100, 3 травня. – С. 2.

431. Олексюк Б. Куди зникли дисиденти? / Богдан Олексюк // Український журнал. – 2006. – № 12 (18). – С. 26–27.
432. Ольшанівська Б. Спорудження монастиря в Гошеві продовжується / Божена Ольшанівська // Свобода. – 1998. – Рік CV. – Число 23, 4 грудня. – С. 12.
433. Пам'ятний знак Зеновію Красівському [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vk.com/wall-44606366_283. – Назва з титул. екрану.
434. Парубій А. «Красівський був твердим орієнтиром» [Електронний ресурс] / Андрій Парубій // Український погляд. – 2011. – 2 червня. – Режим доступу : <http://ukrpohliad.org/news.php/news/1155/group/4>. – Назва з титул. екрану.
435. Пилипенко М. Слава героям! / Марія Пилипенко // Нескорена нація. – 1993. – Число 14 (37). – С. 8.
436. Платонов В. «Без України – ми раби». Іван Сокульський у віршах, листах, документах [Електронний ресурс] / Володимир Платонов // Українське слово. – 2011. – № 22 (394), 26 травня. – Режим доступу : <http://ukrslovo.net/interesting-facts/postati/7055.html>. – Назва з титул. екрану.
437. Поезії з-за ґрат // Сучасність. – Мюнхен, 1981. – Рік видання двадцять перший. – Ч. 11 (251). – Листопад. – С. 3–7.
438. Помер Зіновій Красівський // Свобода. – 1991. – Рік ХCVIII. – Ч. 185, 27 вересня. – С. 1, 7.
439. Поштові адреси ув'язнених членів УГГ // Свобода. – 1981. – Рік LXXXVIII. – Ч. 214, 12 листопада. – С. 1.
440. Про дві імпрези в Нью Джерзі / Дора Рак // Свобода. – 1987. – Рік ХСІV. – № 114, 17 червня. – С. 8.
441. Прокоп М. Напередодні незалежної України : спостереження і висновки / М. Прокоп; Наукове товариство імені Шевченка. – Львів : [Б. в.] ; Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : [Б. в.], 1993. – 646 с.
442. Прокоп М. Нові форми погрому в Україні / Мирослав Прокоп // Сучасність. – Мюнхен, 1980. – Рік видання двадцятий. – Ч. 1 (239). – Листопад. – С. 90–99.

443. Радиш Я. Патріарх Володимир (Романюк) : мученик за життя, великомученик по смерті / Ярослав Радиш // Новая медицина тысячелетия. – 2009. – № 3. – С. 40–46.
444. Радиш Я. Патріарх Володимир (Романюк) : мученик за життя, великомученик по смерті / Ярослав Радиш // Новая медицина тысячелетия. – 2009. – № 4. – С. 40–44.
445. Раїса Мороз виступила в обороні Красівського // Свобода. – 1980. – Рік LXXXVII. – Ч. 41, 21 лютого. – С. 1.
446. Ректорат УВУ інформує громаду про свою працю // Свобода. – 1990. – Рік XCVII. – Ч. 91, 15 травня. – С. 4.
447. Репресовані українці (Продовження, 3) // Визвольний шлях. – 1981. – Річник XXXIV. – Кн. 3 (396). – Березень. – С. 331.
448. Розбудова нації. – 1929. – Річник II. – Ч. 1–12 (13–24). – Січень–грудень. – 430 с.
449. Розмова про недавнє минуле [Електронний ресурс] / Юрій Зайцев, Ярослав Ісаєвич // Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича / відп. ред. Микола Крикун, заст. відп. ред. Остап Серeda. – Львів, 2006–2007. – (Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Вип. 15 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). – С. 905–910. – Режим доступу : <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/23/870Interviu.pdf>. – Назва з титул. екрану.
450. Руденко Р. 18-річчя Гельсінкської групи / Раїса Руденко // Свобода. – 1994. – Рік CI. – Ч. 233, 8 грудня. – С. 2.
451. Сватко Я. 77 років на грані двох світів – до Дня незалежності [Електронний ресурс] / Ярослав Сватко // Народний Рух України. – Режим доступу : <http://nru.org.ua/print/?id=40&t=letters>. – Назва з титул. екрану.
452. Сверстюк Є. Добросердий лицар у старому панцирі / Євген Сверстюк // Українські проблеми. – 1995. – № 1. – С. 108–111.
453. Сверстюк Є. Ким є для нас Зеновій Красівський? (1929–1991) [Електронний ресурс] / Євген Сверстюк // Наша віра. – 2009. – Листопад. –

Режим доступу : http://nashavira.ukrlife.org/11_2009.html. – Назва з титул. екрану.

454. Світлична Н. «Ти була для мене зіркою...» / Надія Світлична // Наше життя. – 1987. – Рік XLIV. – Ч. 8. – Вересень. – С. 18–19.
455. Світлу пам'ять збережемо // Свобода. – 2004. – Рік CXI. – Ч. 38, 17 вересня. – С. 29.
456. Свобода. – Львів. – 1922. – Рік XIV. – Ч. 11, 11 листопада. – С. 3.
457. Святківська Є. «Та ми всі тортури знесем...» : Слово про «Український Національний Фронт» / Єлисавета Святківська // Воля і Батьківщина. – 1995. – Число 1 (17). – С. 23–24.
458. Сесія на увесь рік. Науковці з України і діаспори – доповідачі в УВУ 1990 року // Свобода. – 1991. – Рік ХСVIII. – Ч. 105, 5 червня. – С. 5.
459. Сиченко В. Життя, яке ти вибираєш... / Віктор Сиченко // Бористен. – 2008. – № 4 (202). – Квітень. – С. 11–12.
460. Скворій Р. Повернення Зеновія Красівського / Роман Скворій // Київ. – 1996. – № 7–8. – С. 188–189.
461. Склад членів Української гельсінкської групи. Хронологічний список арештів членів Української гельсінкської групи // Сучасність. – Мюнхен, 1981. – Рік видання двадцять перший. – Ч. 11 (251). – Листопад. – С. 25–34.
462. Соколівська Л. «Україно, дозволь за тебе вмерти...» (репортаж з похорону) / Любов Соколівська // Українські проблеми. – 1991. – Число 2. – С. 9–12.
463. Сповнений глибоким смутком Головний Провід Організації Українських Націоналістів сповіщає... // Визвольний шлях. – 1991. – Річник XLIV. – Кн. 12 (525). – Грудень. – С. 1463–1465.
464. Сповнений глибоким смутком, Провід Організації Українських Націоналістів сповіщає... // Українські проблеми. – 1991. – Число 2. – С. 6.
465. Сповнений глибоким смутком Провід Організації Українських Націоналістів сповіщає... // Шлях перемоги. – 1991. – Рік XXXVII (1956). – Ч. 40, 6 жовтня. – С. 1.

466. Споруджується пам'ятник Зіновію Красівському в Моршині [Електронний ресурс] // Громадський сайт міста Моршин. – Режим доступу : http://morshyn.io.ua/s413352/polojennya_pro_provedennya_konkursu_na_kras_hchiy_proekt_pamyatnika_zinoviyu_krasivskomu_v_morshini. – Назва з титул. екрану.
467. Строката Н. Українська гельсінкська група : від заснування (1976) до виарештування (1980) / Ніна Строката // Сучасність. – Мюнхен, 1980. – Рік видання двадцятий. – Ч. 10 (238). – Жовтень. – С. 63–69.
468. Строката Н. Українська Гельсінкська група. Нарис третій. Терор проти учасників Гельсінкського руху в Україні / Ніна Строката // Свобода. – 1981. – Рік LXXXVIII. – Ч. 193, 13 жовтня. – С. 2, 5.
469. Строката Н. Український Національний Фронт 1962–1967 / Ніна Строката // Сучасність. – Мюнхен, 1985. – Рік видання двадцять п'ятий. – Ч. 6 (290). – Червень. – С. 67–75.
470. Стус В. Я обвинувачую / Василь Стус // Сучасність. – Мюнхен, 1976. – Рік видання шістнадцятий. – Ч. 1 (181). – Січень. – С. 44–47.
471. Стус Д. З. Красівський / Дмитро Стус // Політика і культура. – 1999. – № 29. – С. 32–33.
472. Терещук Г. «Не великими будьте, а святими». 18 років від загибелі священика Ярослава Лесіва [Електронний ресурс] / Галина Терещук // Радіо «Свобода». – 2009. – 3 жовтня. – Режим доступу : <http://radiosvoboda.org/content/article/1842412.html>. – Назва з титул. екрану.
473. У Києві арештували Василя Письменного. Нові арешти в Івано-Франківську. Зіновія Красівського перевели до «психушки» у Львові // Сучасність. – Мюнхен, 1977. – Рік видання сімнадцятий. – Ч. 1 (193). – Січень. – С. 119.
474. У Мюнхені появилась книжка «Поезія з-за колючих дротів» // Свобода. – 1979. – Рік LXXXVI. – Ч. 66, 24 березня. – С. 1.
475. Ув'язнена поезія // Сучасність. – Мюнхен, 1977. – Рік видання сімнадцятий. – Ч. 7–8 (199–200). – Липень–серпень. – С. 3–7.

476. Українська Гельсінкська Група протестує проти дискримінації українців у справах еміграції // Свобода. – 1978. – Рік LXXXV. – Ч. 40, 22 лютого. – С. 1, 4.
477. Українська земля прийняла своїх героїв // Свобода. – 1989. – Рік ХСVI. – Ч. 224, 28 листопада. – С. 1.
478. Український вісник. Випуск VII–VIII. Весна 1974 / редактор Максим Сагайдак. – Париж ; Балтимор ; Торонто : Перша Українська Друкарня у Франції; Українське Вид-во «Смолоскип» ім. В. Стефаника, 1975. – 154 с.
479. Український вісник. Випуск I–II. Січень 1970 – травень 1970. – Париж ; Балтимор : Перша Українська Друкарня у Франції; Українське Вид-во «Смолоскип» ім. В. Стефаника, 1971. – 244 с.
480. Український вісник. Громадський літературно-художній та суспільно-політичний журнал. Випуск 7–8–9–10. Серпень, вересень, жовтень–листопад 1987. – Балтимор ; Торонто : Українське Вид-во «Смолоскип» ім. В. Стефаника, 1988. – 640 с.
481. Український вісник. Літературно-художній та суспільно-політичний журнал. Випуск 11–12 (об'єднаний). Січень–березень 1988. – К. ; Львів : Передрук закордонного представництва Української Гельсінської Спілки [Нью-Йорк], 1989. – 404 с.
482. Український вісник. Літературно-художній та суспільно-політичний журнал. Випуск 13. – К. ; Львів : Передрук закордонного представництва Української Гельсінської Спілки [Нью-Йорк], 1990. – 268 с.
483. Український політичний дайджест. Огляд преси. Додаток до журналу «Українські проблеми». – 1991. – Січень–червень. – № 1. – 92 с.
484. Українські політв'язні в московських тюрмах і концтаборах (Продовження, 2) // Визвольний шлях. – 1978. – Річник XXXI. – Кн. 3 (360). – Березень. – С. 297.
485. Українські проблеми. Політичний журнал. – 1991. – Ч. 1. – 98 с.
486. Українські проблеми. Політичний журнал. – 1991. – Ч. 2. – 96 с.
487. Україну охопила нова хвиля репресій // Свобода. – 1983. – Рік ХС. – Ч. 161, 25 серпня. – С. 1.

488. Українці взяли активну участь у Світовому Конгресі Психіатрів, причинились до засуду СРСР за надужиття // Свобода. – 1977. – Рік LXXXIV. – Ч. 202, 16 вересня. – С. 1, 4.
489. Ходорович С. Люди Русского фонда [Електронний ресурс] / Сергей Ходорович // Неволя. – 2007. – № 13. – Режим доступу : http://index.org.ru/nevol/2007-13/hodorovich_n13.html. – Назва з титул. екрану.
490. Хрест. – Краснодар ; Львів ; Ужгород, 1989. – № 8. – 40 с.
491. Хроніка одного року в житті Оксани Мешко (рік Олімпійський, 1980) // Свобода. – 1982. – Рік LXXXIX. – Ч. 203, 16 жовтня. – С. 3.
492. «Я вірю, що ми повернемося на вільну Україну» (відкритий лист Йосифа Терелі до голови КГБ Ю. Андропова) // Свобода. – 1977. – Рік LXXXIV. – Ч. 131, 9 червня. – С. 1, 6.
493. VIII Конференція Світової Антикомуністичної Ліги (ВАКЛ) // Визвольний шлях. – 1975. – Річник XVIII. – Кн. 6 (327). – Червень. – С. 656–660.
494. In Мемогіам. Дмитро Федорів, господар хати з Олегівської, 10 [Електронний ресурс] / О. Шевченко та ін. // Історична правда. – 2012. – 4 квітня. – Режим доступу : <http://istpravda.com.ua/articles/2012/04/10/80486/>. – Назва з титул. екрану.
495. Horyn and Lukianenko received similar replies. Condone Crimes // Свобода. – 1971. – Рік LXXVIII. – Ч. 82, 1 травня. – С. 2.
496. Хроника текущих событий [Электронный ресурс]. – 1969. – Год издания второй. – Выпуск одиннадцатый, 31 декабря. – Режим доступа : <http://memo.ru/history/diss/chr/>. – Назв. с титул. екрана.
497. Хроника текущих событий [Электронный ресурс]. – 1970. – Год издания третий. – Выпуск семнадцатый, 31 декабря. – Режим доступа : <http://memo.ru/history/diss/chr/>. – Назв. с титул. екрана.
498. Хроника текущих событий [Электронный ресурс]. – 1971. – Год издания четвертый. – Выпуск восемнадцатый, 5 марта. – Режим доступа : <http://memo.ru/history/diss/chr/>. – Назв. с титул. екрана.

499. Хроника текущих событий [Электронный ресурс]. – 1972. – Год издания пятый. – Выпуск двадцать седьмой, 15 октября. – Режим доступа : <http://memo.ru/history/diss/chr/>. – Назв. с титул. экрана.
500. Хроника текущих событий [Электронный ресурс]. – 1976. – Год издания девятый. – Выпуск 39, 12 марта. – Режим доступа : <http://memo.ru/history/diss/chr/>. – Назв. с титул. экрана.
501. Хроника текущих событий [Электронный ресурс]. – 1976. – Год издания девятый. – Выпуск 41, 9 августа. – Режим доступа : <http://memo.ru/history/diss/chr/>. – Назв. с титул. экрана.
502. Хроника текущих событий [Электронный ресурс]. – 1976. – Год издания девятый. – Выпуск 42, 8 октября. – Режим доступа : <http://memo.ru/history/diss/chr/>. – Назв. с титул. экрана.
503. Хроника текущих событий [Электронный ресурс]. – 1978. – Год издания одиннадцатый. – Выпуск 51, 1 декабря. – Режим доступа : <http://memo.ru/history/diss/chr/>. – Назв. с титул. экрана.
504. Хроника текущих событий [Электронный ресурс]. – 1980. – Год издания тринадцатый. – Выпуск 56, 30 апреля. – Режим доступа : <http://memo.ru/history/diss/chr/>. – Назв. с титул. экрана.
505. Хроника текущих событий [Электронный ресурс]. – 1980. – Год издания тринадцатый. – Выпуск 60, 31 декабря. – Режим доступа : <http://memo.ru/history/diss/chr/>. – Назв. с титул. экрана.
506. Хроника текущих событий [Электронный ресурс]. – 1982. – Год издания пятнадцатый. – Выпуск шестьдесят четвертый, 30 июня. – Режим доступа : <http://memo.ru/history/diss/chr/>. – Назв. с титул. экрана.

Монографії, колективні праці, автореферати, статті

507. Андрухів І. О. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій : 1939–1959 роки (історико-правовий аспект, документи і матеріали) / І. О. Андрухів, А. Й. Француз. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 448 с.

508. Андриющенко Е. ВПО «Державна самостійність України» : становлення та еволюція / Едуард Андриющенко // Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука–2011» : у 5 т. / Запорізький національний університет. – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – Т. 5. – С. 3–7.
509. Андриющенко Е. С. Об'єднання «Державна самостійність України» у політичному житті 1989–2003 рр. / Е. С. Андриющенко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – Вип. ХХІХ. – С. 232–238.
510. Бажан О. Г. Випробування вірою : Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-х рр. / О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк; НАН України. Ін-т історії України та ін.; наук. ред. О. П. Реєнт. – К., 2000. – 332 с.
511. Бажан О. Г. Український національний рух : основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті роки) / О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк; НАН України; Інститут історії України та ін.; наук. ред. О. П. Реєнт. – К. : Рідний край, 2000. – 232 с. – (Реабілітовані історією. Наук.-докум. сер.).
512. Бажан О. Дослідження проблем дисидентського руху в Україні в сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії / О. Бажан // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2001. – № 2. – С. 520–529.
513. Баран В. К. Україна після Сталіна. Нарис історії 1953–1985 рр. / В. К. Баран. – Львів : МП «Свобода», 1992. – 124 с., іл.
514. Баран В. К. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко; заг. ред. В. А. Смолія. – К. : Видавн. дім «Альтернативи», 1999. – 303 с. : іл., портр. – (Україна крізь віки; Т. 13).
515. Батенко Т. Свіча Михайла Гориня. Штрихи до портрета / Тарас Батенко. – К. : Українська республіканська партія, 1995. – 64 с. : фотогр. – (Бібліотека журналу «Республіка». Серія : політичні портрети, ч. 2).
516. Браїлко Ю. І. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60–80-х років ХХ століття (семантико-стилістичний аспект) : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю. І. Браїлко. – К., 2005. – 20 с.

517. Бублик Т. Т. Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ на прикладі діяльності комітету захисту УКЦ (середина 1980-х – початок 1990-х рр.) / Т. Т. Бублик // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2012. – Вип. XXXII. – С. 302–309.

518. Ведмідь Л. А. Проблеми опозиційного руху в Україні другої половини ХХ ст. : вітчизняна історіографія і національна пам'ять / Л. А. Ведмідь // Національна та історична пам'ять. – 2011. – Вип. 1. – С. 271–282.

519. В'ятрович В. Україна. Історія з грифом «Секретно» / Володимир В'ятрович. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 512 с. : іл.

520. Гель І. Грані культури / Іван Гель. – Львів : Атлас, 1993. – 216 с.

521. Гель І. А. Виклик системі : український визвольний рух другої половини ХХ століття / І. А. Гель; ред. та упор. І. В. Єзерська; Центр досліджень визвольного руху. – Львів : Часопис, 2013. – 392 с., іл.

522. Гончарук Н. І. Народний рух України. Історія / Н. І. Гончарук. – Одеса : Астропринт, 1997. – 380 с. : іл.

523. Грицак Я. Й. Нарис історії України : Формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. : навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів / Я. Й. Грицак. – К. : Генеза, 1998. – 360 с.

524. Грицак Я. Страсті за націоналізмом : Історичні есеї / Я. Грицак. – К. : Критика, 2011. – 352 с.

525. Данилюк Ю. З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / Юрій Данилюк, Олег Бажан. – К. : Рідний край, 2000. – 616 с.

526. Дашкевич Я. Постаті : Нариси про діячів історії, політики, культури : 2-ге вид., виправл. й доп. / Я. Дашкевич. – Львів : Львівське відділення ІУАД ім. М. Грушевського НАНУ; Літературна агенція «Піраміда», 2007. – 808 с.

527. Дейвіс Н. Європа : Історія / Н. Дейвіс; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – 1464 с.

528. Жага і терпіння. Зеновій Красівський у долі українського народу / упоряд. Р. Коваль, В. Рог. – К. : Діокор, 2005. – 256 с. : іл.
529. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки) : нариси інтелектуальної історії / О. Зайцев. – К. : Критика, 2013. – 488 с.
530. Зайцев О. Ю. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки) : генеза, еволюція, порівняльний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Олександр Юрійович Зайцев. – Львів, 2014. – 36 с.
531. Зайцев Ю. Ідея державної незалежності в українському русі опору 60-х років / Юрій Зайцев // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність : збірник наукових праць. Випуск 3–4 / редакційна колегія : Ярослав Ісаєвич, Юрій Сливка [відповідальний редактор], Василь Горинь, Микола Литвин, Феодосій Стеблій. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – С. 242–254.
532. Зайцев Ю. Ідея і чин Українського національного фронту / Юрій Зайцев // Воля і Батьківщина. – 1997. – Число 2 (7/23). – С. 26–34.
533. Зайцев Ю. Опозиція 60–80-х рр. про українську державність / Юрій Зайцев // Другий Міжнародний конгрес українців. (Львів, 22–28 серпня 1993 р.) : Доповіді і повідомлення. Історія. Частина II / упорядкування Ярослава Ісаєвича та Ярослава Грицака. – Львів : Міжнародна асоціація українців; Академія наук України, 1994. – С. 143–149.
534. Зайцев Ю. Український Національний Фронт у боротьбі за волю України / Юрій Зайцев // Воля і Батьківщина. – 2007. – Число 1–2 (25–26/41–42). – С. 19–57.
535. Зайцев Ю. Український національний фронт у русі опору 60-х років / Юрій Зайцев // Воля і Батьківщина. – 1995. – Число 1 (17). – С. 5–22.
536. Зайцев Ю. Український опозиційний рух 60-х років / Ю. Зайцев // Краківські Українознавчі Зошити. Т. I–II. 1992–1993 / Pod redakcją Ryszarda Łuźnego i Włodzimierza Mokrego. – Краків : Вид-во «Швайпольт Фіоль», 1993. – С. 225–236.

537. Зайцев Ю. Д. Дисиденти : опозиційний рух 60–80-х рр. / Ю. Д. Зайцев // Сторінки історії України : ХХ століття : посібн. для вчителя / за ред. С. В. Кульчицького; упоряд. : В. П. Шевчук, А. А. Чуб, Н. А. Дехтярьова. – К. : Освіта, 1992. – С. 196–235.
538. За Україну, за її волю : політичний портрет Зеновія Красівського / упорядники Володимир Лисенко, Олександр Дмитрук, Валерій Лазаренко, Олекса Славин. – Вінниця : Південний Буг, 1995. – 32 с. : іл.
539. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987) / Борис Захаров / Харківська правозахисна група; худож.-оформлювач Б. Захаров. – Х. : Фоліо, 2003. – 144 с., фотогр., [12 арк.].
540. Зашкільняк Л. О. Вступ до методології історії / Л. О. Зашкільняк. – Львів : ЛОНМІО, 1996. – 96 с.
541. Збірник пам'яті українського бібліографа Федора Максименка / упоряд. : Г. Домбровська, Л. Панів; редкол. : В. Кметь (голова), С. Білокінь, Я. Дашкевич та ін. – Львів, 2008. – 364 с. : іл., портр.
542. Зінчук Д. С. Громадсько-політична і релігійна діяльність Василя Романюка (1925–1995 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Д. С. Зінчук. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.
543. Історичне джерелознавство : підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.
544. Історія України / відп. ред. Ю. Сливка; керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Вид. 3-тє, перероб. і доп. – Львів : Світ, 2002. – 520 с. з іл.
545. Калакура Я. С. Українська історіографія : курс лекцій // Я. С. Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 496 с.
546. Каппелер А. Мала історія України / Андреас Каппелер; пер. з нім. – К. : К. І. С., 2007. – 264 с.
547. Касьянов Г. В. Ідеологія ОУН : історико-ретроспективний аналіз / Г. В. Касьянов // Укр. іст. журн. – 2004. – № 1. – С. 29–42.

548. Касьянов Г. В. Ідеологія ОУН : історико-ретроспективний аналіз / Г. В. Касьянов // Укр. іст. журн. – 2004. – № 2. – С. 68–82.
549. Касьянов Г. В. «Нація» і «націоналізм» : слова і терміни / Г. В. Касьянов // Укр. іст. журн. – К. : Наукова думка, 1999. – № 2. – С. 3–14.
550. Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації Українських Націоналістів (ОУН) : аналітичний огляд / Г. В. Касьянов; нац. акад. наук України; Ін-т історії України. – К. : [Б. в.], 2003. – 64 с.
551. Касьянов Г. Незгодні : українська інтелігенція у русі опору 1960–80-х років / Г. Касьянов; голов. ред. С. В. Головка. – К. : Либідь, 1995. – 224 с.; 16 вкл. арк. – Бібліогр. : с. 195–207. – Імен. покажч. : с. 208–222.
552. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму / Г. В. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 351 с.
553. Касьянов Г. Україна 1991–2007 : нариси новітньої історії / Григорій Касьянов. – К. : Наш час, 2007. – 432 с.
554. Кобута С. Й. Івано-Франківська обласна філія Української Гельсінської спілки (1988–1990 рр.) / С. Кобута // Вісник Прикарпатського університету. Історія. До 20-ліття утворення кафедри історії слов'ян і 80-річчя професора Петра Федорчака. – 2013. – № 23–24. – С. 129–135.
555. Кобута С. Прикарпаття в новітній українській національно-демократичній революції (1988–2001 рр.) / С. Кобута // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001. – № 7. – С. 34–47.
556. Кобута С. Розвиток політичної боротьби на Прикарпатті в 1989–1990 роках / С. Кобута // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 1999. – № 3. – С. 76–94.
557. Космина В. Г. Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу [монографія] / Віталій Григорович Космина. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. – 310 с.
558. Котляр Ю. До питання про термінологію та хронологію інакомислення в Україні в 50–80-х рр. ХХ століття / Ю. Котляр // Сучасна українська політика.

Політики і політологи про неї. – К. ; Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Вип. 13. – С. 19–26. – Бібліогр. : 21 назв.

559. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Б. Кравченко. – К. : Основи, 1997. – 423 с.

560. Кривдіна І. Б. Гельсінський рух і його вплив на національно-політичні процеси в Україні (1976 – початок 90-х років) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / І. Б. Кривдіна. – Одеса, 2001. – 20 с.

561. Курносов Ю. Боротьба за ґратами (соціальне обличчя та форми змагань українських в'язнів сумління у 1960-х–80-х рр.) / Юрій Курносов // Другий Міжнародний конгрес українців. (Львів, 22–28 серпня 1993 р.) : доповіді і повідомлення. Історія. Частина II / упорядкування Ярослава Ісаєвича та Ярослава Грицака. – Львів : Міжнародна асоціація українців; Академія наук України, 1994. – С. 138–142.

562. Курносов Ю. О. Інакомислення в Україні : (60-ті – перша половина 80-х рр. ХХ ст.) / Юрій Олександрович Курносов; відп. ред., ред. Даниленко В. М.; Нац. акад. наук України. – К. : Ін-т історії України, 1994. – 221 с.

563. Литвин В. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956–1965) / Володимир Литвин. – К. : Видавничий дім «Лі-Терра», 2004. – 272 с.

564. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2 т. / Іван Лисяк-Рудницький / пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – 1994. – 573 с.

565. Мандрик М. Стрийщина : шлях до волі / Михайло Мандрик. – Стрий : Просвіта; Щедрик, 1998. – 626 с.

566. Маринович М. Ф. Україна : дорога через пустелю : зб. статей / [худож.-оформлювач О. Є. Сидоркевич]. – Х. : СП «Фоліо», 1993. – 189 с.

567. Мищак І. Програмні документи УНФ як джерело з історії суспільно-політичної думки українського національно-визвольного руху / Іван Мищак // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики : зб. наук. пр. Вченим-колегам з нагоди 70-річчя з дня заснування Інституту історії України

НАН України присвячуємо. Число 13 : Част. II. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 56–67.

568. Мостепан Я. Зеновій Красівський (1929–1991) [Багатоліт. в'язень рад. концтаборів, поет та мислитель] / Яків Мостепан // Визвольний шлях. – 2001. – Річник 54. – Кн. 9 (642). – Вересень. – С. 66–77. – (Постаті).

569. Мостепан Я. Зеновій Красівський / Яків Мостепан // Українські проблеми. – 1994. – № 3 (7). – С. 94–102.

570. Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст. : історичні нариси / [ред. рада : В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Даниленко та ін.; відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол. : О. Г. Аркуша, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський та ін.]. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 592 с.

571. Ніколаєць К. Висвітлення діяльності опозиційного руху в УРСР у II пол. 1960-х – поч. 1980-х рр. у наукових дослідженнях / Катерина Ніколаєць // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : збірник статей / НАН України. Інститут історії України. Випуск 36. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 405–414.

572. Обертас О. Український самвидав : літературна критика та публіцистика (1960-і – початок 1970-х років) / О. Обертас; передм. М. Коцюбинської; післям. О. Зінкевича. – К. : Смолоскип, 2010. – 300 с.

573. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси / НАН України; Інститут історії України / С. В. Кульчицький (відп. ред.). – К. : Наук. думка, 2005. – 495 с.

574. Павленко Ю. Історія світової цивілізації : навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів / Ю. Павленко; відповідальний редактор та автор вступного слова Сергій Кримський. – К. : Либідь, 1996. – 354 с.

575. Панчук М. Від УВО–ОУН до УНФ : єдність і спадкоємність українського націоналістичного підпілля / Мирослав Панчук // Воля і Батьківщина. – 2005. – Число 4–5 (23–24/39–40). – С. 43–49.

576. Петрушенко В. Л. Філософія : підручник. – 4-те вид., виправл. і доп. / В. Л. Петрушенко. – Львів : Магнолія 2006, 2008. – 506 с.
577. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ – ХХ ст. Історичні нариси / [Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова та ін. Відповід. ред. В. А. Смолій]. – К. : Наук. думка, 2002. – 952 с. : іл. – Бібліогр. : с. 878–921. – Показчик ім. : с. 922–944.
578. Попович М. Червоне століття / Мирослав Попович. – К. : АртЕк, 2005. – 888 с.
579. Рог В. Дорогою у безсмертя / Віктор Рог // Життя для України [про діяльність визнач. громад. діячів ХХ ст. Є. Коновальця, С. Бандери, О. Дяківа, Я. Стецька, З. Красівського та ін.]. – К. : Діокор, 2003. – С. 49–53.
580. Русначенко А. Український національний фронт – підпільна група 1960-х рр. / А. Русначенко // Укр. іст. журн. – 1997. – № 4. – С. 81–94. – Бібліогр. : с. 93–94 (79 назв).
581. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні – середина 1950-х – початок 1990-х років : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Анатолій Миколайович Русначенко. – К., 1999. – 42 с.
582. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні : середина 1950-х – початок 1990-х років / А. М. Русначенко; ред. Веремійчик О. П. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 1998. – 720 с. – Бібліогр. : с. 715–719 та в кінці розд. – Імен. показч. : с. 297–308.
583. Секо Я. П. Національний рух середини 1980-х – початку 1990-х років у контексті відродження української державності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Я. П. Секо. – Чернівці, 2005. – 20 с.
584. Стасюк І. М. Український національно-патріотичний рух в УРСР (середина 1950-х – кінець 1980-х років) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / І. М. Стасюк. – Львів, 2002. – 20 с.

585. Стоцький Я. В. Спроби виходу УГКЦ з підпілля крізь призму державно-церковних відносин / Я. В. Стоцький // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2012. – Вип. XXXII. – С. 297–301.
586. Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2004. – Збірник 3 : До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. – 304 с.
587. Український Національний Фронт : дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. В. Дубас, Ю. Д. Зайцев. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 680 с. : іл. – 2000 пр.
588. Філософія історії : підруч. для вищ. шк. – Х. : Прапор, 2006. – 656 с.
589. Ханас З. Б. Нариси з історії жіночого руху Стрийщини / Зеновія Ханас. – Стрий : Видавничий дім «Укрпол», 2007. – 362 с., іл.
590. Хвилі Стрия : сторінки з історії культури та національно-визвольного руху : сучасне літ.-мист. життя. – Стрий : Щедрик, 1995. – 655 с., з іл.
591. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм; Карл Маркс проти Фрідріха Ліста / Р. Шпорлюк; пер. з англ. Г. Касьянов. – К. : Основи, 1998. – 479 с.
592. Юнаки з огненної печі / Харківська правозахисна група; упорядник В. В. Овсієнко; худож.-оформлювач О. Агеєв. – Х. : Фоліо, 2003. – 144 с.
593. Юсип Д. Виклик долі. Політичний профіль в'язня сумління / Дмитро Юсип. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. – 152 с. : іл.
594. Юсип Д. «Він вічно скакав на чорному коні» (Зіновій Красівський) / Дмитро Юсип // Ця Богом послана Голгофа... Художньо-документальні студії, критика, публіцистика / Дмитро Юсип. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2000. – 320 с.; іл.
595. Юсип Д. Зіновій Красівський. Сторінками життя і творчості / Дмитро Юсип. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. – 96 с.
596. Якібчук М. І в храм свободи увійти. Творчість З. Красівського та Я. Лесіва : дискурс національної ідентичності / М. В. Якібчук. – Коломия : ВПТ «Вік», 2011. – 192 с.

597. Якібчук М. «Народе мій, прийми мої плачі» / Марія Якібчук // *Визвольний шлях*. – 1992. – Річник XLV. – Кн. 11 (535). – Листопад. – С. 1402–1403.
598. Якібчук М. В. Творчість Зеновія Красівського та Ярослава Лесіва : дискурс національної ідентичності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. В. Якібчук. – Львів, 2010. – 19 с.
599. Якібчук-Боринська М. З батьківської хати – у невільничий світ. (Закінчення, 3) / Марія Боринська-Якібчук // *Визвольний шлях*. – 1995. – Річник XLVIII. – Кн. 12 (573). – Грудень. – С. 1499–1504.
600. Якібчук-Боринська М. З батьківської хати – у невільничий світ. Зеновій Красівський : життя і творчість / Марія Боринська-Якібчук // *Визвольний шлях*. – 1995. – Річник XLVIII. – Кн. 10 (571). – Жовтень. – С. 1237–1254.
601. Якібчук-Боринська М. З батьківської хати – у невільничий світ. Зенон Красівський : життя і творчість. (Продовження, 2) / Марія Боринська-Якібчук // *Визвольний шлях*. – 1995. – Річник XLVIII. – Кн. 11 (572). – Листопад. – С. 1369–1383.
602. Яковенко Н. Вступ до історії / Наталя Яковенко. – К. : Критика, 2007. – 376 с.
603. Алексеева Л. Истории инакомыслия в СССР. Новейший период / Людмила Алексеева. – Вenson : Khronika Press, 1984. – 427 с. – Примеч. : Библиогр. в примеч. в конце глав.
604. Армстронг Джон. Украинский национализм. Факты и исследования / Д. Армстронг; пер. с англ. П. В. Бехтина. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2008. – 368 с.
605. Бакланов В. И. Национальное движение в СССР 1953–1985 гг. : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / В. И. Бакланов. – М., 1999. – 16 с.
606. Береснева О. Н. Диссидентское движение как явление общественно-политической жизни СССР в 1960–1980 гг. : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / О. И. Береснева. – Саратов, 2001. – 22 с.

607. Богораз Л. В поисках несуществующей науки (Диссидентство как историческая проблема) / Л. И. Богораз, А. Даниэль // Проблемы Восточной Европы. – 1993. – № 37/38. – С. 119–141.
608. Бригадина О. В. Инакомыслие и власть. Диссидентское движение в СССР в середине 1960-х – начале 1980-х гг. / О. В. Бригадина // Российские и славянские исследования : сб. науч. статей. Вып. 1 / редкол. : О. А. Яновский (отв. ред.) и др. – Минск : БГУ, 2004. – С. 242–250.
609. Бригадина О. В. Советские диссиденты о нравственном выборе и интеллектуальном сопротивлении власти / О. В. Бригадина // XXI век : актуальные проблемы исторической науки : материалы Междунар. науч. конф., посвящ. 70-летию ист. фак. БГУ. Минск, 15–16 апр. 2004 г. / редкол. : В. Н. Сидорцов (отв. ред.) и др. – Минск : БГУ, 2004. – С. 284–285.
610. История Украины : научно-популярные очерки / под ред. В. А. Смолия. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2008. – 1070 с.
611. Королева Л. А. Диссидентство в СССР : историко-правовые аспекты (1950–1980-е гг.) : учебное пособие / Л. А. Королева, А. А. Королев. – М. : ИНФРА-М, 2013. – 274, [1] с.
612. Лукин Ю. Ф. Из истории сопротивления тоталитаризму в СССР (20–80-е годы) / Юрий Федорович Лукин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1992. – 204 с.
613. Лукин Ю. Ф. Сопротивление тоталитаризму, активность и протест в истории советского общества : дис. ... доктора ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Юрий Федорович Лукин. – Архангельск, 1992. – 322 с.
614. Лушин А. И. Власть и правозащитное движение в СССР : автореф. дис. на соискание учен. степ. докт. ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Александр Иванович Лушин. – Саранск, 2004. – 46 с.
615. Наше Отечество. Опыт политической истории : в 2 т. – Т. 2 / соавт. : С. В. Кулешов, О. В. Волобуев, Е. И. Пивовар. – М. : Терра, 1991. – 620 с.
616. Подрабинек А. Карательная медицина / А. Подрабинек; под ред. Людмилы Алексеевой. – Нью-Йорк : Хроника, 1979. – 194 с.

617. Ко Ка Ен. Правозащитные ассоциации в СССР в 70 – 80-е годы XX века : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Ко Ка Ен. – М., 2004. – 30 с.
618. Романкина И. А. Типология диссидентского движения в СССР (1950-е – 1980-е годы) : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / И. А. Романкина. – Коломна, 2007. – 22 с.

Енциклопедичні та довідкові видання

619. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 896 с.
620. Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. редактор В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
621. Енциклопедія історії України : в 5 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2003. –
Т. 2 : Г – Д. – 2004. – 528 с. : іл.
622. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2003. –
Т. 5 : Кон–Кю. – 2008. – 568 с., іл.
623. Енциклопедія Львова. – Т. 3 / за ред. А. Козицького. – Львів : Літопис, 2010. – 736 с.
624. Історична наука : термінологічний і понятійний довідник : навч. посібн. / В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слісаренко та ін. – К. : Вища шк., 2002. – 430 с.
625. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. – Х. : Харківська правозахисна група; «Права людини», 2006. –
Частина 1. – 2006. – 1–516 с.
626. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. – Х. : Харківська правозахисна група; «Права людини», 2006. –
Частина 2. – 2006. – 517–1020 с.

627. Політичні партії в Україні : інформ.-довід. вид. / редкол. М. М. Рябець та ін. – К. : Центральна виборча комісія, 2001. – 360 с. : табл.
628. Репресії в Україні (1917–1990 рр.) : науково-допоміжний бібліографічний покажчик / авт.-упоряд. Є. К. Бабич, В. В. Патока; авт. вступ. статті С. І. Білокінь. – К. : Смолоскип, 2007. – 519 с.
629. Рух опору в Україні : 1960–1990. Енциклопедичний довідник / Передм. Осипа Зінкевича, Олеся Обертаса. – К. : Смолоскип, 2010. – 804 с., 56 іл.
630. Українська багатопартійність : політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.). Енциклопедичний довідник / за ред. М. Кармазіної. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 588 с.
631. Українська Літературна Енциклопедія : в 5 т. / редкол. : І. О. Дзевєрін (відп. ред.) та ін. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. 1995. – Т. 3 : К – Н. – 1995. – 496 с. : іл.
632. Encyclopedia of Ukraine / The Canadian Institute of Ukrainian studies, The Shevchenko Scientific Society (Sarcelles, France), The Canadian Foundation for Ukrainian studies. – Toronto : University of Toronto press, 1985. – Vol. 2 : G–K / red. V. Kubijovyc. – 1988. – 737 p.

ДОДАТКИ

Родинне дерево Красівських (реконструкція з експозиції музею імені Зіновія Красівського, село Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область)		Петро Красівський		Розділ 1		Розділ 2	
				Штефан Красівський	Павло Красівський + Касі Тишківська	Розділ 1	Розділ 2
Касі (Олександра) + Никола Музікевич (Луць)	Зосі + Олесь Витвицький (Гаврилюків)	Рузі	Люба + Василь	Христина			
		Аня	Олександр + Віра	Остап			
		Евген + Дара Гуменюк	Наталія				
		Віра + Савера Гугваг	Володя				
		Олександр					
	Степан + Олександра	Ольга					
	Оксана						
	Юзьо						
	Петро + Магда Тишківська	Павло					
	Стефко						
Василь + Марія	Юзьо						
Ганусі + Гриньо Янишівський	Богдан + Павліна Стрипа	Василь	Степан				
		Василь	Василь				
		Леся + Микола	Роман				
		Геньо + Оксана	Роман				
		Люда					
	Олесь						
	Ясьо + Зосі Креховецька	Дарка + Євген	Роман				
		Віктор + Леся	Віктор				
		Дарка					
		Орест + Марійка Носович	Олег				
Славко + Таня		Валерій + Маруся	В'ячеслав				
Ромко + Марія	Ліля						
Марисі + Михайло П'єлик	Касі						
	Зосі + Василь Тишківський						
Ясьо + Юльці	Магда + Пилип Гамарник	Ян					
		Юльці	Іван				
		Наталка					
		Степан + Лена	Сашко				
		Михайло + Неля Мартинюк	Ігор				
	Саша						
	Люся						
	Іра + Славко	Юля					
	Тарас + Леся Лесів						
	Оксана						
Стефа + Владзьо Гошовський	Люба						
Світлана							
Оксана + Йосип Тишківський	Славко + Таня Мартинюк	Михайло					
Оксана							
Зосі + Бахур							
Михайло + Юлія	Зосі	Марійка + Іван Заїкін					
		Мирослав + Ніна	Юрко				
		Славко + Наталя	Леся				
		Мирись + Олена + Ліда	Оксана				
		Маркіян					
	Зіновій						
	Мар'ян						
	Роман						
	Славко						
	Ігор						
Стах (загинув)							
Ганусі + Петро Волковецький	Штефан + Розалія Лаврович	Стах + Наталка Яремко	Юрко + Таня	Ростислав + Юля			
		Оксана					
		Михайло					
		Марилі					
		Ганна					
	Славко + Таня Руда	Роксолана + Андрій					
	Уляна						
	Юля						
	Оля						
	Юрко						
Петро + Ліда	Степан						
Віра + Андрій	Тетяна						
Надія + Іван	Леся						
Олесь							
Тересі + Михайло Янишівський	Марійка + Мирослав	Іван					
		Антосьо					
		Владзьо					
	Славка + Василь	Марійка					
		Леся + Микола Шміляк					
		Михайлина					
Ліда							
Марисі + Михайло Витвицький (Семківський)	Зосі						
	Павло						
	Никола + Зосі Витвицька (Гавкалюкова)	Ольга + Іван + Павло	Микола				
	Ганусі + Михайло Вишківський						
	Юлія						
	Касі + Василь Мендюк	Оля					
	Лариса						
Ян + Юлія							
Василь							

Дід Зіновія Красівського

Павло Красівський, дід Зіновія Красівського. 1914 р., б. м. [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

Батьківська хата і батьки Зіновія Красівського

Батьківська хата Зіновія Красівського. 1988 р., с. Витвиця [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

Михайло Красівський, батько Зіновія.
1956 р., м. Караганда.
[Музей імені Зіновія Красівського,
с. Витвиця, Долинський район,
Івано-Франківська область]

Юлія Красівська (Мончинська),
мама Зіновія. 1956 р., м. Караганда.
[Музей імені Зіновія Красівського,
с. Витвиця, Долинський район,
Івано-Франківська область]

Родина Красівських

Сім'я Михайла Красівського. Стоять (зліва направо): Ярослав, Мирослав, Зіновій; сидять (зліва направо): Юлія Степанівна, Марія, Михайло Павлович. 1956 або 1957 рр., м. Караганда. [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

Родина Красівських. Стоять (зліва направо): Мирослав, Ярослав, Зіновій; сидять у другому ряді (зліва направо): сестра Марія, Ярослава (дружина Ярослава), Олена Антонів; сидять у першому ряді (зліва направо): Зіновія та Оксана (дочки Ярослава). 1981 р., м. Караганда. [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

Зіновій Красівський у юні роки

Зіновій Красівський. 1947 р., б. м. [Музей-архів і документаційний центр українського самвидаву при видавництві «Смолоскип», м. Київ]

Зіновій Красівський. 1947 р., б. м. [Музей-архів і документаційний центр українського самвидаву при видавництві «Смолоскип», м. Київ]

Зіновій Красівський у виправно-трудоному таборі

Зіновій Красівський у ВТТ. 1951 р., м. Каргополь. [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

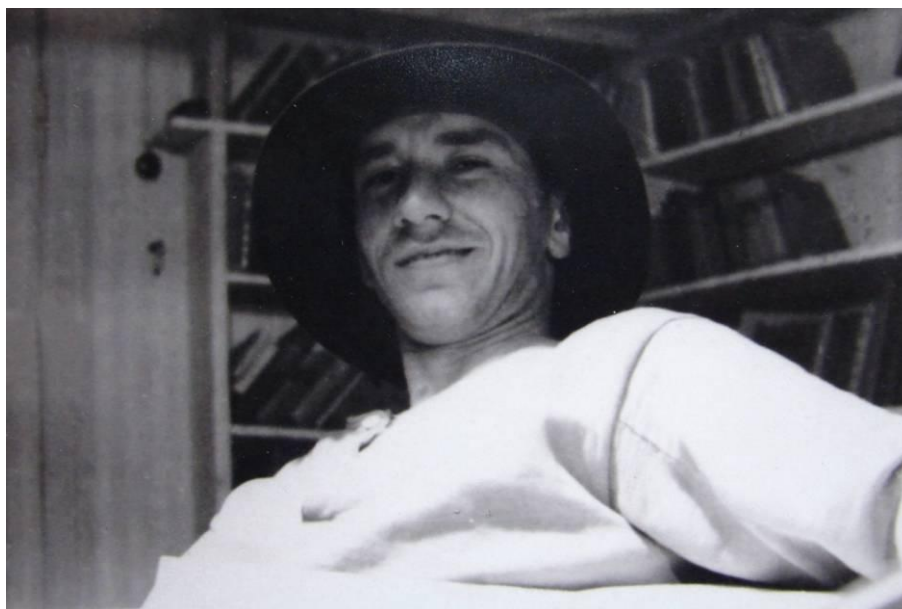

Зіновій Красівський у ВТТ. 1952 або 1953 рр., м. Каргополь.
[Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район,
Івано-Франківська область]

Зіновій Красівський у виселенні

Зіновій Красівський. 1955 або 1956 рр., м. Караганда. [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

Зіновій Красівський. 1955 або 1956 рр., м. Караганда. [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

Студентські роки Зіновія Красівського

Студентський квиток
Зіновія Красівського
[копія]. 4 січня 1957 р.,
м. Львів. [Музей
імені Зіновія
Красівського, с. Витвиця,
Долинський район,
Івано-Франківська
область]

Студенти ЛДУ
(філологічний факультет,
спеціальність українська
мова і література, заочне
відділення, 3-й курс). Стоять
(зліва направо): Петро
Ковальчук, Зіновій
Красівський, Григорій
Храпач; сидять (зліва
направо): Євген Дацюк,
Мирослав Мелень, Іван
Дячишин, 8 січня 1959 р.,
м. Львів. [Музей
імені Зіновія Красівського,
с. Витвиця,
Долинський район,
Івано-Франківська область]

Диплом Зіновія
Красівського [копія].
22 червня 1962 р.,
м. Львів. [Музей
імені Зіновія
Красівського, с. Витвиця,
Долинський район,
Івано-Франківська
область]

Сім'я Зіновія Красівського

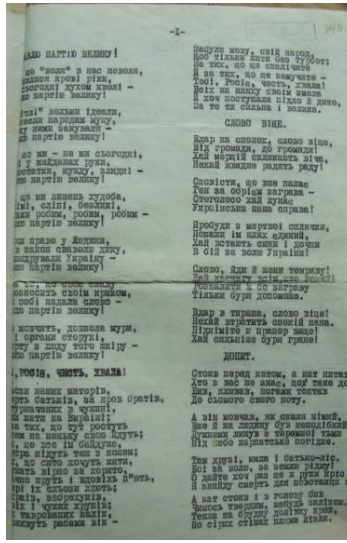
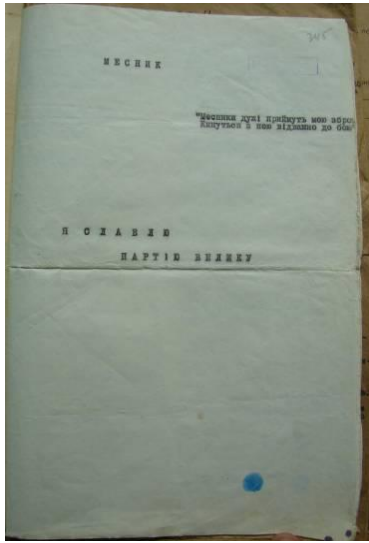

Стефанія Юрович і Зіновій Красівський після одруження. 1961 р., б. м.
[Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район,
Івано-Франківська область]

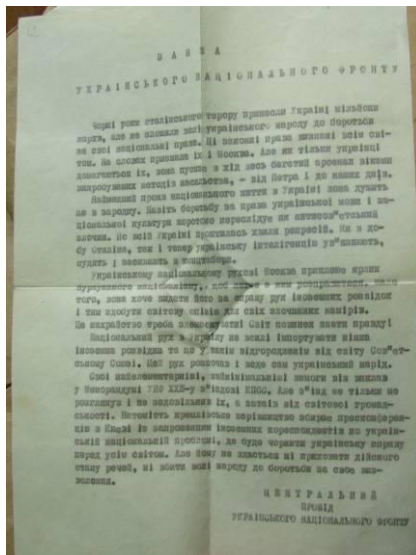
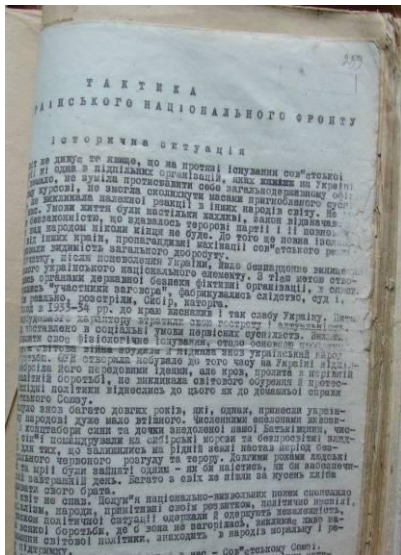

Сини Зіновія Красівського (зліва направо) Ярослав і Мирослав. 1971 р.,
м. Моршин. [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця,
Долинський район, Івано-Франківська область]

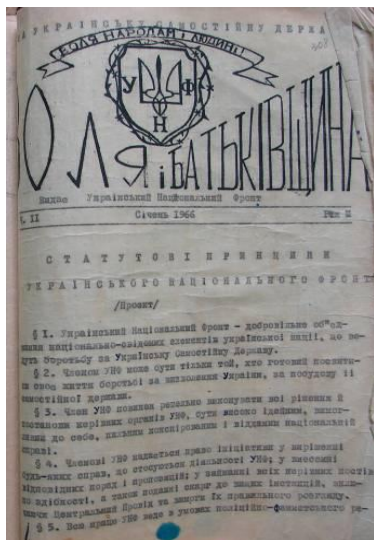
Збірка поезій Зіновія Красівського та програмні документи УНФ

Обкладинка та перша сторінка збірки віршів Зіновія Красівського «Месник» [оригінали]. Літо 1964 р., м. Моршин. [Архів управління СБУ в Івано-Франківській області, спр. 7536 П, т. 3, арк. 345–346]

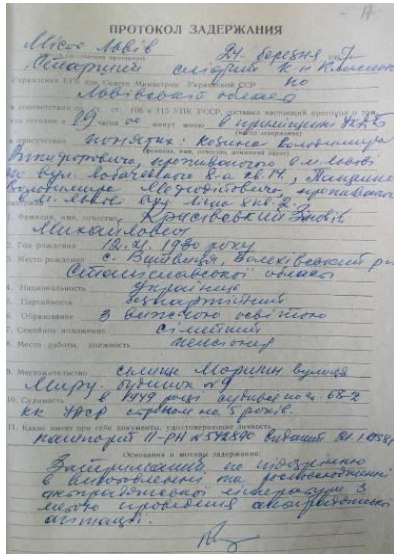

«Тактика Українського Національного Фронту» (жовтень 1964 р.), «Заява Українського Національного Фронту» (квітень 1966 р.) [оригінали]. [Архів управління СБУ в Івано-Франківській області, спр. 7536 П, т. 10, арк. 299, 12]

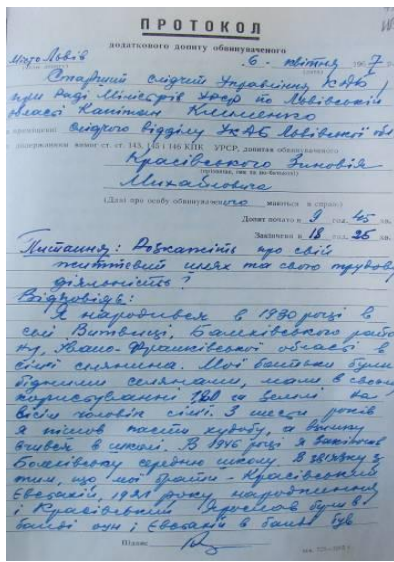

«Статутівні Принципи Українського Національного Фронту (проект)», надруковані в часописі УНФ «Воля і Батьківщина» [оригінал]. 1966 р., ч. 11, січень. [Архів управління СБУ в Івано-Франківській області, спр. 7536 П, т. 10, арк. 308]

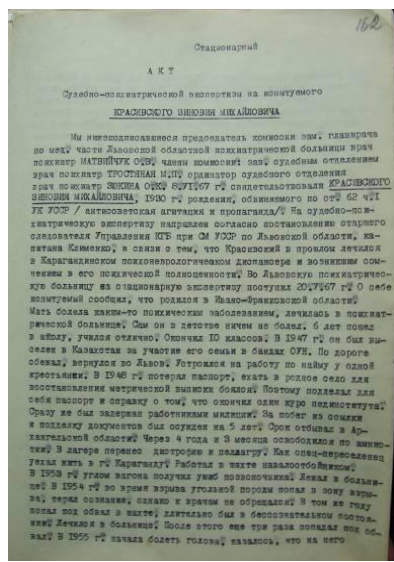
Документи із кримінальної справи Зіновія Красівського

Протокол затримання Зіновія Красівського [оригінал]. 24 березня 1967 р., м. Львів. [Архів управління СБУ в Івано-Франківській області, спр. 7536 П, т. 3, арк. 17]

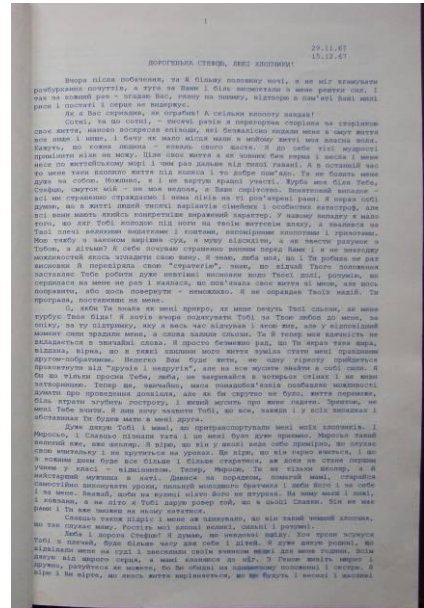
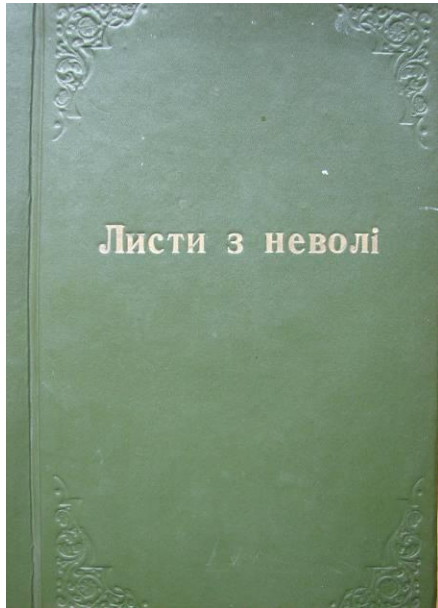

Протокол додаткового допиту обвинуваченого Зіновія Красівського [оригінал]. 6 квітня 1967 р., м. Львів. [Архів управління СБУ в Івано-Франківській області, спр. 7536 П, т. 3, арк. 113]

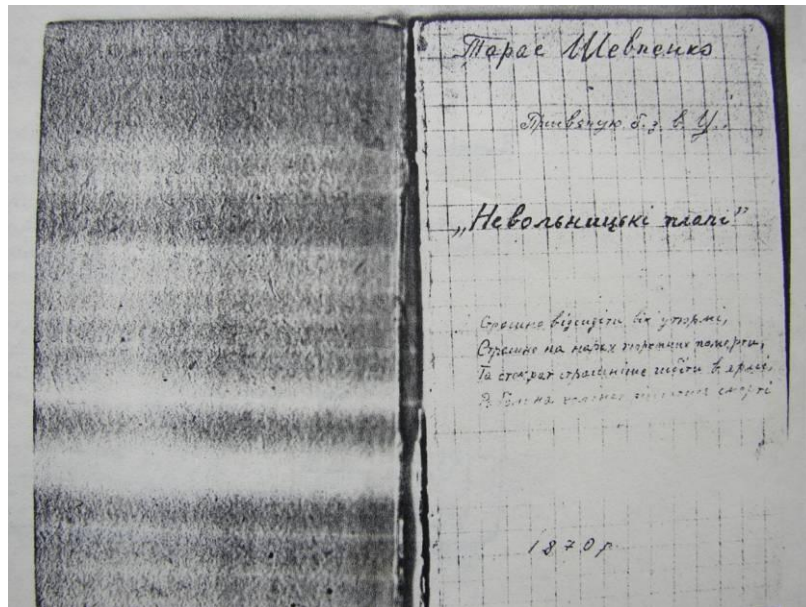

Акт судово-медичної експертизи Зіновія Красівського [оригінал]. Початок червня 1967 р., м. Львів. [Архів управління СБУ в Івано-Франківській області, спр. 7536 П, т. 12, арк. 162]

Збірки листів та поезій Зіновія Красівського

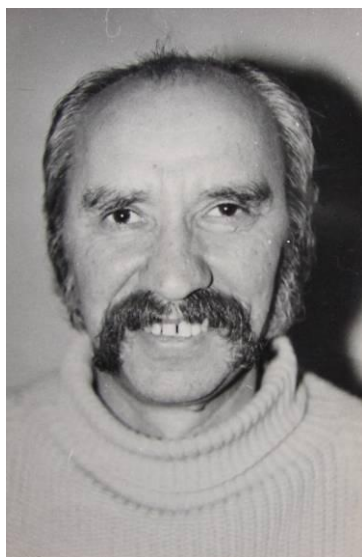

Красівський Зіновій «Листи з неволі». Ліворуч – обкладинка, праворуч – текст [сучасний передрук]. 29 листопада 1967 р. – 6 серпня 1970 р., м. Львів – м. Владимир. [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

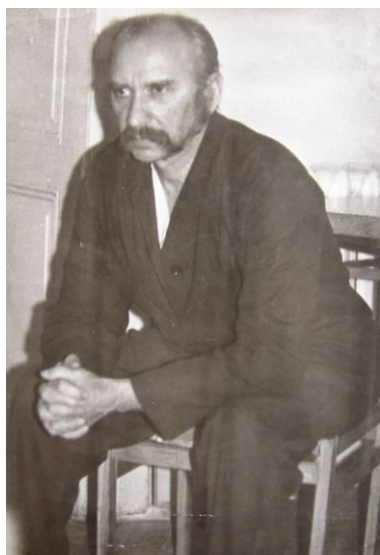

Красівський Зіновій «Невольницькі плачі» [оригінал]. 1970 р., м. Владимир. [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

Зіновій Красівський у Львівській психіатричній лікарні

Зіновій Красівський у психіатричній лікарні. 22 листопада 1976 р., м. Львів. [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

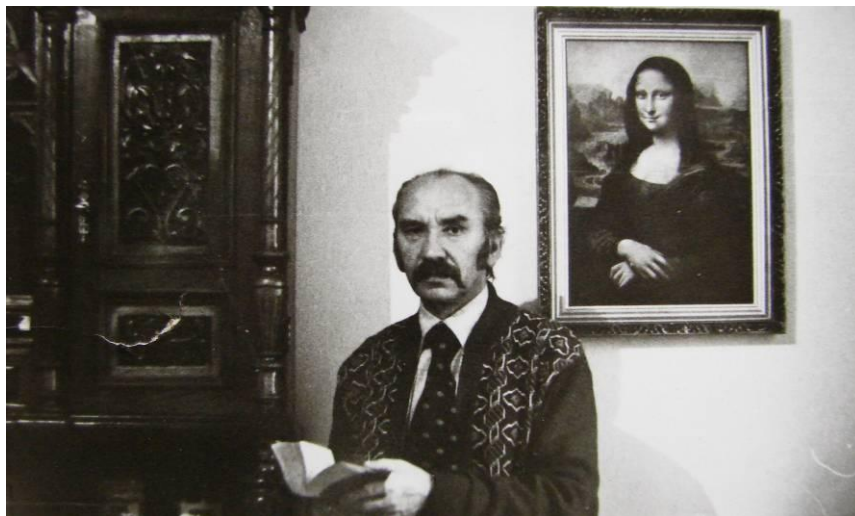

Зіновій Красівський у психіатричній лікарні. 26 січня 1977 р., м. Львів. [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

Зіновій Красівський у психіатричній лікарні. 1977 р., м. Львів. [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

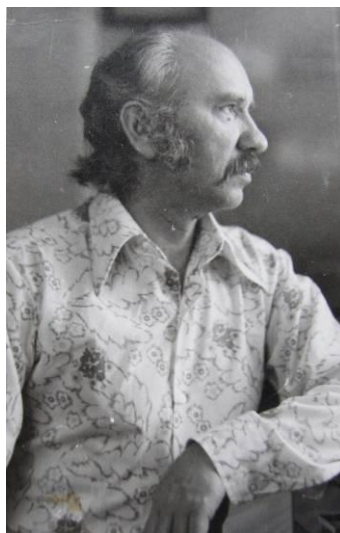
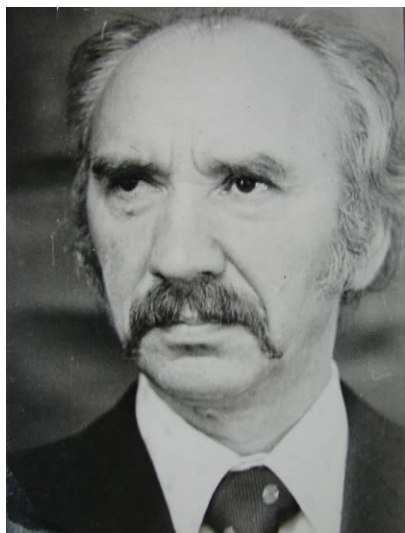
Зіновій Красівський у 1978–1980 рр.

Зіновій Красівський. Друга половина 1978 р., м. Моршин. [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

Іван Кандиба та Зіновій Красівський.
7 червня 1979 р., м. Пустомити,
Львівська область. [Музей
імені Зіновія Красівського,
с. Витвиця, Долинський район,
Івано-Франківська область]

Зіновій Красівський.
Між липнем 1978 –
січнем 1980 рр.,
м. Моршин. [Музей
імені Зіновія
Красівського,
с. Витвиця,
Долинський район,
Івано-Франківська
область]

Невольницький шлях Зіновія Красівського в 1980–1985 рр.

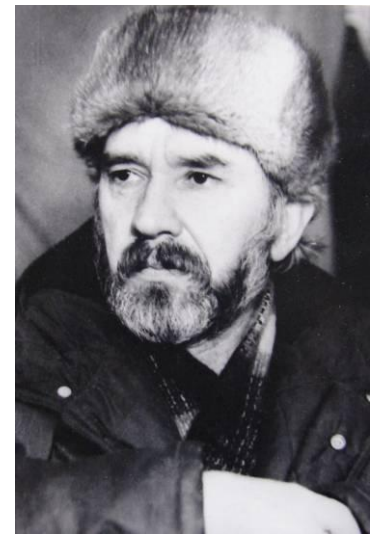
МІЛТ *с. Курино* *о/сов. прокуратура*

1. Фам. КРАСИВСКИЙ
 2. Имя ЗИНОВИЙ
 3. Отч. МИХАЙЛОВИЧ
 4. Родился 16. IV. 1930 года. 5. Место рождения с. Витвица Долинского района Ивано-Франков. обл.
 6. Адрес Марши Сербской Мвобекей Шуга
 7. Проф. (спец.) _____
 8. Место работы, должн. _____
 9. Нац. Украинец 10. Гражд. ССР Бр
 11. Арестован, 12. III 1980 г. 12. Характер преступления _____
 13. Ст. ст. УК 64, 56, 2, 4, 4ср
 14. Карточка составлена Итк-36, о. Кучино
8 апреля 1980 г. Кучино

№ № дел _____
 Сл. _____
 № _____
 № 1553
 Дакто _____
 Форм. _____
 Отпечаток указательного _____

Облікова картка
 Зіновія Красівського.
 2 квітня 1980 р.,
 с. Курино.
 [Меморіальний центр
 історії політичних
 репресій «Перм-36»,
 смт. Кучино,
 Чусовський район,
 Пермська область,
 Росія]

Кем осужден Верх. судом Украин. ССР
 Когда 27-IV-80 ст. ст. 64, 56, 2, 4, 4ср
 Срок 12 лет УК ст. 24, 3, 67
 Опре. суд. кол. по Укр. Владимиру Обицу от 10/IV-80 при
 определении наказания были освобождены и помещены
 в пенитенциар. больницу спец. типа.
 Опре. суд. кол. по Укр. Владимиру Обицу от 10/IV-80
 при определении наказания характером преступления
 Опре. суд. кол. по Укр. Владимиру Обицу от 6/III-80
 ввиду того, что в течение срока исполнения
 и служб. семьи.
 Указ. ср. 10. I. 80. Концы срока 19. II. 80. Бюджетны
 Трудовой др. 20 и 21 УВД. Львов.
 17/II-80 освоб. по указ. ср. 26, выданы в семье.
 в распоряжение 5 апреля УВД г.р. Томшелев

Зіновій Красівський у засланні. Ліворуч – 1 квітня 1981 р., праворуч – 26 лютого 1982 р., с-ще Луговське. [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

Фототворчість Зіновія Красівського

Світлини з виставки «Сибір очима Зіновія Красівського». 2 вересня 1990 р., с. Витвиця.

[Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

Сім'я Зіновія Красівського

Олена Антонів.
1979 р., б. м. [Музей-архів і документаційний центр українського самвидаву при видавництві «Смолоскип», м. Київ]

Олена Антонів, Тарас Чорновіл. 1979 р., б. м. [Музей-архів і документаційний центр українського самвидаву при видавництві «Смолоскип», м. Київ]

Олена Антонів і Зіновій Красівський. 1979 р., б. м. [Музей-архів і документаційний центр українського самвидаву при видавництві «Смолоскип», м. Київ]

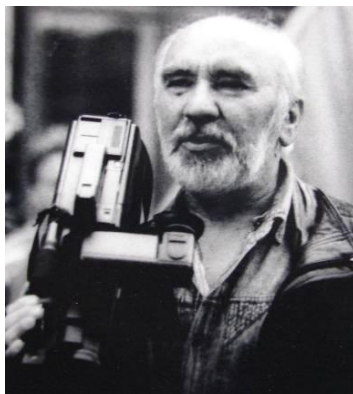
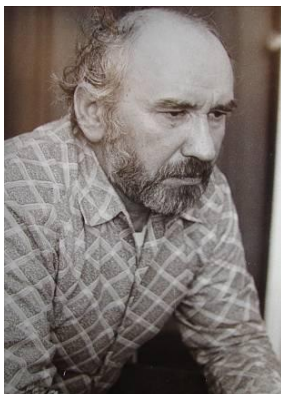

Олена Антонів і Зіновій Красівський. Між 1981 і 1986 рр., б. м. [Музей-архів і документаційний центр українського самвидаву при видавництві «Смолоскип», м. Київ]

Зіновій Красівський, Олена Антонів (стоїть), Стефанія Юрович, Мирослав Красівський, Марія Антонів. Між 1981 і 1986 рр., б. м. [Музей-архів і документаційний центр українського самвидаву при видавництві «Смолоскип», м. Київ]

Громадсько-політична діяльність Зіновія Красівського в 1985–1991 рр.

Зіновій Красівський. Між 1985 і 1991 рр., б. м. [Музей-архів і документаційний центр українського самвидаву при видавництві «Смолоскип», м. Київ; музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

Віктор Рафальський, о. Ярослав Лесів, Зіновій Красівський. 14 або 15 жовтня 1989 р., с. Старий Угринів, Калуський район, Івано-Франківська область. [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

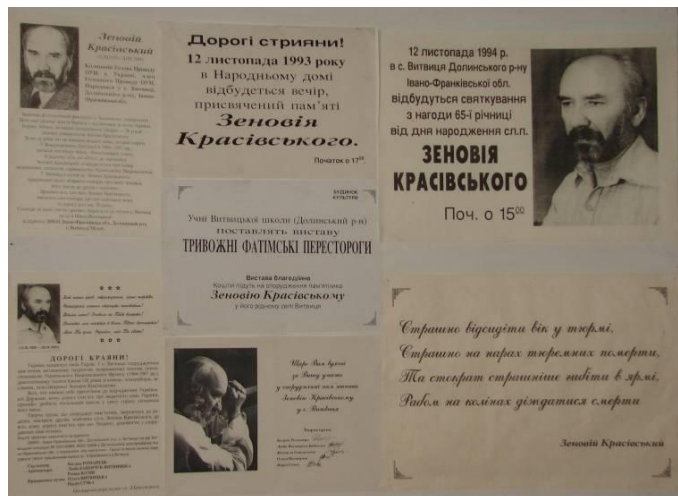

Іван Кандиба, Левко Лук'яненко, Зіновій Красівський. Між 1987 і 1990 рр., б. м. [Музей-архів і документаційний центр українського самвидаву при видавництві «Смолоскип», м. Київ]

Вшанування пам'яті Зіновія Красівського

Упокоєння Зіновія Красівського, 20 вересня 1991 р., м. Моршин. [Краєзнавчий музей «Верховина», м. Стрий, Львівська область]

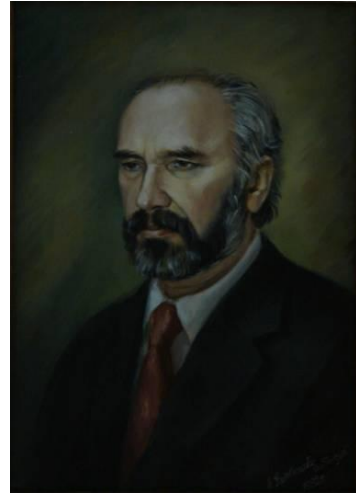

Заходи із вшанування пам'яті Зіновія Красівського. [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область; краєзнавчий музей «Верховина», м. Стрий, Львівська область]

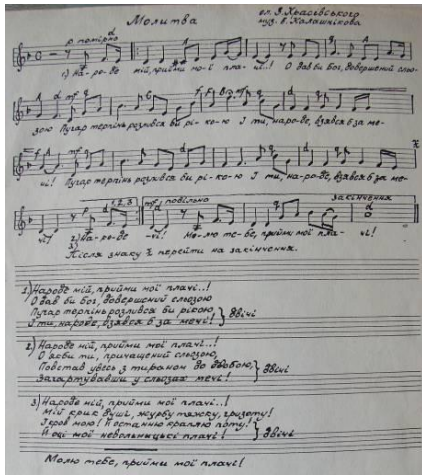
Вшанування пам'яті Зіновія Красівського

Портрет Зіновія Красівського. Художник Опанас Заливаха. [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

Портрет Зіновія Красівського. Художниця Любов Витвицька-Бабенчук. [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

«Молитва». Музика Василя Калашнікова, слова Зіновія Красівського. [Музей імені Зіновія Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область]

Експозиція вшанування пам'яті Зіновія Красівського. [Краєзнавчий музей «Верховина», м. Стрий, Львівська область]

Вшанування пам'яті Зіновія Красівського

Опублікування некрологів про Зіновія Красівського	
23 вересня 1991 р.	опублікування посмертного повідомлення і вірша З. Красівського «Зняття з хреста» у львівській міській газеті «Ратуша» [171]
24 вересня 1991 р.	опублікування посмертного повідомлення у львівській обласній газеті «За вільну Україну» [381] та Івано-Франківській обласній – «Галичина» [357, с. 8]
27 вересня 1991 р.	опублікування посмертного повідомлення в газеті української діаспори США «Свобода» [438]
6 жовтня 1991 р.	опублікування посмертного повідомлення в мюнхенській газеті ОУН(б) «Шлях перемоги» [465]
Грудень 1991 р.	опублікування посмертного повідомлення в лондонському місячнику ОУН(б) «Визвольний шлях» [463, с. 1463]
Пам'ятники Зіновію Красівському	
11 листопада 1995 р.	у с. Витвиця Долинського району Івано-Франківської області відкрито меморіальну композицію З. Красівському (автори меморіалу: скульптор Б. Романець, архітектор-художник Л. Витвицька-Бабенчук, архітектор Р. Козій) [414; 59]
14 жовтня 2010 р.	відкрито пам'ятний знак З. Красівському в м. Стрий Львівської області (автори композиції Я. та С. Ільківи) [168; 433]
21 лютого 2013 р.	відбулося засідання ініціативної групи зі спорудження пам'ятника З. Красівському в м. Моршин Львівської області (скульптор В. Заляско) [466]
Наукові дослідження творчості Зіновія Красівського	
4–6 жовтня 1985 р.	професор О. Романишин (м. Торонто) виголосив доповідь-представлення поетичної творчості З. Красівського на конференції «Поза традицією», що відбулася в м. Оттава (Канада) [353; 405]
21 червня 2005 р.	літературознавець Ю. Браїлко захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук «Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60–80-х років ХХ століття (семантико-стилістичний аспект)», де серед інших проаналізовано поезію З. Красівського [516]
23 грудня 2010 р.	науковець М. Якібчук захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук «Творчість Зіновія Красівського та Ярослава Лесіва: дискурс національної ідентичності» [598]

Вшанування пам'яті Зіновія Красівського

Оприлюднення творчості Зіновія Красівського	
12 листопада 1970 р.	відбувся таємний вечір поезій З. Красівського в таборі ЖХ-385/3-1 (с. Барашево, Теньгушовський район, Мордовська АРСР, РРФСР) [299, с. 270]
1978 р.	Мюнхенське видавництво ОУН(б) «Шлях перемоги» випустило книгу «Поезія з-за колючих дротів», де вміщено цикл віршів З. Красівського [241]
1984 р.	коштом української громади м. Дарбі (Велика Британія) підготовлено і в м. Лондон видрукувано перше видання збірки З. Красівського «Невольницькі плачі», хоча на книжці з метою конспірації вказано Брюссельське видавництво «Література і мистецтво» [229]
Вересень 1987 р.	журнал Союзу українок Америки «Наше життя» опублікував статтю Н. Світличної «Ти була для мене зіркою...», де розповідалося про листування З. Красівського з А. Акагоші і вміщено декотрі уривки з їх листів [454]
1991 р.	журнал ВУПО ДСУ «Українські проблеми» надрукував твір З. Красівського «Владимирський централ» [218]
6 лютого 1992 р.	письменницька газета «Літературна Україна» презентувала кілька поезій З. Красівського і його коротку біографію [359]
Липень 1992 р.	видавництво «Основа» (м. Харків) випустило книжку «Очима серця. Ув'язнена лірика», де з-поміж творів українських політв'язнів надруковано десяток віршів З. Красівського [205; 350]
1995 р.	редакція газети «Незборима нація» за ініціативи Р. Ковалю, літературного редагування М. Самійленка, фінансування лікаря А. Сопільника здійснила друге видання збірки З. Красівського «Невольницькі плачі» [212; 230]
1995 р.	зусиллями колективу Інституту українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, зокрема Ю. Зайцева, побачило світ третє видання збірки З. Красівського «Невольницькі плачі» [228]
1995 р.	підприємство «Вік» (м. Коломия, Івано-Франківська область) за ініціативи освітян Івано-Франківської області та скаутської організації «Пласт» випустило четверте видання збірки З. Красівського «Невольницькі плачі» [231]
1995 р.	громадська організація Харківська правозахисна група опублікувала листування між З. Красівським і А. Акагоші під назвою «Перегук двох над безвістю» [240]
1995 р.	журнал «Українські проблеми» надрукував кілька віршів зі збірки З. Красівського «Месник» [232]
2007 р.	підприємство «Вінницька державна картографічна фабрика» за ініціативи та фінансування інженера А. Жованика, за редагування Р. Ковалю видрукувало п'яте видання збірки З. Красівського «Невольницькі плачі» [239]

Вшанування пам'яті Зіновія Красівського

Життя і творчість Зіновія Красівського у мистецьких проявах	
Образотворче мистецтво	<ul style="list-style-type: none"> у с. Витвиця та м. Стрий музейні експозиції ілюстровано портретами З. Красівського, що намальовані Л. Витвицькою-Бабенчук [157; 168]; у фотоальбомах Витвицького музею є кілька копій зображень З. Красівського, що виконані О. Заливахою [157; 135]; в одному із самвидавних передруків збірки «Невольницькі плачі» вміщено портрет З. Красівського авторства Я. Мацелюха. Збірку також ілюстровано малюнками О. Заливахи [135]; у 1988 р. репродукція портрета З. Красівського роботи Я. Мацелюха передана до Українського музею в м. Нью-Йорк (США) [349]
Музика	<ul style="list-style-type: none"> у 1970-х рр. вірш З. Красівського «Етапи, етапи, дороги далекі...» прозвучав піснею, що її співали сотні політв'язнів [538, с. 10]; у 1970-х рр. у сумновідомій ВТК Кучино-36 Чусовського району Пермської області Російської РФСР з'явився романс «В боксах холодний, скорчений сон», змузикований Г. Герчаком на слова З. Красівського [423]; пісні на вірші З. Красівського пишуть Л. Гачевський, В. Калашніков; пишуть і виконують О. Черненко, М. Мошик [157; 239, с. 141]; політична діячка, громадська активістка, доктор медичних наук, професор О. Богомолець пише музику і виконує пісні на вірші З. Красівського. У липні 1993 р. вона перебувала в США, де у Нью-Йорку, в приміщенні Наукового товариства ім. Т. Шевченка влаштувала тематичний концерт [360; 403]
Театр	<ul style="list-style-type: none"> 19 січня 2001 р. Львівський Національний академічний український драматичний театр ім. М. Заньковецької підготував прем'єру п'єси Г. Тельнюк «У. Б. Н.» (за мотивами листування З. Красівського та А. Акагоші). Режисер-постановник п'єси – М. Гринчишин. Деякі сприйняли виставу критично, а то й вороже, бо вважали, що автори зобразили постать націоналіста в негативному ракурсі [347; 358; 418]
Кіно	<ul style="list-style-type: none"> наприкінці 1995 р. створено й продемонстровано документальний фільм «Зіновій Красівський... Я перестав бачити кольорові сни...» (сценарист М. Саченко, кінорежисер О. Косинов). Один з перших показів стрічки відбувся в Галицькому центрі кіномистецтва (м. Львів) [90; 173]; 30 листопада 2014 р. інформаційне агентство ТзОВ ТРК «Міст ТБ», телеканал «ZIK» у рамках телепрограми «Історична правда з Вахтангом Кіпіані» показали документальний фільм «Зачарований Зеник» [379]

Вшанування пам'яті Зіновія Красівського

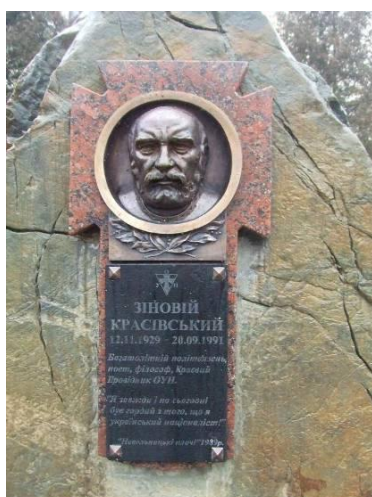
Побратими про Зіновія Красівського

- «Зовнішньо <...> динамічний і вольовий, Зіновій внутрішньо був людиною досить делікатною і уважною до інших. Любов до людей у нього не була абстрактною. <...> Чужий біль, чуже горе були його болем і його горем», – Д. Квецко [595, с. 57–58].
- «Всі явища, котрі сприяли збагаченню української культури, піднімали національну свідомість людей, знаходили в нього розуміння. <...> З опонентами він умів говорити так, що його ідеї вони сприймали, як свої власні, просто досконаліше <...> сформульовані», – О. Заливаха [289, с. 127].
- «Він навчився витримувати на межі можливого, ділитись куском хліба по-євангельськи, підіймаючись і знову жити тоді, коли не видно жодної зірки. <...> Зеновія Красівського любили в таборах. Принципового націоналіста, його дуже поважали неукраїнці. <...> Такі люди потрібні нам, як повітря», – Є. Сверстюк [452, с. 111].
- «Ним у всьому керувала любов, любов до свого народу. <...> Націоналіст від юности. <...> Це була не формула Декалогу – це було його життя, його життєва позиція», – М. Маринович [416, с. 87–90].
- «Зіновій Красівський – це революціонер, це душа багата, це амплітуда від твердості до ніжності, до сліз. Зрештою, й до слів, бо він був поетом», – І. Калинець [175].
- «Він був тою іскрою, що запалювала цілі вогнища, й від якої воскресали всі, кого вона торкалася. <...> Цей багатолітній оунівець та націоналіст ніколи не замішував добро для свого народу на нещасті народів інших. Він мав рідкісний дар бути еталоном високої ідеї – чистим і неспотвореним», – М. Маринович [417; 566, с. 48].
- «Український народ може пишатися національними лідерами такого масштабу, бо це є найкращою запорукою його життєздатності та перспективи на майбутнє», – Й. Менделевич [293, с. 159].

Пам'ятники Зіновію Красівському

Пам'ятник Зіновію Красівському. Скульптор Богдан Романець, архітектор-художник Любов Витвицька-Бабенчук, архітектор Роман Козій, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область [414]

Пам'ятний знак
Зіновію Красівському.
Автори Ярослав та
Святослав Ільківи, м. Стрий,
Львівська область [433]

Макет пам'ятника
Зіновію Красівському.
Скульптор Василь Заляско,
м. Моршин,
Львівська область [466]